tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

BİR KADIN DERGİSİ

SÜS

1908 BOYKOTU

DOĞU KARADENİZ'DE SÜSLEME

İLETİŞİM YAYINLARI
AĞUSTOS 1996 • CİLT 26 • SAYI 152
KDV DAHİL 200.000.- TL

REVİZYONİST TARİH ANLATIMI

EREMYA CELEBİ'NİN TÜRKCE SİİRLERİ

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
AĞUSTOS 1996 • CİLT 26 • SAYI 152

4 *Şule Sevinç Kişi*
İzmir'de 1908 Boykotu

15 *Rıfat N. Bali*
Revisyonist Tarih Anlatımı

21 *Suat İskender*
Doğu Karadeniz'de Figüratif Süsleme Örnekleri

29 *Özkan Eroğlu*
Resim Sanatı Tarihimiz ve "Bir Önem Noktası"

34 *Yıldız Akpolat-Davut*
Bir Kadın-Magazin Dergisi: *Süs*

42 *Kevork Pamukciyan*
Eremya Çelebi'nin Türkçe Şiirleri

44 *Oğuz Karakartal*
Türk Kültüründe İtalyanca'ya Bir Bakış

48 *Yeşim Işıl Ülman*
Röntgen Işınları ve Dr. Esad Feyzi

51 *Kurtuluş Kayalı*
Türk Sinema Tarihinde Sınırlılıkları Aşmanın Yolları

58 KONGRE-KONFERANS
Arzu Öztürkmen
IX. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı

60 KİTABİYAT
Orhan Koloğlu
İstanbul Tekrar Evrenselleşirken
Rıfat N. Bali
Marie'den Marie'e Mektuplar

64 KİTAP DAĞARCIĞI
Melih Duygulu
XX. Asrın Azerbaycan Musikisi

ÖN KAPAK: Süs Dergisinin bir arka kapağı
ARKA KAPAK: 1900 Dünya sergisi'nde ABD Pavyonu **(Le Petit Journal'den)**

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Şimdi her gün "lâf ile dünyaya nizamat veren" kimi köşe yazarlarından biri olsanız yazacağınız şey bellidir: Güneşle denizin birleştiği şu günlerde, karpuz kabuğu ile yarışmak varken ortalığı ateşe verip, devlete karşı gelmenin bir âlemi var mı? Üstelik bunu yapanlar devlete karşı işlenmiş suçların da faili ise öyle açlık grevlerinde, ölüm oruçlarında ölenler var diye bağırmak, yazmak da ne oluyor ?

Neyse ki, bunların dışında namus erbabı yazarlar var da, şu satırların yazıldığı sıralarda kararan Türkiye'de bir umut ışığı görebiliyorsunuz. Ama tabii Gazeteciler Cemiyeti'ne baskın yapıp, girerek gazetecileri yaka paça çıkaran polislerin bu eylemini haberden saymayan, sabah akşam devletle yatıp, kalkan bir basının da varolduğunu bilmek gerekir.

Gelelim bu ayki dergimize; u sayıda ilginizi çekecek yazıların başında İzmir'den Şule Sevinç Kişi'nin Avusturya mallarını boykotu inceleyen yazısı var. Yazar, 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle önce İstanbul'da başlayan ve daha sonra İzmir'e yayılan eylemi değerlendirirken hareketin yabancı sermayeye karşı olduğunu ve bu anlamda İttihat ve Terakki'nin "milli iktisat" politikasına denk düştüğünü yazıyor. Rıfat N.Bali ise son yıllarda özellikle Yahudi soykırımı nedeniyle gündeme gelen ve tarih mahfillerinde tartışma yaratan "revizyonist tarihçiler" konusunu ele alarak, bunun öncülüğünü yapan kişilerin hangi çevrelerle bağlantılı olduklarını inceliyor. Suat İskender ise yazısında yıllar boyunca çeşitli kültürlerin etkileşimine maruz kalmış Doğu Karadeniz'de figüratif süslemelerin mimari üsluplar ve yerleşme ile olan ilişkilerini örneklerle açıklıyor. Özkan Eroğlu ise ünlü ressam Fikret Mualla'nın özgün kişiliğiyle resim sanatı tarihimizdeki yerini değerlendiriyor. Bu sayımızın bir diğer uzun yazısı da Erzurum'dan Yıldız Akpolat-Davut'a ait. Akpolat, cumhuriyetin ilk yılında yayımlanmış bir kadın dergisi olan *Süs*'ü tanıtıyor. Yazıyı okuduktan sonra Türkiye'de popüler dergiciliğin geldiği şu noktada eski örneklerin ne kadar düzeyli olduğunu bir kez daha anlayacaksınız. Marmara Üniversitesi'nden Oğuz Karakartal ise yazısında İtalyanca ve Türkçe olarak yapılmış sözlük ve gramer çalışmalarını incelerken Ahmet Haşim, Halide Edip, Halit Ziya gibi yazarlarımızın İtalyanca ile ilgili görüşlerine de yer veriyor. Siyaset ve sosyoloji yazılarının yanısıra kimi zaman özel ilgi alanı olan sinema üzerine de yazan dostumuz Kurtuluş Kayalı'nın yazısı ise tartışma yaratacak nitelikte.

Kayalı, bugüne kadar yazılmış olan sinema tarihi kitaplarını değerlendirirken, bu eserlerin nitelikleri üzerinde de durarak sinema tarihimizin eleştirel olarak yeniden yazılmasını öneriyor. Tıp tarihi konusundaki yazımız ise Yeşim Işıl Ülman'ın. Ülman, Türkiye'de röntgen ışınlarının kullanılışının yüzüncü yılında bu işin öncüsü olan Dr. Esad Feyzi'yi ve araştırmalarını anlatıyor.

Bu sayımızda bir değerli dostumuzun, Kevork Pamukciyan'ın yazısının ilk bölümü de yeralıyor. Şu anda hastanede yatmakta olan ve kendisine *Tarih ve Toplum* adına acil şifalar dilediğimiz değerli Pamukciyan yazısında Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Türkçe şiirlerini tanıtıyor. Kitabiyat sayfalarımızda ise Orhan Koloğlu, Philip Mansel'in İstanbul üzerine çıkmış olan yeni kitabını değerlendirirken yeniden evrenselleşen şehrin tarihi ile bugünün sorunları arasında bağ kuruyor. Rıfat N.Bali ise Nora Şeni'nin son kitabını tanıtıyor.

Haziran ayında Göteborg'da yapılan Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı'na katılan ve konferans sonunda oluşturulan kurumun yönetim kurulunda da görev alan Boğaziçi Üniversitesi'nden Arzu Öztürkmen, konferansı bütün boyutlarıyla değerlendiriyor.

Eylül sayısında daha güzel bir dergide buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Nasrettin Hoca Yılı

Geçen ay *Tarih ve Toplum*'da yeralan Nasreddin Hoca ile ilgili yazıları ilgi ile okudum Gerçi yazılar bütünüyle Hoca'yı tanıtan, bu halk bilgesinin yaşamının yanısıra asırlarca Anadolu'da yaratmış olduğu o güzelim kültürü tüm yanlarıyla yansıtmıyordu ama yine de bir okur olarak bilgilendiğimi söyleyebilirim. Fakat dileğimiz, Pertev Naili Hoca'nın basılıp da dağıtılmayan kitabının fotokopi ile çoğaltıldığı bugünlerde, kapsamlı bir derginin daha önceden tasarlanıp, hazırlanmasıydı. Bu arada zaman zaman vermiş olduğunuz dergi eklerine Nasrettin Hoca'nın fıkralarından derlenmiş bir yayını da katmış olsaydınız, Nasrettin HocaYılı'na katkınız daha da güzel olurdu.

Suat AKINCI/İzmir

İki Yazı Üzerine

Derginizin sürekli olmasa da çıktığından bu yana okuruzleyeniyim. Son sayınızdaki (Temmuz 1996 sayı: 151) iki yazınız hakkında düşüncelerimi, az sayıda da olsa değerli okurlarınızla paylaşmak ihtiyacı hissettim. Önce, "1934 Trakya Yahudileri Olayı" başlıklı yazınızdan başlamak istiyorum. Bu yazı, bence bir ibret dersidir. Yazının Yahudi bir yazar tarafından bu kadar objektif bir bakışla kaleme alınması da, değerini bir kat daha arttırıyor. Giderek yükselen milliyetçiliğin globalleşen dünyaya savurduğu tehditlerin yaşadığımız çağa vurduğu damganın kötü izlerini, ancak tarihe bakarak ve oradan çıkaracağımız derslerle silebiliriz.

Düşüncelerimi iletmek istediğim ikinci yazı ise M. Sabri Koz'un yazdığı "Nasreddin Hoca'nın iki mesele'si" başlıklı yazı. "Nasreddin Hoca Yılı" ilan edilen 1996'da da hâlâ ve hâlâ hoşgörüsüzlüğün ayyukta olduğu Türkiye'de okur-yazarların merakla beklediği bir çalışmanın (Pertev Naili Boratav'ın yayımlanamayan kitabı) üstelik "muzır" bulunarak değerli bir yayınevimizin yayın programından çıkarılması, hiçbir şekilde mazur görülemez. Bu ayıbı bir nebze olsun örtebilecek, Hoca hakkındaki her türlü araştırma ve yazıyı bir okurunuz olarak beklediğimizi bilmenizi isterim. Çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Niyazi Nahit TUNERKAN

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
AĞUSTOS 1996
CİLT 26 • SAYI 152
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
KURUCUSU
Murat Belge
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu
YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral
YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Sait Kızılırmak**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ebru Grafik**
Tel. 526 01 13 - 520 85 21
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **BİRYAY Birleşik Dağıtım A.Ş.**

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Merlç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400 Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 2.200.000.- TL
6 aylık: 1.100.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 70 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 85 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 200.000.- TL

Avusturya ve Bulgaristan'a Karşı

İzmir'de 1908 Boykotu

ŞULE SEVİNÇ KİŞİ

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi içeride sevinçle karşılanırken, Osmanlı Devleti kısa bir süre sonra dışarıdan iki büyük darbe birden aldı. Bunlardan birisi, bir büyük Avrupa buhranı yaratacak olan ve Birinci Dünya Savaşı'nın provası olarak nitelendirilecek olan, Avusturya'nın Bosna -Hersek'i ilhak etmesi, diğeri Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesidir.

Bosna-Hersek, 1878 Berlin Kongresi'nden beri hukuken Osmanlı toprağı olmakla birlikte, Avusturya'nın yönetimi altına bırakılmıştı. Avusturya'yı meşruiyetin ilanıyla beraber, Bosna-Hersek'i ilhaka yönelten neden şuydu: Bosna-Hersek hukuken Osmanlı toprağı olduğuna göre, Mebusan Meclisine oradan da milletvekili seçilmesi doğaldı. Bu durum, bu toprağın Osmanlı Devleti ile olan bağlarını daha da sıklaştırabilirdi ve Jön Türkler'in Berlin Antlaşması'nın Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgal ve idaresine ait hükümlerini değiştirmesi beklenebilirdi. Kaldı ki, Sırbistan da böyle bir şeyi çok ister ve bunu kışkırtırdı. Halbuki, Avusturya bu toprağı ilhaka daha 1878'de karar vermiş bulunuyordu. Onun için, meşrutiyetin getirdiği heyecan havası yatışmadan Avusturya, bu toprağı kendi sınırları içine katmaya kesin olarak karar verdi. Avusturya 5 Ekim 1908'de devletlere verdiği notalarla Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini bildirdi. İmparator François-Joseph durumu kendi eliyle yazdığı mektupla padişah II. Abdülhamid'e bildirdi. Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak etmekle birlikte Yeni Pazar Sancağı'nı Osmanlı Devleti'ne iade ediyordu. Aynı gün Bulgaristan prensi Ferdinand da İstanbul'a telgraf çekip, bağımsızlığını ve krallığını ilan etti.[1]

Her iki haber de, 6 Ekim 1908 tarihli İstanbul gazetelerinde duyuruldu. Yine en son alınan haberler arasında, İngiltere Hükümeti'nin Bosna-Hersek'in ilhakını tanımayacağını bildiren bir Reuter Ajansı telgrafı da bulunuyordu.

Haber yayılır yayılmaz, İstanbul'un çeşitli yerlerinden toplanarak büyüyen bir kalabalık İngiltere Sefareti önünde gösteriler yaptı. Bu arada İstanbul Borsası'nda tahvil fiyatları düşmeye başladı. Bir yandan Bakanlar Kurulu olağanüstü toplanarak Avusturya ve Bulgaristan'a gönderilecek protesto notalarının metnini hazırlarken, diğer yandan da halkın taşkın hareketlerden kaçınması isteniyordu.

Osmanlı ordusunun o sıradaki durumu, Avusturya'ya karşı kuvvete başvurma olanağı vermiyordu. Kaldı ki, iç durum da güven verici değildi. Meşrutiyet'in ilanından beri zaman zaman rejime karşı hareketler ortaya çıkıyordu. Balkanlar'daki son gelişmeler üzerine 6 Ekim akşamı Avusturya'ya karşı başlayan gösteriler çok çabuk nitelik değiştirerek dinci, padişahçı gösteri ve saldırılara dönüştü.

Bu gelişmeler üzerine halkı hedefi dışarıda olan bu harekete yöneltmek için, İttihat ve Terakki Cemiyeti Avusturya mallarına karşı bir boykotu örgütlemeye girişti.[2] Avusturya'ya karşı Hüseyin Cahit'in teklifi üzerine bu ülkenin mallarına karşı boykot yapıldı, liman işçileri de Avusturya mallarını ve Avusturya gemilerini boşaltmayı reddettiler. Boykotu, perde arkasında İttihat ve Terakki yönetiyordu, hatta bir kaynağa göre, bu konuda görevli olan Doktor Rıza Tevfik'ti.[3]

Şule Sevinç Kişi, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretim Elemanıdır.

Avusturya mallarına karşı başlatılan boykot uygulamaları İstanbul basını tarafından kuvvetle desteklenirken, benzer durum İzmir için de sözkonusu olmuştur. Boykotaj konusuna İzmir basınında çok geniş yer verilerek, halkı bu konuda sık sık uyarma ve yönlendirme gereği hissedilmiştir.[4]

Her iki olay, 10 Ekim'de *İttihad* Gazetesi'nde "İzzet-i nefsimizi yaralayan" haber olarak yayınlandığı gün İzmir'de saat dokuz sıralarında şehrin en geniş meydanı olan Hükümet Konağı önünde İslâm, Rum, Ermeni, Musevi vatandaşlardan oluşan kalabalık bir halk kitlesi bu olayları protesto amacıyla büyük bir gösteri düzenlemişlerdir.[5]

İzmir'deki boykot uygulamaları ile ilgili, en etkili ve bize bu konuda ayrıntılı bilgi veren yazılardan birisi, 5 Teşrin-i Evvel 1324'de, *Osmanlı Ziraat ve Ticareti* adlı haftalık gazetede veralan "Harb-i İktisadî yahûd Ticaret Muhârebesi" başlıklı yazıdır. Bu yazıda, öncelikle boykotun tanımı ve önemi açıklanmaktadır.

Harb-i iktisadî daha doğrusu ticaret muhârebesi, bir devlet halkının, diğer bir devlet ülkesinden gelecek her çeşit ticarî ve sınaî mallara karşı nefret etmesi, rağbetsizlik göstermesi olarak tanımlanıyor. Böyle bir muhârebe önünde en kuvvetli, en zengin devletlerin bile titreyeceği, çünkü malını satamayan, ticareti sekteye uğrayan devletin ülkesinde iflasların, malî buhranların çoğalacağı, halkının fakir kalacağı belirtiliyor. Daha sonra dünyadaki boykot uygulamalarından örnekler de veriliyor; Çin halkının Amerika'ya karşı açtıkları boykottan koca servet sahibi Amerika'nın bile sarsıldığından ve bu suretle Japonlar'ın Amerika'ya savaş ilan ettiklerinden, bir iki sene önce Bulgaristan ve Romanya'nın, Yunanistan'a açtıkları iktisadî savaştan, Yunanistan'ın dehşetli sarsıldığından bahsedilmektedir. Almanya'nın o günkü zirveye yükselmesi, Bismark, Moltke gibi devlet adamlarınca değil, ticareti sayesinde olmuş ve İngiltere'yi top tüfekle değil ticaretiyle korkutmuş, İngiliz ticareti bir yıl içinde on buçuk milyon lira azalmıştır. Fransa'nın Almanya'ya yenildikten sonra tekrar toparlanması Fransız tüccarlarının parası sayesinde olmuştur. İşte bu nedenlerle bir ülkeyi yenebilmek için savaşın değil, ticaretinin sekteye uğratılmasının yeterli olacağı söylenmektedir.

Oldukça heyecanlı bir dille kaleme alınan bu yazıda, bundan sonra Avusturya ve Bulgaristan'a karşı uygulanacak olan boykotun İzmir'deki niteliği hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bu nedenle bundan sonraki kısmı olduğu gibi vermekte yarar görüyoruz:[6]

"İşte biz Osmanlı kahraman milleti de şu yakın zamanlarda bütün ahidnâmeleri ayak altına alarak ve metbû'unun hukukunu hiçe sayarak istiklâlini ilân ve mümtâz ve vilâyetimiz olan Rumeli-i Şarkî'yi memleketine ilhâk eyleyen Bulgaristan ile bu hususta Bulgaristan'ı teşvik ve teşcî ederek ayaklandırdıktan sonra ahidnâmeler hilâfına vatanımızın bir kısm-ı mühîmmi olan Bosna-Hersek'i zabteden Avusturya-Macaristan'a karşı bir ticâret muhârebesi açıyoruz. Bundan sonra Bulgaristan'ın, Avusturya-Macaristan'ın murdar, çürük mallarını almayacağız. Bunların bütün mamûlât ve mahsûlâtlarına nefret, hakâret gözüyle bakacağız. Bu vesileyle şimdiye kadar her nedense rağbetimizi celbetmeyen yerli mamûlât ve mahsûlâtımızın terakkîsine çalışacağız.

Sanayi-i dahiliyemizin ihtiyâcâtımıza kâfî mal yetiştirinceye kadar ötekilerden daha güzel ve daha sağlam olan İngiliz, Fransız mallarını sarfetmeye bakacağız.

Emin olmalıyız ki, Bulgaristan'ın en ziyâde canını yakacak bu harb-i iktisâdîdir. Bulgaristan'ın, ticâreti yerinde olduğu, ticâret gemileri de Osmanlı sularında kemâl-i serbestî ile seyr ü sefer etmekte bulunduğu hâlde bile, Bulgarya Hükûmeti yine kesret-i düyûndan ne yapacağını bilemiyordu. Bilmeliyiz ki, Bulgaristan'a vurulacak en büyük darbe, emtiâsını koleralı bir madde imiş gibi elimize, evimize almamaktır. Şimdiye kadar Bulgar vapurlarına Yunanlılar'la ekseriyâ Rum vatandaşlarımız binmekten çekinirlerdi. Bu vapurların en ziyâde yolcularını Türkler teşkîl ediyordu. Fakat şimdi öyle zannediyoruz ki, Osmanlı nâm-ı mûhteremini taşıyan hiçbir ferde bir Bulgar vapurunda tesâdüf etmek kâbil olmayacaktır. Bulgaristan'ın en büyük ticâreti Türkiye'ye ihrâc ettiği kaşar peynirleridir. Şimdiden sonra yine kaşar imâlâtıyla iştigâl ederse Bulgaristan bilmelidir ki, yaptığı kaşarları denize atmaktan başka elinden bir şey gelmeyecektir.

Bulgaristan'ın Yunan ticâretine vurduğu darbeler o kadar haînânedir ki, Yunanistan'ın da bu harb-i iktisâdîmize iştirâk edeceğine zerre kadar şüphe edilmez. Avusturya, ticâret sâyesinde küçük bir filoya benzeyen muntazam, muhkem posta vapurlarını Osmanlı sularında yüzdürüyor. Şimdiden sonra bu Nemçe vapurlarına da binecek bir Osmanlı tasavvur edemiyoruz. Avusturya'nın oldukça büyük bir varidât teşkîl eden postalarına bir mektup vermekten, oradan bir pul almaktan kat'iyyen ictinâb etmeliyiz.

Nemçe malı Türkiye'nin her tarafına yayılmıştı. Başımızdaki fes, sırtımızdaki elbise, ayaklarımızdaki kunduralar, yediğimiz şekerler, yaktığımız kibritlerin çoğu hep Avusturya malı idi. Bu kadar paramızı çeken, paramız ile terâkki eden Avusturya bize düşman-ı canımız olduğunu gösterdi. Kocaman bir Osmanlı milletinin ilân-ı meşrûtiyet ettiği bir zaman-ı mes'ûdu evet bu mübârek îd-i

millîmizi bir mâtem gününe döndürmek istiyor. Lâkin, Osmanlılar'ın da nasıl bir millet olduğu Nemçe'ye göstermek zamanı geldi. Nemçe'ye kendi yaptığı gibi hâinlikle, sahtekârlıkla, kalpazanlıkla mukâbele etmeyeceğiz. Biz ana göstereceğiz ki, Türkler'in nâmerdler, kahbe tâbiiyyetli adamlar ile alıp vereceği yoktur, bize tarih ve şu son asırların vukûât-ı müessîfesi ispât etmiştir ki, Nemçeliler'le muâhede yapılamaz ve dostluk edilemez. Anın için biz de Nemçe'nin adını duymak, hiçbir şeyini görmek istemeyiz.

Nemçe bu hareketleriyle haberi olmadan sanayi-i dahîlîyemizin, ticâret-i mahallîyemizin terâkkisine sebep olacaktır. Biz, muâmelât-ı dahîlîyemizden istifâde edinceye kadar her türlü fedakârlıklar etmeye hazırız. Avusturya hükûmeti bu hareketi ile menfaâtten, ticâretten başka bir şeyi düşünmeyen bayağı, hissiz milletini de gücendirebilir.

Dersaâdet'te bir hayli Avusturya tüccârlarının Türk ta'bîyete kalkıştıkları evrâk-ı havâdiste görülüyor.

Avusturya hükûmeti, menfaâti için milletini satan bir milletten çok ümîtlerde bulunmasın. Sonra bütün Makedonya'yı zabtetmekle uğraşırken kendi yed-i zabtında memâliğin de inkîsâm ettiğini görecektir. Unutmayalım ki, Avusturya'nın tâ ciğergâhına batırılacak hançer bu harb-i iktisâdî olacaktır. Bu harbe lâyıkıyla temîn-i galibiyet etmek için gözümüzü dört açalım. Şimdiden sonra Avusturya malı getiren tüccârlarla, o tüccârlardan mal alan müşterileri teşhîr edelim. Avusturyalılar'ın mürâcaât edecekleri her türlü sahtekârlıklara, kalpazanlıklara aldanmayalım. Gümrükten emtiâ-i ticârîyeyi tedkîk ve teftîş edelim. Şimdilik İzmir şehrinde bulunan Avusturya tüccârları ile Avusturya malı getiren tüccârların bir listesini yapalım. Bayram geliyor.[7] Bayramlarımızı mâtem gününe kalb etmek isteyen böyle düşman bir devletin elbisesini alıp da sırtına giyecek bir Türk bulunabileceğini tasavvur bile etmiyorum. Bundan dolayı yanlışlıkla böyle bir mal satan bir tüccâra mürâcaât etmemekliğimiz için bahsettiğimiz liste gözümüzün önünde bulunmalıdır. Şimdilik bâzı tüccârlar en ziyâde göze çarpıyorlar. Orozdibak, İzidor Kampe, Lon Arabiyan Çarşısı'ndaki Şurman, Frenk Mahallesi'nde İştayn, Demir Hanı'nda Kosti Koçya ve şerîki Esternakidi, Odun Pazarı'ndaki şû'besi, Panayotopulo, Dimitri Papadopulo Abuaf, Avadikyan Birâderleri (Şişeciler İçi'ndeki bi'l-umûm mallar Avusturya metâ'ıdır), Atanaşula Birâderleri, Erera, Yusuf Aşir, Nepsiyon Bonomo, Nesim Levi, Horsa Paşa, Bakırcıyan, Corci Papasoğlu, Mihal Papadopulo, Canfesçioğlu, tuhafiye satan Şişeciler İçi'nde Rafael Arditi, ipekli mensûcât satan Modai, Güneş Mağazası, Tarika Franko, Tarika İsrail ilh... tüccârlardır. Görülüyor ki, sade İzmir'den milyonlarca kuruşlar çeken Avusturya malına bütün Türkiye'de bulunan Osmanlılar el sürmemeye başlarlarsa Avusturya, nâmerdliğinin mücâzâtını çabuk görecektir.

Şâyân-ı teşekkürdür ki, ahâlinin Avusturya malına gösterdiği nefret üzerine İzmir'de, İstanbul'da, Selanik'te Avusturya ile muâmele eden birçok tüccârımız sipârişlerini geri almışlar, ahâlimiz de Avusturya fesleri yerine Hereke ve Feshâne Osmanlı fabrikalarının feslerini, Çerkes kalpaklarını, Bursa'nın, Konya'nın, İşkodra'nın keçe külâhlarını giymeye başlamışlardır. Yine mâa'l-iftîhâr haber alıyoruz ki ahâlinin bu galeyân ve heyecânını gören bâzı tüccârlarımız şirketler teşkîliyle fes ve kumaş fabrikası küşâdına teşebbüs etmişlerdir.

Mensûcât ve mamûlât-ı dahîlîyemize rağbet ve muhâbbet şu sırada terâkkîye müsâid olan yerli san'atlarımızın ihyâsına çalışmalı, şirketler teşkîl ederek yerli dokumalarımızı uyandırmalıyız. Osmanlı sermayesiyle meydana gelen Karamürsel, Hereke fabrikasının sağlam, nefis mallarına velev ki biraz pahalı olsa bile rağbet etmeliyiz. Onlar da çok imâlât ve sarfiyâttan dolayı ileride daha az paraya mâl edip, daha ucuz satabilsinler. Manisa Mensûcât-ı Dahîlîye İmâlâthânesi'nin meydana çıkardığı elbiselik kumaşlar ne sağlam, ne ucuz ve ne kadar güzeldir, biz onlara rağbet ederek vezâîf-i hamîyyeti göstermeliyiz.

Fi'l-hakîkâ bu mallar ahâlimiz tarafından ümît edilen rağbeti zâten görüyorsa da sermayesinin azaldığından ve mükemmel makinaları olmamasından dolayı verilen sipârişleri yetiştiremiyor ve mağazasında her vakit çeşit mallar bulunduramıyor. İzmir'in, Manisa ve mülhâkâtının hamiyyetli zenginleri birleşip şirketin sermâyesini tezyîd ederek İngiltere'den mükemmel dokuma fabrikaları celbederler de bu fırsattan bi'l-istifâde daha çok ve daha nefis kumaşlar çıkarmaya başlarlarsa, bu san'at-ı mühimme memleketimizde pek az zamanda revâç bulur, taammüm eder. Üç beş sene sonra mükemmel kumaş fabrikalarımız meydana gelir. Birçok kazalarımızda bulunan alaca tezgâhları elbiselik dokumaya başlar. Memleketimizde kumaş tezgâhları ileri gitmez diyenlerin akıllarına şaşarım. Yün, tiftik, pamuk gibi mensûcâtın bütün mevâdd-ı ibtîdâîyyesi memleketimizde çıktığı, amele ücreti bizde Avrupa'dan daha ucuz olduğu, Avrupa mallarını memleketimize gelinceye kadar birçok vapur navlunu, gümrük resmi, ticâret hakkı vermeye mecbûr bulunduğu halde, masrafsızca memleketimizde imâl edilen kumaşlar neden Avrupa'nın mallarına rekâbet edemesin. Yerli mallarımız biraz kaba düşse, pahalıya gelse bile terâkkî ederek daha zarîf, daha ucuz mal yetiştirinceye kadar sâir milletler gibi biz onlara rağbet ederek vezâîf-i

1908 Boykotunda İzmir'de oluşturulan komite (İletişim Yayınları Arşivi)

hamiyyeti göstermeliyiz.

Fi'l-hakîkâ bu sözümüz biraz kâide-i iktisâda muhâlif düşse de hissiyât-ı vatan-perverâneye pek muvâfıktır. Manastır'ın, İşkodra'nın, Uşak'ın şayakları son derece ucuz olduğu halde âdetâ eskimek bilmezler. Ankara'nın ve anın tiftikten mamûl sofları, Denizli'nin, Manisa'nın, Buldan'ın, Kadıköyü'nün, Erzincan'ın vesâir mahallerin alacaları, Rumeli'nin, Akhisar'ın fanilaları, oda takımları ne kadar sağlam ve ne kadar güzeldir. Bursa'nın, Haleb'in, Şam'ın ipekli kumaşları havluları, Amasya'nın yerli kumaşları, Uşak, Gördes, Demirci, Konya, Kula, Eşme, Gediz, Kayseri, Kırşehir, Isparta, şehir ve kasabalarının ma'rûf-u cihân olan halıları, üstlerimizi evlerimizi tezyîn edecek kadar güzel değil midir? Hülâsâ, Avusturya ve Bulgarya'nın çürük mallarını kat'iyyen almayalım. Anları parasızlık cezâsına çarpalım. Yerli mamûlâtımıza rağbet ederek onları terâkkî ettirmeye çalışalım."

Doğal olarak milliyetçilik duyguları ile yüklü olan bu yazıdan da anlaşıldığı üzere, Avusturya ve Bulgaristan'ın hukuk dışı hareketlerinden dolayı, her iki ülke de aşağılama derecesine varan oranda ayıplanmaktadır. Her iki ülkeyi cezalandırmak ancak ekonomik olarak mümkün olabilecektir. Bunun yolu ise bu ülkelerden gelen mallara boykot uygulanmasından geçmektedir. Göze çarpan önemli bir nokta da Avusturya ve Bulgaristan'dan gelecek malların yerine yerli malların, ancak, yerli malların yeterli gelmediği durumlarda ise İngiliz ve Fransız malların kullanılması gerektiğinin öğütlenmesidir. Her ne kadar yerli malların yeterli gelmeyeceği biliniyorsa da yine de bu durum, iç ticaret ve yerli sanayiin gelişmesi için iyi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Yine bu yazıdan İzmir'in ticaret hayatı ve tüccarları hakkında ipuçları yakalamak da mümkün olmuştur. Ayrıca, bu boykot uygulaması İttihat ve Terakki'nin ekonomide uygulamaya çalıştıkları "milli iktisat"[8] politikasına da uygun düşmektedir.

Boykot uygulamasına geçildikten sonra, gazetelerde sık sık bu konu ile ilgili haberler yer almaya başlayacaktır. Bunlardan ilk göze çarpanlardan birisi, *İttihad* Gazetesi'nde yer alan "Avusturya Emtiasını Almayalım" başlıklı yazıdır.[9] Burada "en fazla rahat ve huzura ihtiyaç hissettiğimiz, iç gelişmelerimizle uğraşmak zorunda olduğumuz nazik bir zamanda Osmanlı toprağı olan Bosna ve Hersek'i ilhak eden Avusturya'nın emtiasını almayalım" ikazı yapıldıktan sonra Avusturya'dan en fazla ithal edilen

feslerin yerine sabır ve metanetle rekabet edebilmek için Hereke fabrikalarının kaba fesleri, kalpağı, hatta keçe külahının tercih edilmesi gerektiği belirtiliyor. Yine bayram dolayısıyla alış verişlerin Avusturya mallarını satan mağazalardan yapılmaması öneriliyor. Ayrıca, cam rengi de olan parlak toz şekerden başka kesme, kelle şekerlerin Triyeste'den gelen Avusturya malı olduğunu ve Şişeciler İçi'ndeki şişe benzeri şeyleri satan mağazaların mallarının da Avusturya malı olduğu hatırlatılarak güvenle İngiliz ve Fransız malı almak isteyenlerin Kontuar (Anglo Estern), Eksinoplu, Bonmarşe'yi, yerli fes için ise Şişeciler İçi'nde Agop Bostancıyan Efendi'nin Ekler mağazasını tercih etmeleri isteniyor, bunların dışında Avusturya ticaretine karşı yapılacak rekabetin en etkilisi, kayıkçıların Avusturya ve Bulgar vapurlarına uğramamaları, tüccarların Avusturya vapurlarına mal yüklememeleri, halkın bu vapurlarda yolculuk etmemeleri olacaktır.

Yine aynı gazetede 14 Ekim 1908'de yayınlanan "Harb-i İktisâdî; Avusturya-Bulgaristan Emtiası" başlıklı M. Ragıp imzalı yazıda boykotun önemi üzerinde tekrar durularak, Avusturya ve Bulgaristan ile yapılan ithalât miktarı hakkında bilgi verilmektedir. Resmi istatistiklerden yararlanılarak, 1 Temmuz 319'dan 31 Kanun-u Evvel 320'ye kadar geçen on dokuz ay zarfında, Avusturya'dan İzmir limanına giren çeşitli ticarî eşya miktarının tutarı (mecidiyye 19 kuruş hesabıyla) 89.247.590 kuruştur. Bu on dokuz ay zarfında bütün Anadolu'da dahil olduğu halde İzmir'den 869.860 Osmanlı Lirası Avusturya'ya akmıştır. Bu dehşetli tutar içerisinde, Avusturya feslerinden 120.900 düzine fes için 44.497 Osmanlı Lirasının yalnız fes için gitmesi hayretle karşılanmaktadır. Yazı şöyle devam ediyor. "... on dokuz ayda 45 Lira-yı Osmanî fes parası aman yarabbi ne dehşet! Düşünün! Yalnız İzmir bu kadar kısa bir müddetde 45.000 lira verirse, İstanbul, Selanik, Beyrut vesâire gibi muhtelif limanlar acaba neler veriyor idi. Eğer bizim fabrikalarımız olsa idi, bu paracıklar ülkemizde kalacak idi değil mi? Evet, neden kalmadı? İdâre-i sâbıka-ı mekkûrenin teşebbüsât-ı menfaat-perânesinden...! Lânet o idâreye! Artık insaf edelim. Müffehiden, müttefikân bütün biz Osmanlılar Avusturya şekeri, Avusturya fesi, Avusturya emtiası almayalım. Avusturya'nın faaliyet-i ticariyesini sarsalım. Göreceksiniz ki, bütün Avusturyalı'lar Bosna-Hersek'in ilhakı meselesini bırakarak bu harb-i iktisâdîye karşı bir sulh-i iktisadî teminine çalışmaya başlayacaklardır. Çünkü, Avusturya fabrikaları bizden mübayâa eyledikleri hem eşyaları mevâddı mâmûle ifrâg ederek yine bize galî fiyatlarla satmağa çalıştıkları cihetle bu darbe-i iktisadîyye yüzünden uğrayacakları zararı takdir edebilecek Avusturyalı'lardır.[10]

Daha sonra Bulgaristan ile olan ithalât miktarı verilmektedir. Buna göre, yukarıda sözedilen on dokuz aylık dönemde yapılan ithalât 3.423.440 kuruş olup, bunun başlıcasını peynir oluşturmaktadır. Bu süre zarfında 781.430 kilo peynir girerken, çıkan para 2.942.150 kuruştur. Şu halde, Bulgaristan'dan gelen peynirlerin alınmaması ve Bulgarlar'ın peynir ticaretlerinin altüst edilmesi isteniyor.

M. Ragıb yazısını "şu harb-i iktisâdî ile sükûn ve itidâl dâiresinde bir muvaffâkıyyet temine çalışalım. Fazla nümâyişe lüzûm yoktur, vazîfemize bakalım. İtidâl, itidâl" diyerek bitiriyor. Bir taraftan geçmiş idarenin suçlandığı, diğer taraftan ölçülü davranarak Avusturya ve Bulgaristan'ın dize getirilmeye çalışıldığı bu zamanda, gazetelere verilen ilanlarda da yine halkın boykot konusuna dikkatleri çekilmektedir.

Örneğin, 15 Ekim 1908'de *Ahenk*'te yeralan İzmir'de Sigara Kâğıtçılar'da 17 numaralı Yeni Dünya isimli hazır ve ısmarlama elbise mağazası müdiriyetinden Lahne Sühami ve Şürekâsı imzalı yazıda, Avusturya'ya karşı boykotu desteklediklerı belirtilerek mağazalarında İngiliz, Fransız, İtalyan ve Belçika mallarının bulunduğu ve alışverişlerin kendi mağazalarından yapılması isteniyor.[11] Yine aynı gün, *Tanin*'den "Yeni Fesler" başlıklı yazıdan alıntı yapılarak, "Avusturya mallarını almayınız!! Avusturya vapurlarına binmeyiniz! Avusturya bankalarından paralarınızı alınız! Avusturya fesleri yerine milli fesleri kullanınız! Fakat, sakın cebre, şiddete kalkışmayınız, Osmanlı terbiyesi, haysiyeti böyle adî muamelelere tenezzüle manidir" denilerek *Ahenk* tarafından da "Avusturya postahanelerine mektup dahi vermeyiniz" şeklinde bir ilave de yapılıyor.

İzmir Belediyesi'nden verilen bir ilânda ise "muhterem vatandaşlar, Avusturya'nın çürük mallarını almayınız, yerli eşyaya itibâr edin ki, tüccarımız, esnâfımız kazansın, paramız memleketimizde kalsın. Bayram geliyor. Elbise ve feslerinizi Hereke, Karamürsel, Feshâne mamûlâtından intihâb ediniz. Her hamiyyetli Osmanlı vicdanından bunu katiyyen intizâr eyleriz" denilmekte ve bu konuda esnafın dikkati çekilerek, çıkmayan ve bulunmayan malların yerine ise İngiliz ve Fransız mallarının alınması isteniyor.[12]

Ahenk'te yer alan bir başka yazıda ise, pek çok malın olduğu gibi sigara kâğıtlarının da yüzde doksanının Avusturya malı olduğu hatırlatılarak, içindeki yabancı maddeler arındırılarak Fransızlar'ın halis kâğıtlarından *Ahenk Matbaası*'nda basılan "Kuleli Sigara Kâğıtları"nın üç sekizlik ücret ile satılmakta olduğu bildiriliyor. Ayrıca, halkın Avusturya mallarına rağ-

bet göstermemesi nedeniyle, ellerinde Avusturya malı olanların Fransız imiş gibi satmaya çalıştıklarından da bahsedilmektedir.[13] Yine aynı gün İstanbul'dan İzmir Limanı'na gelen Avusturya Kumpanyası'nın "Orano" vapuru yükünü mavnacıların mavna vermemeleri ve amelelerin eşyayı indirmeyeceklerini açıklamaları üzere vapurun yüküyle birlikte akşama kadar beklediği haber veriliyor.

Bugünlerde Avusturya'ya karşı uygulanan boykot ile ilgili olarak üzerinde önemle durulan konulardan biri de şekerdir. Bu konuda 17 Ekim 1908'de *İttihad* Gazetesi'nde "Harb-i İktisâdî" başlığı altında "Şekercilik Meselesi"[14] işlenmektedir. Bu yazıda memleket topraklarının her türlü ziraate elverişli olduğu gibi şeker imâli için şeker kamışı, pancar vesairenin yetişmesine de elverişli olduğu belirtilmektedir. Özellikle Adana ve Suriye vilayetlerinde bol miktarda şeker yetiştirilmesine rağmen bunlardan yeterince yararlanılamamasının nedeni yine eski devirden kaynaklanmaktadır. Zira, ülkeyi Avusturya şeker fabrikalarına, Viyana mallarına muhtaç bırakan hep eski idaredir. Dolayısıyla eskiden beri bu konuyla gereği gibi ilgilenilmediği için Avrupa şekerlerine muhtaç kalınmıştır. Sivas Vilayeti'nde yetiştirilen pancar, Adana'nın şeker kamışından da boldur. Ancak, Adana ve Sivas'taki servet sahipleri bir "Osmanlı Şirketi" oluşturarak şeker fabrikası kursalar idi, ne Avusturya'nın, ne de Fransa'nın şekerlerine muhtaç olunurdu. Çünkü Avrupa'dan İzmir Limanı'na giren şeker miktarı, şeker sarfiyatının büyük oranda arz ve talebe bağlı bulunduğunu göstermektedir.

Yabancı ülkelerden 1 Temmuz 319'dan 31 Kânûn-u Evvel 320 tarihine kadar İzmir Limanı'na giren şeker miktarı tabloda verilmektedir.

Son altı ay zarfında, Mısır'dan gelen şeker miktarı ise 432.800 kuruş değerle 313.000 kilodan ibarettir.

İşte on dokuz ay zarfında ithâl edilen bu dehşetli miktara teessüfle bakılarak "elele verip Avusturyalılar'ın şekerlerini almayalım" deniliyor. Yine boykot ile Avusturya'nın ticarî bakımdan nasıl zor bir duruma sokulabileceği açıklanıyor.

Bu sıralarda, 21 Ekim 1908'de *Ahenk*'in başyazarı A. Şinasi, "Ne Saadet Bize"[15] başlıklı yazısında boykotun önemi üzerinde tekrar duruyor ve yerli mallara rağbet gösterilmesinden büyük bir övgüyle sözediyor. Milli duygular bakımından oldukça yoğun bu yazısında Şinasi, medeni ihtiyaçların yüzde sekseninin Avusturya'dan gelmekte olduğunu hatırlatıp, vatansever zenginlere ve sermaye sahiplerine seslenerek öncelikle zorunlu olan mallardan başlamak suretiyle onlardan aşama aşama fabrika kurmalarını istiyor. Nitekim yazısını da, İzmir'li zenginlere örnek olsun diye Selanik'te Kibar Ali Kardeşler'le diğer bazı kişilerin Fes Fabrikası kurmayı düşündüklerini haber vererek tamamlıyor. Bundan böyle de basında sık sık boykotaj konusu işlenmeye devam edilerek, bu konuda çeşitli haberler verilmektedir. Bu haberlerden önemli olanlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

Ahenk Gazetesi'ne Beyrut'tan gönderilen bir telgrafta, Beyrut'ta bulunan tüccarların Avusturya eşyalarına karşı boykot başlattıkları bildiriliyor. *Ahenk* ise "Beyrut erbâb-ı ticâretinin şu karar ve ittifâkını takdîr eyleriz. Aşkolsun Beyrutlular'a. İşte gayret-i milliye böyle olur" diyerek bu kararı takdir ediyor.

Avusturya mallarına karşı yürütülen boykotaj günden güne etkisini göstermektedir. Nitekim, Avusturyalı Loyd (Lloyd) Kumpanyası'nın mallarını Osmanlı limanlarına boşaltamaması, pekçok tüccarın milyonlarca ticârî malı kabul etmeyeceklerini telgrafla Avusturya fabrikalarına haber vermeleri, Avusturya sanayisine dehşetli bir darbe vurmuş ve bunun etkileri Avusturya basınına da yansımıştır. "*Noye Freye Prese*" *(Neue Freie Presse)* Gazetesi durumu aldığı telgraflarla açıkladıktan sonra, "şu boykotaj muâmelesinin netâyîci bizim için pek vahimdir. Çünkü en büyük münâsebât ve müvâredâtımız, muâmelât-ı ticârîyemiz şark iledir. Bu muâmelenin bir an evvel intâcı ve bundan dolayı Hükümet-i Osmaniyeden tazminât(!) istihsâli için hükümet teşebbüsât-ı harbiyeye tevessül etmelidir" demektedir. Buna ilaveten *Ahenk*'in yaptığı açıklamada ise; "boykotajı hükümet değil ahali yapıyor. Binâenaleyh Avusturya Hükümeti'nin bu bâbdaki protestolarının hiçbir tesîri olmayacağını zannederiz"[16] denilmektedir.

Bir başka haberde de, önceki gün İstanbul'dan İzmir Limanı'na gelen Loyd Kumpanyası'nın "Bukovin" Vapuru'na kayıkçılardan kimse yanaşmadığı için, vapurun filikasıyla yolcularını indirmek zorunda kaldığı belirtilerek yukarıdaki haber doğrulanmış oluyor.[17]

İttihad Gazetesi'nde yeralan "Harb-

Tablo

Geldiği Ülke	*Kilosu*	*Kuruş (Mecidî 19'dan)*
Avusturya	12.138.780	18.842.180
Rusya	10.545.290	14.374.100
Fransa	310.110	294.160
Romanya	40.000	62.700
Almanya	2.500	3.300
Toplam	*23.036.680*	*33.575.440*

i İktisâdî" başlıklı bir başka yazıda boykotun bir başka yönü ele alınarak, Avusturya Sigorta Şirketleri hakkında bilgi verilmektedir. Avusturya'ya karşı olan düşmanlık dile getirildikten sonra bu yazıda şöyle denilmektedir:

"... Bilelim ki, Avusturyalılar yalnız eşyâ-yı ticârîye mukâbilinde bizden para çekmiyorlar. Onların sigorta kumpanyaları da Osmanlılar'dan binlerce liralar çekiyorlar. Avusturya sigorta kumpanyaları dünyanın hiçbir tarafında sigortacılıklarını ilerletememişlerdir. Onların sigorta kumpanyalarının yüzünü güldüren Osmanlılar'dır.

Bundan sonra hiçbir Osmanlı tasavvur olunamaz ki, Avusturya sigortalarıyla münâsebâtta bulunsun. Hattâ evvelce muâmele yapmış olanlar hemen sigortalarını feshetmelidirler. Osmanlı veya başka sigorta kumpanyalarına devr-i muâmele etmelidir. İzmir'de:

"Aseküräsyon-Ceneral Di Triyeste", "Feniks Otrişin" nâmıyla iki Avusturya sigortası muâmele yapıyor. Bunlardan birincisinin acentası Peştemâlcılar Başı'nda, Acem Hânı'nda Hristaki Atanaşula, diğerinin acentası Şişeciler İçi'nde Cuya Hânı'nda dâvâ vekili Are Ali Efendiler'dir. Birincisi hayât-ı harîk, tehlike-i bahrî, diğeri yalnız hayât-ı harîk sigortasını îfâ eyler. Bunlardan başka tehlike-i bahrî sigorta kumpanyalarından "Reünyon Adriyatik" kumpanyasının acentası da Pasaport karşısında Alevra İdârehânesi'dir. Müttehîd Osmanlılar harb-i iktisâdîde sebât ettikçe Avusturyalılar'ın izmihlâl-i ticârîsini duyacaklar. Evet! Osmanlılar ittifâkta sebât ettikçe Avusturya sigortalarıyla muâmele yapmayacaklar ve evvelce mün'akîd mukâvelelerini feshedeceklerdir. Yaşasın sebâtkârân...".[18]

Aynı yazıda, İngiliz ticârethânelerinden bazılarının Avusturya şirketlerine sigorta ettirilmiş ticârî malları kabul etmeyeceklerini, kendileriyle ilişkileri olan bütün ticârethânelere telgraflar çekerek Avusturya sigortalarına kesinlikle muâmele vermemeleri de belirtilmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, boykota tabi tutulan en önemli tüketim maddelerinden biri şeker idi. Ekim sonu Kasım başlarından itibaren şeker ile ilgili haberlerin yoğunluk kazanmaya başladığını görüyoruz. Bazı tüccarlar ellerindeki Avusturya şekerlerini satabilmek için çeşitli sahtekârlıklara başvurarak, şekerlerin başka yerlerden geldiğini söylemek suretiyle mallarını satmaya çalışmaktadırlar. Örneğin *Hizmet* ve*İstikbal* gazetelerinin Çatal Sakal Biraderleri'nin 250 çuval Avusturya şekeri istettikleri için vatansever halkın başka dükkanlardan alışveriş etmelerini istemeleri üzerine, Çatal Sakal Biraderler *Ahenk*'e ilân verip bu haberi yalanlamaktadırlar.[19]

Yine *Ahenk* ve *Köylü* gazetelerinde yeralan bir başka haberde, İzmir tüccarlarından Verepulo, Franko, Kreşoplo, Bardakçıoğlu ve Nişli Hacı Ali Ağa'nın geçen hafta "Hungarya" vapuruyla Avusturya'dan 1.500 çuval şeker getirip, bir kısmını Sarinaki Hristo Keresteçöplü ismindeki Helva fabrikalarına sattıkları, bir kısmını da bakkallara dağıttıkları, diğer bir yanda da şeker getirtmeye devam edecekleri ve bunları güya Rusya şekeri imiş gibi satacakları yer almaktadır.[20] Bazı tüccarların bu türlü hileli yollara başvurmaları üzüntüyle karşılanmaktadır. Diğer yandan, *İttihat* ve *Terakki* Gazetesi'nde yeralan bir haberden alıntı yapılarak Avusturya fabrikalarından birisinin kendi mallarını almayı kestikleri için Selanik'teki ticarethânelerden birine gönderdikleri mektupta, gönderecekleri eşyanın üzerine [İngiliz Eşyası] kaydını koyacakları belirtiliyor. Buradan da görüldüğü üzere, Avusturya fabrikalarının da boykotun etkisinden kurtulabilmek için çeşitli hilelere başvurdukları anlaşılıyor. Bu türlü haberlerden yola çıkarak *İttihad* Gazetesi, "Hâlâ Avusturya Şekeri Gelecek mi? Yine Avusturya Şehrimize Girmeye Başladı!" başlığı altında bu konuyu yeniden irdeleyerek, haberlerin doğruluğunu onaylamaktadır. Bu yazıya göre:

"... Hungarya Vapuru'yla on gün mukaddem şehrimize 1.500 çuval Avusturya şekeri gelmiştir. Bu 1.500 çuval şeker ham şekerdir. Bundan başka yine o vapurla 300 çuval kesme şeker gelmiştir.

Avusturya malı alınmayacak öyle değil mi? Hayır! Öyle değil! Avusturya malı alınmayacak değil. Bundan sonra tüccarımız Avusturya malı getirtmeyecektir..."[21] Böylelikle bir yandan boykota yön verilirken, diğer yandan da İzmir tüccarları korunmak istenmiştir. Daha sonra İzmir'de şeker ticaretiyle uğraşan tacirlerin isimleri verilmektedir:

"Çiviciler İçi'nde: Verepulo Biraderler, Fraşopulo, Selanikli Bemayor, Papasoğlu ve Hovarda, Mihalaki Kaliga Biraderleri, Sofokli Malidi.

Belediye Dairesi altında: Grigor Franko, Nişli Hacı Ali, Davi Siyon.

Çankırı Caddesi'nde: Bardakçıoğlu, Papasoğlu Biraderler, Yorgi Liguryadi, Semli Sivastopulo.

Mirkelamoğlu Hanı'nda: Amodovesyan."

Ancak isimleri verilen tüccarlardan bir kısmı şeker siparişinde bulunmayacaklarını söyledikleri halde, yine şeker gelmeye başlamış, hatta bir gün önce İyonya ve Alvanya adlı Yunan vapurlarıyla Triyeste'den 2.000 çuval şeker gelmiştir ki bunların boykotajdan önce sipariş edildiği söylenmektedir. Daha da önemlisi Avusturya şeker fabrikaları şeker fiyatlarını düşürmüş ve bundan yararlanmak amacıyla siparişte bulunanlar bile olmuştur. Boykotajdan önce sipariş verenlerden Grigor Franko

Boykotlu yıllarda İzmir gümrüğü (İletişim Yayınları Arşivi)

Efendi, 1.500 çuval için kontrat imzaladığını ve bu malı getirtmek zorunda olduğunu söylerken, Nişli Hacı Ali Efendi de mağazasında 77 çuval mevcut olduğunu ve boykot öncesi sipariş ettiği 100 çuvalın da gümrükte bulunduğunu açıklayarak bir daha sipariş vermek değil, Avusturya'nın adını bile anmayacağını" söylemektedir. Yine Başık Hacı Mustafa Efendi'ye gelen (HHP) markalı kristalize iki vagon şekerin boykotajdan önce mi sipariş edildiği anlaşılamamış, ancak bir gün sonra Başık Hacı Mustafa Efendi'nin kontratlarını göstermesiyle durum açıklığa kavuşmuştur.[22] Bunun üzerine *İttihad* Gazetesi'nde bir de teşekkür yazısı çıkmıştır.

Sonunda boykot etkisini de göstermeye başlamıştır. Avusturya'nın boykottan olumsuz yönde etkilenmesiyle ilgili olarak *Ahenk*, 21 Kasım 1908'de *Yeni Asır*'dan naklettiği "Boykotaj" başlıklı yazısında, "...boykotaj Avusturya'da ticaret alemine müthiş darbeler vurmuş, Avusturya fabrikatörlerinden bir çoğu fabrikasını kapamaya, amelesine yol vermeye mecbur olmuştur. Avusturya'da müthiş bir buhran hüküm-fermâdır. Yalnız şeker fabrikalarının hisse senedâtının 430 florinden 110 florine tenezzül ettiğini"[23] haber vermektedir.

Aynı yazıda, vatansever tüccarlardan bazılarının bir "Boykot Komisyonu" oluşturduğu da bildirilmektedir. Boykotun kuralları çerçevesinde tüccarlara yardımcı olmaya çalışan bu komisyonlardan İzmir'de de kurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Aralık başından itibaren gazetelerde Boykotaj Cemiyeti imzalı yazılara tesadüf edilmekte ve bu yazılarda halka boykot ile ilgili açıklamalarda bulunulmaktadır.[24] Ancak artık boykota ilişkin bu yazılar gittikçe seyrekleşmeye başlamıştır. Demek ki, boykot ilk aylardaki şiddetini yitirmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni ise, boykotun zararlı etkisinin İzmir piyasasında da hissedilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bosna-Hersek bunalımının yarattığı bu olumsuz durumdan her iki tarafın da tedirgin olması nedeniyle, Ocak ayı ortalarından itibaren diplomatik ilişkiler yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Sonunda, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 26 Şubat 1909'da anlaşmaya varılmış ve anlaşma ile 2.5 milyon altın lira (56 milyon frank) karşılığında Bosna-Hersek Avusturya'ya terkedilmiştir. Ancak, Avusturya gümrük resimlerinin % 11'den % 15'e çıkarılmasını kabul ediyordu.[25]

İşte bu anlaşmanın gerçekleşmesinden hemen sonra, Avusturya mallarına uygulanan boykotun kaldırılması yolunda Sadaret makamından vilayete emir gönderilmiş ve bu emre uyulması istenmiştir.[26]

İzmir'deki boykotun kaldırılması ile ilgili olarak, İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden şu açıklamalar yapılmaktadır:

"Protokolün imza edilmiş olması hasebiyle Avusturya emtiasına karşı mevzû olan boykotajın ref' edildiğini mübelliğ İstanbul ve Selanik Boykot Cemiyetleri'nden alınan telgrafnâmeler üzerine Pazar günü Boykotaj Cemiyeti tarafından memûr edilen bâzı zevât evvelâ Rüsûmât önüne ve ba'dehû Pasaport pişgâhına giderek o günden itibâren boykotajın ref'ine karar verildiğini bu babda pek parlak ve şayân-ı sitâyiş ve iftihâr bir misâl-i hamiyyet göstermiş olan hamal, arabacı, mavnacı ve kayıkçı esnâfına tebliğ eylemiş ve bu hamiyyetli vatanperverlerin, hakiki boykot kahramanlarının medâr-ı mâişetten kendilerini mahrûm ederek, açlığa katlanarak millet-i Osmaniye'ye mahsûs bir sebât ve metânetle vazife-i vataniyelerini hiçbir taraftan icbâr vukû bulmaksızın sırf sevk-i hamiyyetle hüsn-i ifâ eylediklerinden dolayı kendilerine samimi tebrikât ve teşekkürâtta bulunmuş ve Pazartesi günü de Avusturya Konsoloshanesi ile Loyd Acentası'na bi'l-azime tebligât-ı mukteziyeyi ifâ eylemiştir. Şehrimizde boykotun kemâl-i muvaffâki-

yetle tâtbiki milel-i muhtelifeye mensup bi'l-cümle tüccar-ı muhteremenin, esnâfın, hamal ve kayıkçı ve arabacıların, efrâd-ı ahâlinin iştirâk-ı kat'isiyle teessür-pezîr olduğu cihetle bu bâbda bütün vatandaşlara arz-ı teşekkür eylemek üzere metropolid, murahhasa ve hahamhane'ye dahi gidilerek teşekkürât-ı mutazammın beyânâtta bulunulmuştur."[27]

Böylece boykotun sona erdirilmesinden sonra, 4 Mart 1909'da yayınlanan bir yazıda ise, *Yeni Asır* Gazetesi, M. Adil imzalı bir makaleden alıntılar yapılarak, Avusturya'nın boykotajdan dolayı uğradığı maddi ve manevi zararı hakkında bilgi verilmektedir. Burada önce, Avusturya'nın doğrudan doğruya uğradığı zarar hakkında 1907 ve 1908 ihracatı karşılaştırılmaktadır: Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne 1907 senesi ihracatı 4.5 milyon İngiliz Lirası'dır ki, bunun 920.000 lirası son üç aylık ihracatına aittir. 1908'de aynı sürede ihracatı 417.000 Liradır. Şu halde boykotaj dolayısıyla yalnız üç aylık ihracatta 500.000 Liraya yakın bir düşüş görülüyor. buna Ocak ayının 190.000 Şubat ayının 600.000 Liralık zararı da ilave edilirse, ihracattaki toplam eksiği 750.000 İngiliz Lirası'na ulaşıyor. Fakat zarar bu kadar da değildir. Vapur şirketlerinin zararlarını da hesaba katmak gerekirse, yalnız Loyd Kumpanyası Avusturya Hükümeti'nden boykotaj dolayısıyla uğradığı zarara karşı 60.000 lira tazminat istemiştir. Diğer vapur şirketlerinin zararı da 40.000 Liradan az değildir. Hükümetin ve şimendifer kumpanyalarının zararı olan 640.000 Lira ile toplam zarar 1.5 milyon İngiliz Lira'sını aşmaktadır. Yazı şöyle devam ediyor:

"Avusturya'nın manen uğradığı zayiyâta gelince, bu pek müthiştir. Bir kere, Avusturya en kıymetdâr müşterisini elden kaçırmış, Türk tüccarına Almanya ile Fransa, hatta Rusya ile muâmelât-ı ticâriyeye girişmekte zararlı çıkmayacaklarını göstermiştir. Tüccarımız şimdiye kadar daima Avusturya ile muâmelede bulunmak, Almanya ve Fransa ile ticâret mahdûd eşyaya münhasır kalmak dolayısıyla Avusturya, Türkiye pazar ticâretinde âdetâ rakipsiz denilebilecek bir surette icrâ-yı muâmele eder, mühim bir menfaât temin ederdi. Şimdi mesele değişiyor. Bizimle ticâretten büyük bir istifâde temin edebilecek diğer devletler teb'ası bütün bu menâfi'i bi'l-fiil takdir ederek onların da gözü açılmış, Osmanlı pazar muâmelâtında Avusturya'ya müthiş bir rakip kesilmişlerdir. Bu rekâbetten biz ne kadar müstefîd isek, Avusturya da şüphesiz o kadar müteessîrdir."[28]

Avusturya ile anlaşmanın sağlanmasından sonra, protokolün imzalanması ve dört aydan beri devam eden boykotun sona ermesi üzere, İzmir Limanı'na gelen Loyd Şirketi'nin "Galiçya" Vapuru'nda İzmir Boykotaj Cemiyeti şerefine bir ziyafet verilmiş ve boykotun en önemli unsurları olan mavnacı ve kayıkçılar da vapura davet edilerek, kaptan ve mürettebat tarafından eski aşinalığa işaret eden sevgi ve dostlukla karşılanmışlardır. Hatta Galiçya Vapuru bu münasebetle alay bandraları ile donatılmıştır.[29]

Bu haber artık Avusturya'ya karşı İzmir'de uygulanmakta olan boykotun da noktalandığını göstermektedir.

Diğer taraftan, Avusturya ile birlikte boykota başlanan Bulgaristan ile Rusya'nın araya girmesiyle, 19 Nisan 1909'da iki anlaşma imzalanmıştır. Bunların birincisinde, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımasına karşılık, Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne 125 milyon frank tazminat ödeyecekti. Ancak bu tazminat, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya olan tazminat borcuna karşılık tutularak, Bulgaristan'ın Rusya'ya borçlu kalması sağlanmıştır. İkinci anlaşma ise, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki Müslüman halkın hakları ile müftüler ve vakıflar hakkındadır. Berlin Anlaşması'ndan beri fiilen bağımsız hareket eden Bulgaristan, bu suretle bağımsızlığını hukuken de elde etmiş oluyordu.[30]

Boykotun Değerlendirilmesi

Bir kimse, bir topluluk veya bir ülkeyle amaca ulaşmak için her türlü ilişkiyi kesmek anlamına gelen boykotun İzmir'deki uygulamalarını değerlendirirken konuya önce genel anlamda Osmanlı Devleti ile özellikle Avusturya ve sonra da Bulgaristan açısından bakmak gerekir.

Bir ülkenin diğerine uyguladığı boykotun etkili olabilmesi için, her iki ülkenin farklı ekonomik düzeylerde olması ve birbirlerine bağımlılıklarının bulunması gerekir. Gerçi, endüstrileşmiş Avusturya ile hammadde üreticisi ve cılız bir endüstriye sahip Osmanlı Devleti arasındaki ekonomik ilişkilere bakıldığında bunun boykotu etkileyebileceği düşünülebilir. Ancak, boykota neden olan Bosna-Hersek sorununun yalnız iki ülke arasındaki bir sorun olmaktan çıkıp, emperyalist devletlerarası bir rekabet ve denge sorunu haline gelmesi ve Osmanlı Devleti ile Avusturya'nın bu sorunu diplomatik yollarla bir an önce çözümlemek istemeleri boykotun etkisini azaltmıştır. Buna rağmen, gerek yukarıda verilen verilere, gerekse o dönem ticari ilişkilerini gösteren istatistiklere[31] bakıldığında görülecektir ki, Osmanlı Devleti ve Avusturya arasındaki dış ticaret hacmi az da olsa düşmüştür. Şunu da hemen belirtmeliyiz ki, bu düşüş tahmin edilenin oldukça altındadır. Bir kere, Osmanlı Devleti'nde üretimi yapılmayan veya ihtiyaca yeterli gelmeyen medeni ihtiyaçlardan fes, kumaş, pamuklu dokuma, hazır elbise ayakkabı, şişe ve cam cinsinden olan malların yanısıra temel tüketim

ddelerinden şeker gibi malların, rite varıncaya değin Avustur- nın gelmesi ve bu ülkeye bağımlı- ğın bulunması durumu oldukça çleştirmektedir. Böyle bir durumda nerilen çözüm yolu ise, bir taraftan erli mallara rağbet gösterilmesi, yer- malların geliştirilmesi ve bunun bir nucu olarak şirketleşmeye gidilme- olurken, diğer taraftan Avusturya erine İngiltere ve Fransa gibi en- rileşmiş ülkelerin mallarının nmasıdır. Fakat o günkü Osmanlı konomik yapısının önerilen birinci lun uygulanmasına elverişli olma- nası nedeniyle büyük ölçüde ikinci la başvurulmuş ve Avusturya'dan hal edilen malların bazıları diğer lkelerden satın alınmıştır. Sonuçta u işten kârlı çıkacak olan ülke İn- ltere olmuş ve Avusturya'dan boşa- an yeri bir ölçüde o doldurmuştur. Ancak, Avusturya'nın İngiltere'ye ranla daha yakın olması fiyatların daha ucuz olmasını sağlıyordu. Bu- nun yanısıra, boykotun süresinin ye- eri kadar uzun olmaması da yine oykotun etkilerini azaltan unsurlar arasında yeralmaktadır.

Boykota endüstrileşmiş ülkeler ışısından bakmak gerekirse, özellikle İngiltere ve Fransa'nın bir yandan Avusturya'dan boşalacak pazarı kap- ma yarışına girerlerken, diğer yandan da endişe içinde sorunun bir an önce çözümlenmesine çalıştıkları görülü- yor. Çünkü, Bosna-Hersek bunalımı blokları karşı karşıya getirirken aynı zamanda beraberinde bir savaş tehli- kesini de getiriyordu.

Nitekim, İngiltere'ye bu konudaki düşüncesi sorulduğunda, savaşa ta- raftar olmayıp ilhaka karşı Avustur- ya'dan bir taviz koparılmasını tavsiye etmiştir. Oysa şimdi, boykotla birlik- te kapitülasyonlar ve gümrük hadle- ri sorununun da hesaba katılması ge- rekecekti. Dolayısıyla Avusturya'nın bu konuda vereceği tavizlerin sonun- da kendilerine de yansıyacağını dü- şünüyorlardı.

Yine Avusturya ile birlikte boykota tabi tutulan Bulgaristan açısından konuya bakıldığında ise, durumun daha değişik olduğu görülmektedir. Bir kere, Bulgaristan'dan gelen mal- lara karşı bağımlılık, Avusturya'ya oranla fazla değildi. Bu konuda ilk göze çarpan peynir gibi süt ürünleri- dir. Bunun dışında, Bulgar vapurları nakliyat işlerinde etkinlik göster- mektedir. Üstelik, Bulgaristan da bir endüstri ülkesi değildi ve kendisi de dışa bağımlıydı. Belki de bunlardan dolayı Bulgaristan'a karşı açılan boy- kotun, Avusturya'ya uygulandığı oranda şiddetli olmadığı görülüyor. Öte yandan, Bulgaristan'ın bir za- manlar Osmanlı Devleti'nin bir par- çası iken bağımsızlığını ilan etmesi de kabul edilir gibi görülmemektedir.

Bu boykotlar, Osmanlı Devleti'nin iç dinamiği açısından da büyük önem taşımaktadır.

"1908 Boykotu" ile Osmanlı tari- hinde ilk kez halk bir dış hedefe karşı bilinçlendirilmeye çalışıldı ve kollek- tif eylem için örgütlendirildi.[32]

Basın bu olaya sahip çıkarken, di- ğer yandan kurulan Boykot Cemiyet- leri karar verme yetkilerini kullana- rak, halkı boykot konusunda yönlen- dirmeye çalışmışlardır. Ayrıca, boykot uygulamalarının hükümetin değil, halkın isteği ile yapıldığının vurgu- lanması da bu açıdan değer taşımak- tadır.

Önemli olan bir başka nokta da, ekonomide ulusallık sorununun boy- kotla birlikte gündeme gelmesidir. Sözgelişi Avusturya fesleri yerine Hereke fabrikalarında üretilmiş yerli fes kullanımının önerilmesi veya şir- ketleşmeye geçilerek, ülke ihtiyaçla- rının yerli kaynaklar ile karşılanma- ya çalışılması örnek olarak verilebi- lir. Bu durum İttihat ve Terakki'nin ekonomide uygulamaya çalışacağı "Milli İktisat" politikasına da denk düşmektedir. Bu genel değerlendiril- melerin yanı sıra, 1908 boykot uygu- lamalarına İzmir açısından bakıldı- ğında ise, bazı özelliklerin ayrıca önem taşıdığı görülmektedir.

Öncelikle İzmir basınının da tıpkı İstanbul'da olduğu gibi boykota sa- hip çıktığı dikkat çekmektedir. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı İzmir'de de büyük tepkiyle karşılan- mış, bu devletleri ekonomik olarak cezalandırmak gerektiği ve bunun için de boykot uygulamasına tümüy- le uyulması zorunluluğu, üstüne defa- larca basılarak vurgulanmıştır. Hatta bu yolda Avusturya ile ticaret yapan tüccarlar ve onların ticarethanelerini teşhir etmekten de kaçınılmamış- tır. Fakat isimleri deşifre edilen kişi- lerin çoğunluğunun yabancı veya azınlık tüccarlarının oluşturduğu da bir gerçektir. Bu durum, İzmir'de ti- caret hayatına daha ziyade Müslü- man olmayanların hakim olduğunun bir göstergesi olsa gerektir.

İzmir'de boykotun ilk aylarında göreceli de olsa başarılı gittiği anlaşı- lıyor. Bunda milli duygulara hitap e- den yazıların etkisi büyük olmuş ve halk taşkın hareketlerden kaçınmaya ve ölçülü hareket etmeye davet edil- miştir. Ancak çok geçmeden boyko- tun olumsuz etkisi İzmir'de de hisse- dilmeye başlamış ve bunun sonucu olarak zaman zaman çeşitli hileli yol- lara başvurma durumlarıyla da karşı- laşılmıştır. Bununla ilgili olarak o günlerin İzmir'ini yaşayan Nail Mo- ralı, Avusturya'ya karşı açılan boy- kotla ilgili anısında şunları anlat- maktadır:

"... O zamanlar başa giydiğimiz fes Avusturya'dan gelirdi. Bütün millet feslerini yırtıp attı. Eh ne yapalım, açık baş da gezilmez ya. Keçe külâh giymeye başladı mi'let.

Bizler deriden, kadifeden kalpaklar aldık. Kalpaklara gümüşten çeyrek ay- hilâl iğneledik. Çeyrek aya "Yadigar-ı Hürriyet" gibi yazılar işlendi idi. Fakat

çok geçmeden öğrenildi ki, bu kadifeler, astragan taklidi kalpak kumaşları da Avusturya'dan gelmez mi imiş.

Boykotta azınlık tüccarları epeyi kazanç sağlamışlardı."[33] Gerçekten de, Avusturya'ya karşı uygulanan boykotta özellikle "fes" önemli bir yer işgal etmektedir. Nitekim, edebi bir dergide fes ile ilgili şiir bile yayınlanmıştır.

Sonuç olarak, emperyalizme karşı bir başkaldırı niteliğinde ilk girişim olarak değerlendirilebilecek 1908'deki boykot uygulamaları, yalnız ekonomik hayatta etkili olmakla kalmamış, aynı zamanda sosyal hayatı da derinden etkilemiştir. Ayrıca bu boykot uygulamaları daha sonra Girit Sorunu nedeniyle Yunanistan'a karşı uygulanacak olan boykota da örneklik teşkil edecek ve bu boykot daha bilinçli bir şekilde sürdürülecektir.

"Avusturya Feslerinin Feryadı

Ne doğru hikmet imiş "velieder kemâl-i zevâl"
Bizi felâkete marûz kıldı istikbâl
Yaşar iken ser-i millete pür-sefâ, hoş hâl
Belâlı fırtınalar esti verdi dehre melâl
Yazık ki tâc iken olduk hakârete pâ-mâl
Darental'in (Aehrenthal) ser-i menhûsunun havası ile
Taazzumun keder-i ibtilâ'-nümâsı ile
Evet o hırs-ı elimin büyük belâsı ile
Ulüvv-i rif'âtimiz buldu hicr-i izmihlâl
Yazık ki tâc iken olduk hakârete pâ-mâl
Düşünmedi bizi heyhât hiç pîr-i Jozef
Umûma reşk iken olduk muhâcemâta hedef
Verir mi fâide şimdi bu ibtilâya esef
Kimin hatasına mahmûl olur bu bâr-ı bâl
Yazık ki tâc iken olduk hakârete pâ-mâl
Bu hâl umulmaz idi bir değerli erkekten
Düşündünüz mü bunu ibtidâda gerçekten
Bu muydu bizlere ümîd Bosna-Hersek'ten
Bu emr-i vâki'i tahsîne şimdi var mı mecâl
Yazık ki tâc iken olduk hakârete pâ-mâl

Mahmud Fuad".[34]

NOTLAR

1 Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi hakkında bkz. Prof.Dr. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960),** Ankara, 1975; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi,** Cilt 1, Kısım 2, 3. bs., Ankara, 1983.

2 Erdal Yavuz, "1908 Boykotu", **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı,** Ankara, 197, 163-164. "... Bu saldırgan davranışlar Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesinde büyük öfke ve kızgınlık uyandırdı. Basın ateş püskürüyor, iğneli sözlerle dolu makalelerin sonu gelmiyordu, ama bu arada yapılan yegane olumlu davranış, Avusturya'dan gelen malların boykot edilmesi oldu...", Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914),** (çev. Nuran Yavuz), İstanbul, 1986, 54-55.

3 Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,** İstanbul, 1987, 92.

4 Bu yazıda boykot hakkında düzenli bilgi veren, **Ahenk** ve **İttihad** Gazeteleri kullanıldı.

5 **İttihad,** 11 Teşrin-i Evvel 1908.

6 "Harb-i İktısâdî yahûd Ticâret Muhârebesi", **Osmanlı Ziraat ve Ticâreti,** 5 Teşrin-i Evvel 1324 (18 Ekim 1908), 364-368.

7 Boykot Ramazan ayına tesadüf ettiği için burada kastedilen Ramazan Bayramı'dır.

8 Bu konuda bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918),** Ankara, 1982.

9 **İttihad,** 13 Teşrin-i Evvel 1908.

10 **İttihad,** 14 Teşrin-i Evvel 1908.

11 **Ahenk,** 15 Teşrin-i Evvel 1908.

12 "Ahali-i Muhteremeden Mühim Bir Rıca", **Ahenk,** 16 Teşrin-i Evvel 1908 ve **İttihad,** 17 Teşrin-i Evvel 1908.

13 **Ahenk,** 17 Teşrin i Evvel 1908.

14 **İttihad,** 17 Teşrin-i Evvel 1908.

15 **Ahenk,** 21 Teşrin-i Evvel 1908.

16 **Ahenk,** 22 Teşrin-i Evvel 1908.

17 **Ahenk,** 24 Teşrin-i Evvel 1908.

18 **İttihad,** 20 Teşrin-i Evvel 1908.

19 **Ahenk,** 24 Teşrin-i Evvel 1908.

20 **Ahenk,** 31 Teşrin-i Evvel 1908.

21 **İttihad,** 4 Teşrin-i Sani 1908.

22 **İttihad,** 5 Teşrin-i Sani 1908.

23 **Ahenk,** 21 Teşrin-i Sani 1908.

24 Boykotaj Cemiyeti'nin açıklamaları hakkında bkz. **Ahenk,** 2, 15 Kanûn-u Evvel 1908, 23, 27 Kanûn-u Sani 1909.

25 Fahir Armaoğlu, **a.g.e.,** 317. Ayrıca, Avusturya İmparatorluktaki tüm kapitülasyon ayrıcalıklarının ve yabancı postahanelerin kaldırılması için diğer devletlerle anlaşma sağlanması yolunda hükümete yardım edecekti. Bkz. Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** çev. Mehmet Harmancı, II. cilt, İstanbul, 1983, 334.

26 **Ahenk,** 28 Şubat 1909.

27 **Ahenk,** 3 Mart 1909.

28 **Ahenk,** 4 Mart 1909, "1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına ilhak ettiğini ilan etmesi ile Osmanlı topraklarında ve dolayısıyla İzmir'de Avusturya mallarına karşı başlatılan boykot kararı da sadece Avusturya ticaretini değil, Avusturya gemileriyle taşınan diğer memleketlere ait malların idhalatını da menfi yönde etkilemiştir" (Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri,** (Haz. Prof. Dr. Tuncer Baykara), İzmir 1994, 31). Ayrıca, İzmir'deki İngiliz Konsolosu'nun 1908 yılı ticaret raporunda bu boykottan, Avusturya mallarından en çok fes, şeker, kâğıt gibi maddelerin etkilendiğini, bundan dolayı da Fransız taklit astraganları, Mısır, Fransa, Hollanda ve Rus şekerlerinin Avusturya mallarının bıraktığı boşluğu doldurduğunu belirtmektedir (Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.m.,** 31 n. 16).

29 **Ahenk,** 6 Mart 1909.

30 Fahir Armaoğlu, **a.g.e.,** 320-321.

31 Bu doneme ait sayısal bılgiler hakkında bkz. Erdal Yavuz, **a.g.m.,** 174-177.

32 Erdal Yavuz, **a.g.m.,** 172.

33 Nail Moralı, **Mütarekede İzmir, Önceleri ve Sonraları,** İstanbul, 1976, 49-50.

34 Mahmud Fuad, "Avusturya Feslerinin Feryadı", **Gencine-i Edeb,** 12 Kanûn-u Evvel 1324 (25 Aralık 1908), 66.

Irkçılığın "Bilimsel" Şekli

Revizyonist Tarih Anlatımı

RIFAT N. BALİ

Tarih yazımı tartışmalarında her zaman iki tür yazımdan söz edilir: Resmi Tarih ve Gayr-i resmi Tarih. Resmi Tarih'ten anlaşılan Devlet'in yansıtmak istediği tez ve ideoloji doğrultusunda veya bir ülkede egemen olan ideolojinin gözetiminde yönlendirilmiş ve/veya bu ideolojinin telkinlerinin ışığında yazılmış tarihtir. Bu şekliyle "Resmi Tarih" bir yerde tarihin bir ideolojinin amaçlarına uygun olarak tahrif edilmiş şekilde yazıldığı anlamını içerir. Buna karşılık Gayr-ı resmi Tarih ise egemen ideolojinin ve görüşün bağımlılığından uzak daha nesnel ve tarafsız hazırlanmış bir tarih anlatımını kasteder ve bu içerdiği anlam ile de "gerçek" tarihin kendi tarih anlatımı olduğunu ifade eder.[1]

Türkiye'de bu tartışmalar her zaman var olmuştur. Var olmaktan öteye herhangi bir ideolojiye mensup yazar ve düşünürler de gerçek olsun veya olmasın, kendilerine dayatılan tarih incelemelerinin "resmi" olduklarını iddia etmişlerdir. Bu resmi anlatımın içerdiği doğruluk payı tartışmaya açık olduğu gibi tamamiyle de red edilebilir, edilebildiği gibi de bu tarih tezleri belli bir Devlet siyaseti olarak da uluslararası lobilerde yıllar süren tartışma konuları da olabilirler. Bunun en bilinen örnekleri Osmanlı İmparatorluğu'nda 1915 yılındaki Ermeni Tehciri ile ilgili ortaya çıkan Osmanlı Ermeni nüfusu kayıpları olup bu konuda hem Türk Devleti'nin tezini içeren, hem de karşı tezleri içeren onlarca yayın mevcuttur.

Gayr-i resmi Tarih kavramı yurtdışında da mevcut olup örneğin İsrail Devleti'nin kuruluşunda etkin rol oynamış ve "founding fathers" diye tanımlanabilecek "Devlet'i kuran atalar" nesline ait olup yüceltilmiş ve ilah konumuna getirilmiş olan devlet adamlarının bugün "revizyonist" bir bakış açısıyla tekrar ele alınıp değerlendirilmeleri bunun bir örneği olup,[2] buna benzer bir tarih eleştirisine ülkemizde de Cumhuriyet ve Kemalizm kavramlarının irdelenmelerinde sık sık rastlanmaktadır.

Günümüzde gayr-i resmi Tarih'in bir başka vesile ile gündeme gelmesi ise II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen Yahudi Soykırımı'nın "revizyonist tarihçiler" tarafından ele alınması olup bu olgu da bu yazının ana konusunu teşkil etmektedir.

"Revizyonist tarihçiler" diye adlandırılan ve daha sonra "İnkârcılar" diye kısaca sınıflandırılan bir grup kişi, ki bunlar arasında David Irving dışında hiçbir kişi profesyonel tarihçi değildir. (örneğin Arthur Butz bilgisayar profesörü, Robert Faurisson ise edebiyat profesörüdür) Yahudi Soykırımı'nın ya olmadığını veya bu Soykırım sırasında öldürülen Yahudiler'in sayılarının abartılı olduğunu, hatta ve hatta Gaz Odaları'nın hiçbir zaman mevcut olmadığını, Anne Frank'ın Günlüğü'nün de düzmece bir belge olduğunu iddia etmişlerdir.

Soykırım'ın İnkârı diye kısaca özetlenebilecek olan bu fenomen, bir yerde antisemitizmin kendisini bilimsel kıyafet ve üslup altında gösteren yeni bir türevi olmaktadır. "Soykırım İnkârı" tezini savunanlar Soykırım'ın Almanya'ya zarar verme amacı ile ileri sürülen bir Siyonist-Yahudi uydurması olup, İsrail ve Dünya Yahudiliği'nin siyasi ve maddi amaçlarına hizmet eden bir Resmi Tarih tezi olduğunu iddia ederler.[3] Aslında bu tezi ısrarla savunanlar ve bu konuda yayın yapanlar bir yazarın tanımladığı gibi "Bellek Katilleri"[4] olup amaçları Soykırım'ı yaşamamış olan bireylerde ve özellikle günümü-

zün genç kuşaklarında bu olay hakkında önce kuşku yaratmak, daha sonra da onları Soykırım'ın vuku bulmadığına inandırmaktır. Aslında ortam da buna elverişlidir. 1993 Nisan ayında Washington'daki Holocaust Memorial Müzesi'nin açılışı vesilesiyle Amerikalılar'ın Soykırım'ı bilme düzeylerini ölçmek için yapılan bir kamuoyu araştırmasında "Soykırım'ın vuku bulmamış olması mümkün müdür? değil midir?" sorusuna öğrencilerden % 20, yetişkinlerden ise % 22 oranında "mümkündür" yanıtının alınması bu ortamın elverişli olmasının bir kanıtıdır.[5]

"Soykırım Revizyonizmi" akımının üç ana amacı şunlardır;

•Siyonistler tarafından beslenmiş ve büyütülmüş olduğu iddia edilen "Soykırım efsanesi" ve bunun Batı kamuoyunun vicdanında yarattığı "suç" unsurunu tartışmaya açarak İsrail Devleti'nin siyasi meşruiyetini zedelemek.

•III. Reich ve liderlerinin itibarlarını iade etmek.

•Geleneksel antisemit temaların ifadeleri için yeni ifade kanalları yaratmak ve geliştirmek.[6]

Soykırım İnkârcıları bugün muhtelif ülkelere dağılmış bir şekilde yayın yapan bir bireyler topluluğu haline gelmişlerdir. Bugün revizyonizm en fazla Almanya'da gelişmektedir. Bu ülke bu türde kitapların en yaygın şekilde dağıtıldıkları bir mecra haline gelmiştir. Bunun nedeni de hitap edilen kitlenin en önde gelenlerinin ya Nazi'lerin bugünkü varisleri, ya Nazi'lerden hayatta kalmış olup günümüzde yaşayanları, ya da 1930'lu yıllarda Nazi'lerin müttefikleri olan aşırı sağın müttefikleridir.

Revizyonizmin gürbüzleşip geliştiği ikinci ülke ise Amerika Birleşik Devletleri'dir, zira güçlü maddi kaynaklar bu ülkede mevcuttur. Bu ülkede Kaliforniya kıyısında William A. Carto'nun sahibi olduğu, ve *Journal of Historical Review* (kısaca JHR) ve Los Angeles Revizyonist Tarih Kongreleri'ni finanse eden, *Liberty Lobby* adlı bir sivil toplum örgütü mevcuttur. Bu örgütte anti komünizm, antisemitizm, zenci düşmanlığı, Demokratlar'dan nefret gibi bir düşünce sentezi mevcuttur.[7]

Institute for Historical Review (Tarih Revizyonu Enstitüsü - kısaca IHR) William A. Carto'nun bir girişimi olup, 1980 yılında kurulmuştur. IHR 1981 yılından bu yana düzenlediği yıllık toplantılar ile "revizyonist tarihçiler" için bir forum olmayı amaçlamıştır. Robert Faurisson (Fransa), Ditlieb Felderer (İsveç), David Irving (İngiltere), Dr. Arthur Butz (Northwestern Üniversitesi, ABD) gibi revizyonist tarihçiler hep bu toplantılara katılmışlar ve tebliğler sunmuşlardır. IHR'nin Ekim 1992 tarihinde toplanan 11'inci Revizyonist Konferansı daha önceki eğilimlere uygun olarak neo-Naziler ve antisemitler için bir forum olmaya devam etmiştir. Bu konferansta "George Orwell Özgür Konuşma" ödülü Alman neo-Hitler'ci Ewald Althans'a verilmiştir.[8]

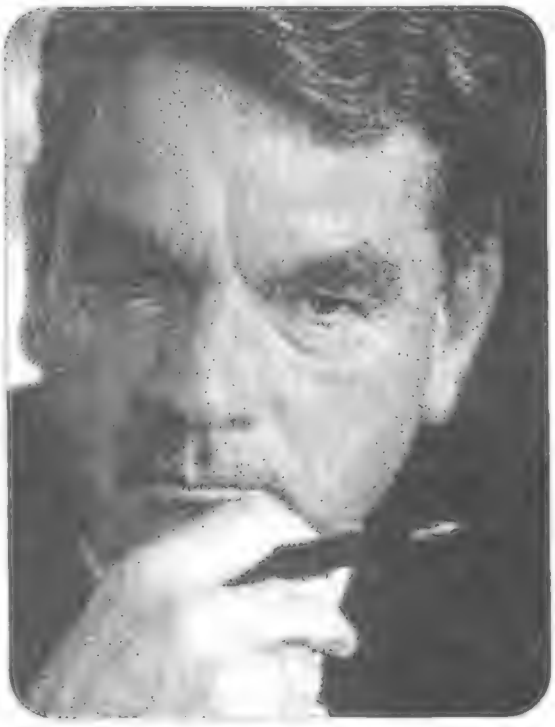

David Irving

Amerikalı "Soykırım Revizyonistler"i arasında Fred A. Leuchter oldukça tartışmalı bir kişiliğe sahiptir. Kendisi *Fred Leuchter Associates* adlı ve gaz odaları üreten bir şirketin başmühendisidir. Leuchter'in "revizyonistler"le ilişkisi 1988 yılında Ernst Zundel adlı neo-Nazi olan Alman asıllı bir Kanadalı'nın Kanada yasalarına göre ırkçılık ve nefret propagandası yapması suçuyla yargılanması sırasında mahkemede tanıklık yapması ile oldu. Sanık Zundel Leuchter'i Auschwitz, Birkenau ve Majdanek toplama kamplarında kitlesel ölüme yönelik gaz odalarının bulunmadığını kanıtlamak için tanıklık yaptırdı. Ancak bu tanıklığa rağmen Zundel yargılanması sonucunda mahkûm oldu. Leuchter'in savunması *Leuchter Report: The end of a Myth* adı altında yayımlandı. Ancak Leuchter'in raporu başından beri yanlı ve umutsuzca yanlıştı. Ayrıca kendisinin hiçbir zaman bir mühendislik öğrenimi görmediği de sonradan ortaya çıktı.[9]

Başka bir revizyonist ve uzun zamandan beri bir neo-Nazi olan Mark Weber IHR'de editör olarak yerini buldu. Ernst Zundel'in Kanada'da yargılanması sırasında Weber kendisinin Soykırım Revizyonizmi'ne ilgisinin 1944 yılında Auschwitz toplama kampının gökyüzünden çekilmiş fotoğraflarını gördükten sonra başladığını belirtti. Bu fotoğrafları gördükten sonra Elie Wiesel ve benzeri aydınların Amerika hükümetini

Soykırım'ı bilmelerine rağmen durdurmak için bir şey yapmadıkları iddialarının olayları tahrif ettiğini, olayların tahrif edilmiş olmaları kendisini Soykırım'ın da abartılmış olabileceği düşüncesine sevkettiğini belirtti. 1979 yılında Weber ırkçı, antisemit ve neo-Hitlerci radikal bir grup olan *National Alliance* ile uzun sürecek bir ittifak ve işbirliğine girdi. IHR'nin yayın organı olan JHR'nin Mayıs 1992'den bu yana da yayın editörü oldu.[10]

Mark Weber ile birlikte adı geçen başka bir revizyonist Bradley Smith'dir. Bradley Smith ve Mark Weber 1987 yılında Los Angeles'te yerleşik *Committee for Open Debate on the Holocaust* (kısaca C.O.D.O.H.)un yöneticisi oldu. Bradley Smith CODOH'da daha çok üniversite kampüslerine yönelik çalışmalar yaptı, üniversitelerde yayımlanan dergi ve gazetelerde paralı olan ilanlar verdi, Soykırım'da yaşamlarını kaybeden altı milyon Yahudi sayısının çok abartılı olduğunu ve ana ölüm nedeninin de tifüs olduğunu iddia etti. Smith'in ilanı onbeşin üstünde üniversite kampüsünün yayınlarında yayımlandı ve Amerika'da ifade özgürlüğünün sınırları konusunda büyük tartışmalara yol açtı.[11]

Dr. Arthur R. Butz, Northwestern Üniversitesi'nde bilgisayar bilimi ve elektrik mühendisliği profesörü olup, 1976 yılında yayımlanmış olan *The Hoax of the Twentieth Century* kitabı en yaygın "Soykırım karşıtı" kitaptır. Kendisi kitabını tanıtmak için Avrupa ve Amerika'da yaygın bir şekilde seyahat etmiş olup, 1977 yılında Almanya'ya yaptığı ziyareti aşırı sağa mensup *Deutsche Volksunion* tarafından mali açıdan desteklenmiş, kitabı da neo-Nazi *National Zeitung* gazetesinde tefrika edilmiştir.[12]

Amerika'da bu tür tarih yazımı ve revizyonizm dal budak salarken Avrupa da bu akımdan etkilendi. Revizyonist tarihçiler önce Fransa'da görüldüler ve bunların ünlü adı Robert Faurisson oldu. Faurisson Lyon Üniversitesi'nin Çağdaş Edebiyat Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı ve IHR'nin kuruluş yılı olan 1979'dan beri de bu enstitünün Yayın Danışma Komitesi'nde görev aldı. Kendisi *"The Rumor of Auschwitz, Treatise in defense of those who accuse me of falsifying history"* ve *"Is the diary of Anne Frank genuine?"* adlı muhtelif revizyonist incelemeler yayımladı. *The Rumor of Auschwitz* yayımlandıktan sonra şiddetli tartışmaların başladığı bir ortamda Massachusetts Institute of Technology'nin ünlü Dilbilim Profesörü Noam Chomsky, Robert Faurisson'un ifade özgürlüğünü savunan bir makale yayımladı ve bu makale de *Treatise in defense of those who accuse me of falsifying history* kitabının Fransa'da yayımlanmış nüshasının girişi olarak bu kitapta yer aldı. Faurisson'un girişimlerine bir tepki olarak Fransa'nın önde gelen 34 tarihçisi *Le Monde* gazetesinin 21 Şubat 1979 tarihli nüshasında Faurisson'u kınayan bir metin yayımladılar.[13]

Robert Faurisson 1983 yılında "ırkçı iftiralar"da bulunma suçuyla yargılanıp daha sonra ertelenen üç aylık bir hapis cezasına çarptırıldı. Daha sonra 13 Temmuz 1990 tari-

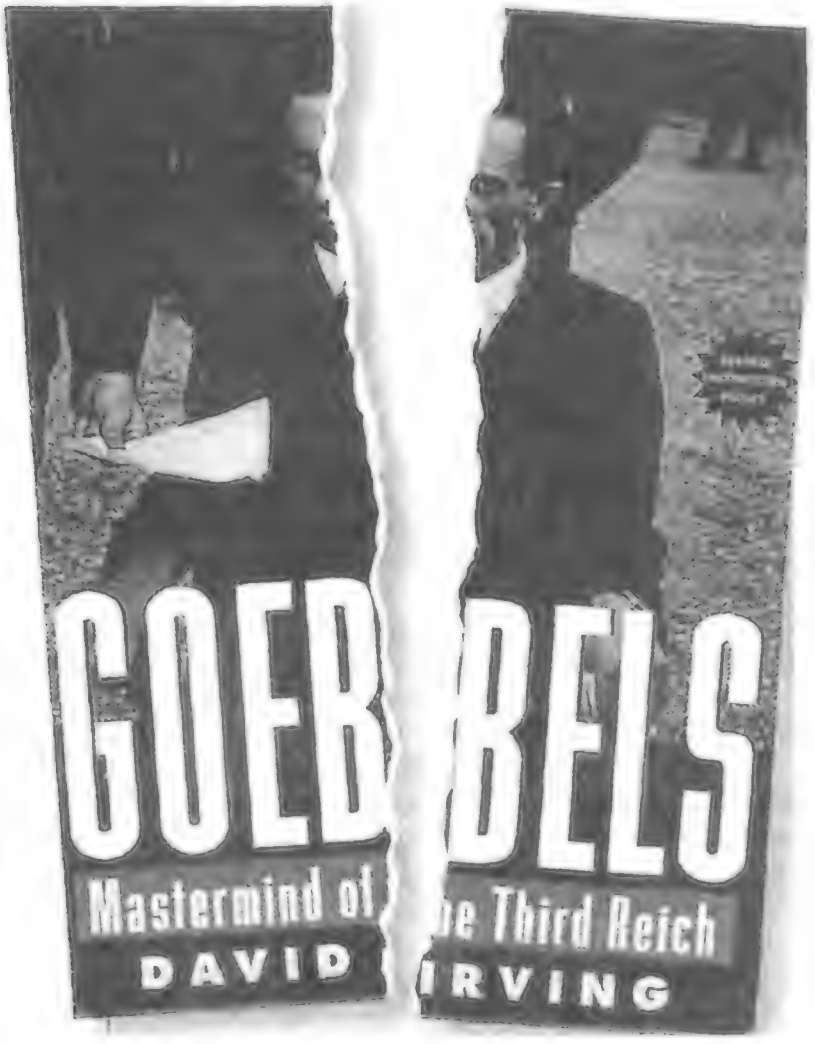

David Irving'in St. Martin Press tarafından yayımlanmak üzere iken yayın programından çıkarılan kitabının hazırlanmış kapağı

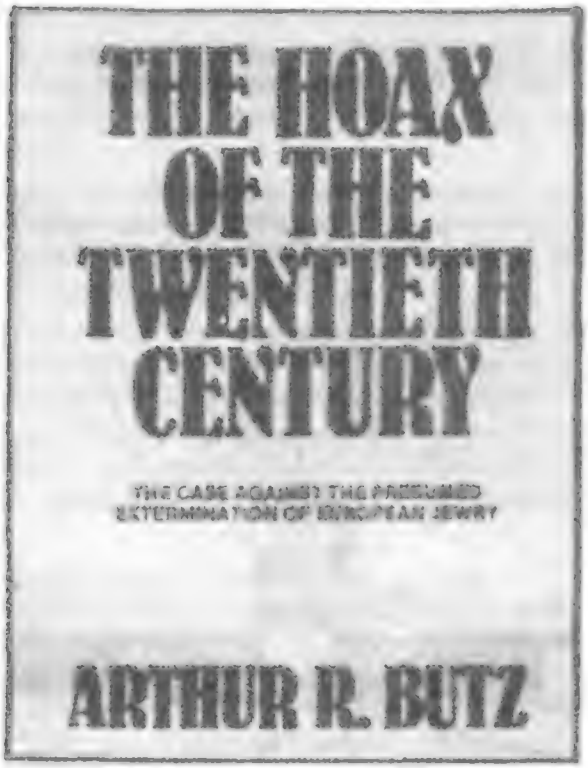

Arthur R. Butz'un "soykırım karşıtı" kitabının kapağı

hinde Fransız hükümeti Gayssot Yasası'nı yürürlüğe koydu. Bu yasa ile Nürnberg Duruşmaları'nın sonuçlarını tartışmak ve muhakeme etmek suç unsuru oldu. Bu yasa ışığında Faurisson Eylül 1990 tarihinde *Le Choc du Mois* adlı aşırı sağa mensup bir dergide yayımlanmış bir söyleşisinde gaz odalarını "bir efsane" olarak tanımlaması nedeniyle mahkemeye verildi. Uzun bir mahkemeden sonra 19 Nisan 1991'de 250.000.- Frank tutarında bir tazminat ödemeye mahkum oldu.[14]

Başka bir revizyonist olan Henri Roques ise Fransa'da büyük bir tartışmanın odak noktası oldu, zira hazırlamış olduğu ve Soykırım'ı inkâr eden doktora tezi 1985 yılında Nantes Üniversitesi tarafından kabul edildi. 78 yaşında bir tarım mühendisi olan Roques, Kurt Gerstein adındaki bir Nazi subayının 1946 yılında Nürnberg Mahkeme Heyeti'ne verdiği ve Mahkeme tarafından red edilen ifadesi ile Gerstein'in daha sonra 1947 yılındaki doktorlar duruşmasındaki ifadesi ile 1961 yılında Eichmann'ın Kudüs'teki duruşmasında verdiği ifadeleri karşılaştırıp bu ifadelerde bazı iç tezatların mevcut olduğunu ve dolayısıyle kanıt olarak kullanılamayacaklarını, bu nedenle de Gerstein'in ifadesinin 1946 yılında Nürnberg'de red edildiğini iddia etti ve bu muhtelif ifadeleri konu eden *Confessions of Kurt Gerstein, a comparative study of different versions - a critique* adlı ve Gaz Odaları'nın varlığını tartışmaya açan bir doktora tezi yazdı, bunu önce Paris Üniversitesi'ne sundu, tez orada red edildi, daha sonra Nantes Üniversitesi'ne sundu ve tezi Edebiyat Fakültesi'nde kabul edildi.

1986 yılında bu tezin üniversitede kabul edilmiş olması haberi gün ışığına çıktığında Fransa'da büyük yankılar uyandırdı ve hükümetin bu konuda yaptığı bir araştırma tezinin kabulünde büyük usulsüzlükler olduğunu ortaya koydu.[15] Aynı yıl Fransa Milli Eğitim Bakanı Alain Devaquet bu usulsüzlükleri konu ederek bu tezin geçersiz olduğunu ilan etti. Nantes Üniversitesi'ne mensup iki yüzün üstünde öğretim üyesi de imzalı bir bildiri ile Roques'ın tez olayını kınadılar. Daha sonra Roques'in tez danışmanı olan Jean Claude Rivière'in *Europe Action* adlı aşırı sağ bir örgüt mensubu olduğu ve Roques'in tezini kabul eden diğer öğretim üyelerinin de aşırı sağ düşünceye mensup kişiler olduğu ortaya çıktı.

1986 yılından sonra Roques IHR ile sıkı ilişkiler kurdu. 1987 yılındaki IHR'nin Sekizinci Yıllık Konferansı'nda konuk konuşmacı ve 1990 tarihinden sonra da Yayın Danışma Kurulu üyesi oldu.[16]

Fransa'da Faurisson'a çok destek vermiş bulunan bir yayınevi de *La Vieille Taupe*'dır. Bu yayınevi aşırı sol görüşlü Thion Serge ve Pierre Guillaume adlı iki kişi tarafından kurulmuş olup, anarşist ve marksist eserleri yayımlamakla ünlüdür.[17] Ayrıca Guillaume neo-Nazi malzemeleri Fransa'da yayımlayanlar ve dağıtanlar arasında en önde gelen kişidir.[18]

İngiltere'de ise Soykırım'ı inkâr çabaları 1974 yılında Richard Harwood tarafından *Did six million really die? The truth at last* adlı 28 sahifelik bir kitapçık ile başladı. Bu kitapçık tüm Parlamento üyelerine, gazetecilere ve bilim adamlarına yollandı ve kırk ülkede yaklaşık bir milyon nüsha sattı. Richard Harwood II. Dünya Savaşı'nın siyasi ve diplomatik yönleriyle ilgilenen ve Londra Üniversitesi'nde çalışan bir yazar olarak tanıtıldı. Daha sonra İngiliz gazeteleri bunun yalan olduğunu ve Richard Harwood'un Richard Verral'ın müsteşar adı olduğunu buldular. Richard Verral'ın İngiliz aşırı sağ neo-faşist örgütü olan *National Front*'un yayın organı olan *Spearhead*'ın editörü olduğu ortaya çıktı. Harwood'un kitabı 1969'da *Liberty Lobby*'nin bir yan kuruluşu olan *Noontide Press* tarafından yayımlanan *The myth of the six million* adlı kitaba dayanıyordu.[19]

Genel kamuoyunda en çok tanınan revizyonist yazar herhalde İngiliz David Irving'dir. Irving 1959'da Londra Üniversitesi Karnaval Komitesi'nin gazetesi olan *Carnival Times*'de Güney Afrika'daki ayrımcılığı destekleyen ırkçı karikatürleri, Nazi Almanyası'nı metheden bir yazı ve

İngiliz basınının sahiplerinin Yahudiler olduğunu belirten yazılar yayımladı. II. Dünya Savaşı ile ilgili birçok kitap yayımlamış olan Irving'in en ünlü ve tartışmalı kitabı 1977'de yayımladığı "*Hitler's War*" oldu. Bu kitapta Irving, Hitler'in aslında zayıf bir önder olduğu, "Nihai çözüm" diye adlandırılan Soykırım siyasetinden haberdar olmadığı ve Soykırım'ı emretmediği sonucuna varır ve sürekli Hitler'in insancıl yanını göstermeye uğraşır. Bu kitapla ilgili çıkan tanıtım ve eleştiri yazılarında Irving saygın üniversite profesörlerince ağır eleştirilere uğradı.[20] David Irving yakın tarihte de Nazi Komutanı Goebbels'in yayımlanmamış 75.000 sayfalık günlüklerini temel alıp Adolf Hitler'i, III. Reich'i ve Soykırım'ı aklamaya yönelik çalışması olan *Goebbels Mastermind of the Third Reich* adlı kitabı Amerikan yayın dünyasının saygın adlarından olan St. Martin's Press tarafından kabul edilmiş ve yayınlanmasına ramak kalmışken kitabın ardında gizli olan asıl amaç anlaşıldıktan sonra kitap yayın programından kaldırılmıştır.[21]

Bu olayın Türkiye'ye yansıtılma şekli ise tamamı ile yanlı ve olguların çarpıtılması ile olmuştur. Bir köşe yazarının deyimiyle David Irving'in bu kitabına karşı yapılan hareket "Siyonistler" tarafından sık sık başvurulan ve terörün bir şekli olan sindirme yöntemi ile "uluslararası önemli bir şahsiyet"e karşı yapılmış bir harekettir.[22]

21 Mart tarihinin Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından ırkçılık haftası olarak kabul edilmesi ve Avrupa Birliği Ülkeleri İçişleri Bakanları Toplantısı'nda Yahudi Soykırım'ı dahil olmak üzere birçok ırkçı davranışın İngiltere dışında tüm Avrupa Birliği ülkelerinde suç unsuru olarak kabul edilmesi[23] bu tür bireylere ve yayımlara karşı yapılacak cezai girişimlere yasal destek getireceğini ve en azından caydırıcılık unsuru taşıyacağı umulmaktadır. Bu tür yasal desteğe örnek olarak Fransa'da 1990 yılında kabul edilen ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Yahudi katliamını esas alarak "Soykırım" kavramına bir tanım getiren Gayssot Yasası'nın 211/11 sayılı maddesi, Yahudi Soykırımı'nın yadsınmasını ve polemik konusu yapılmasını "İnsanlığa karşı işlenmiş suç" olarak tanımlandığından, bu yasayı çiğneyenlerin "ırkçılık"la yargılanabildikleri gösterilebilir.[24]

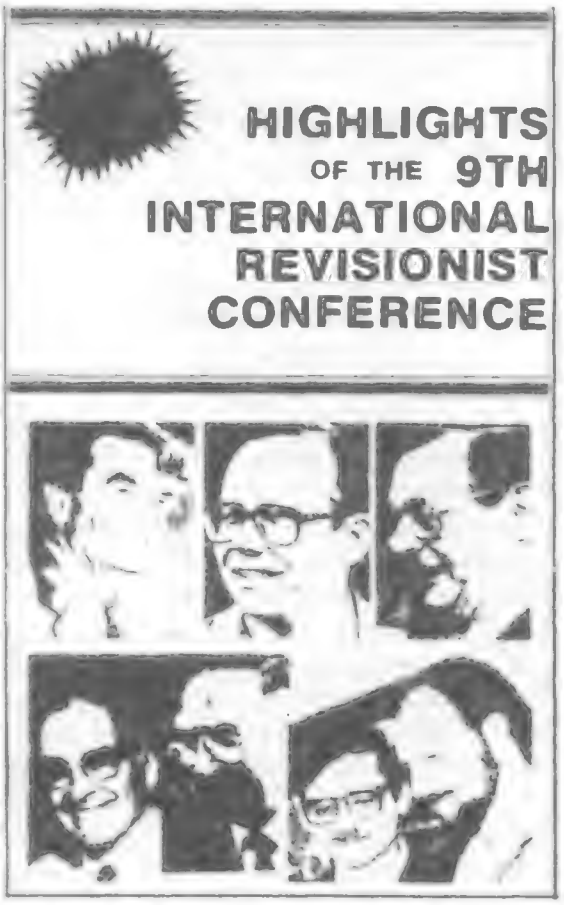

9. Uluslararası Revizyonist Konferansının kapağı

Avrupa Birliği ile her alanda uyumlu davranmaya çalışan Türkiye'nin ise ırkçılık ve ayrımcılık alanında da Avrupa Birliği ülkelerindeki yasal düzenlemeler ile de uyum sağlaması zorunludur. Zira revizyonist bir kıyafet altında ve Gayr-i resmi Tarih incelemeleri kisvesi altında yayımlanan kitapların varlığı Türkiye'de mevcuttur ve son aylarda çoğalmaktadır.

Bir yandan Macar Nazi çevrelerinin önde gelen isimlerinden olup 1950'li yıllarda aylık antisemit *Hidfo* dergisini Londra'da yayımlayan Louis Marschalko'nun[25] *The World Conqueror's* kitabı Türkçe'ye çevrilmiş ve yayımlanmış,[26] aynı kitaba dayanılarak makaleler derlenip yayımlanmış[27] diğer yandan işbu makalede adı geçen tüm revizyonist yazarların kitapları temel alınıp, derlenip hazırlanmış *Soykırım Yalanı* adlı bir kitap yayımlanmış,[28] aynı kitap bir "araştırma kitabı" diye tanıtılıp olumlanmış,[29] daha sonra bir gazetede yazı dizisi olmuş[30] ve nihayet "soykırım üzerine bu kadar ayrıntılı bir inceleme"nin "ilk kez yapıldığı" belirtilerek bir kitap tanıtım yazısına bir daha konu olmuştur.[31] Daha sonra bir İslâm Konferansı nedeniyle Türkiye'ye gelmiş bulunan Roger Garaudy'nin yukarıda adı geçen *La Vielle Taupe* yayınevinde yayımlanmış bulunan ve Fransa'da Gayssot yasasına göre mahkemeye verilmiş olan *Les Mythes Fondateurs de la Politique Israelienne* (İsrail siyasetinin temel mitosları) başlıklı revizyonist içerikli bir kitabı[32] yine bir gazeteye yazı dizisi olmuş[33] ve söz konusu Fransız yayınevi bu yazı dizisinde reklam edilmiştir. Ayrıca Roger Garaudy'nın *Anne Frank'ın Günlüğü*'nün düzmece olduğu iddiası da

başka bir dergide tekrarlanmıştır.[34]

II. Dünya Savaşı'nın bitiminin 50'nci yılı münasebetiyle yapılan anma günlerinde İstanbul'da Büyükşehir Belediyesi'ne ait Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde "Faşizm Karşıtı Filmler Haftası" süresinde Yahudi Soykırımı'nı konu eden filmler gösterilmesi nedeniyle basında bu hafta "Yahudi Propaganda Haftası" diye adlandırılmış ve bu filmler "Yahudi katliamlarını (!) anlatan filmler birer 'senaryo', birer 'yalan' " olarak nitelendirilmişlerdir.[35]

İnsanlık tarihinde ilk kez meydana gelen ve bu derece korkunç ve ürkütücü boyutlara ulaşan bir Soykırım'ın aradan geçen 50 yıl sonra bellekler-den yavaş yavaş silinmesine yönelik bir uzun vadeli çalışma olan revizyonizm her ne kadar Batı ülkelerinde ve Amerika'da sadece Yahudileri ilgilendirmeyip, tüm ülke toplumunu ilgilendiriyorsa da, aynı şey Türkiye için kolaylıkla söylenemez. "Azınlık" konumunda olan genelde tüm gayrimüslim yurttaşlar ve özelde Yahudi'ler Türkiye toplumunun ilgisini marjinal bir oranda çekmekte ve bu tür bir ırkçı davranış ve tavırlar bir yerde sanki sadece "öteki" konumunda olan Yahudi'yi ilgilendirdiği, sadece Yahudi'lerce savunulması, karşı konulması gereken bir konu haline dönüşmekte ve "azınlık" toplumunu çevreleyen geniş Türk toplumundan bu konuda fazla bir tepki görülmemektedir. Bunun tek istisnaları ya bu tür sözlü saldırıların fiili saldırılara dönüştüğü hallerde yazılan[36] veya egemen Türk medyasının ölçülerine göre "marjinal" sayılan dergi ve gazetelerde çıkan yazılar olmaktadır.[37] Bu da bir yerde bir yandan Türkiye'nin içinde bulunduğu duyarsız, pop kültürün ve yanlı, tahrif edilmiş haberlerin egemen olduğu bir medya ortamının sonucudur.

Bu yazıyı burada noktalarken bir noktaya dikkati çekme zorunluluğu vardır. Bugün Türkiye'de yayımlanan "*Soykırım Yalanı*" türünde yayımlardan son derece rahatsız olması gereken Türk Yahudi toplumunu kamuoyunda temsil eder konumda olan bireylerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1915 Tehciri sonunda meydana gelen çok ciddi sayıdaki Ermeni nüfus kayıpları konusunda fikir yürütmek için tarihçi ve/veya nüfusbilimci olunması gerektiği halde, kamuoyu önünde tarihçiliğe soyunup söz konusu nüfus kaybı sayısının abartılı olduğunu, bu abartmadaki amacın Ermeni'lere bir milli kimlik bilinci aşılama olduğunu belirtip "taraf" olmayı seçerek beyan vermeleri de[38] aynı derecede rahatsız edici ve gereksiz davranışlardır.

Bırakalım da, tarih yazımını tarihçiler yani bilim adamları yapsınlar. Ne "revizyonist tarihçi" kıyafetli antisemitler, ne de "tarihçi"liğe soyunmuş uluslararası çapta işadamları yapsınlar.

NOTLAR

1 Verdikleri kaynak destekleri ile bu yazının oluşmasına yardımcı olan Dr. Dina Porat ve Gerald Baumgarten'e teşekkür ederim.

2 Calev Ben-David, 'Heroes Under Attack', **The Jerusalem Report**, 29 Aralık 1994, sh. 12-19, ve Ethan Bronner, 'Siyonizmin tarihi yeniden yazılıyor', **Toplumsal Tarih**, sayı 16, sh. 7-12.

3 Yisrael Gutman, **Denying the Holocaust**, Shazar Library, Kudüs, 1985, sh. 9.

4 Pierre Vidal-Naquet, Limor Yagil, **Holocaust Denial in France, Analysis of a Unique Phenomen,** Tel Aviv Üniversitesi, (t.y.) sh. 1.

5 Deborah Lipstadt, **Denying the Holocaust,** Plume Book, N.Y.C., 1994, sh. XI.

6 'Holocaust Revisionism, A Denial of History', **Facts**, Haziran 1980, No. 26, sh. 12.

7 Pierre Vidal-Naquet, a.g.e., sh. 5.

8 Marc Caplan, **Hitler's Apologists: The Anti-Semitic Propaganda of Holocaust "Revisionism",** Anti Defamation League Publication, N.Y.C., 1993, sh. 5-7.

9 Marc Caplan, a.g.e., sh. 8-9.

10 Marc Caplan, a.g.e., sh. 10-11.

11 Marc Caplan, a.g.e., sh. 12-15.

12 Marc Caplan, a.g.e., sh. 68.

13 Deborah Lipstadt, a.g.e., sh. 17'deki dipnotu.

14 Marc Caplan, a.g.e., sh. 41-42.

15 **Radical Round up,** Patterns of Prejudice, Nisan 1986.

16 Marc Caplan, a.g.e., sh. 43-45.

17 Pierre Vidal Naquet, a.g.e., sh. 52.

18 Deborah Lipstadt, a.g.e., sh. 10.

19 Deborah Lipstadt, a.g.e., sh. 104.

20 Marc Caplan, a.g.e., sh. 19-25.

21 Paul Gray, 'Revisiting a revisionist', **Time**, 15 Nisan 1996, sh. 56.

22 Mustafa Özcan, 'Irwing ve Brando', **Yeni Şafak**, 15 Nisan 1996.

23 **Yeni Şafak**, 22 Mart 1996.

24 Mine G. Saulnier, 'İsrail'i eleştiren kitaba sansür', **Milliyet**, 28 Nisan 1996.

25 Bu bilgileri veren Dr. Thomas Stark'a teşekkür ederim.

26 **Cihanı Yutmaya Hazırlanan Sinsi Canavar: Yahudi,** Sebil Yayınevi, 1971 ve 1993.

27 **Altı milyon Yahudi'nin öldürüldüğü Yahudice bir Yalan,** Allah'ın Lanetlileri, 7. baskı, **Zafer Dergisi** ayrı basımı, sh. 18-22 ve Gufran Koyuncu, 'Soykırımın İçyüzü', **Zafer Dergisi**, sayı 222, Haziran 1995, sh. 15, ve Hasan Karakaya, 'Yahudi Katliamı', **Beklenen Vakit**, 12 Mayıs 1995.

28 Harun Yahya, **Soykırım Yalanı,** Alem Yayıncılık, 1995.

29 **Milli Gazete**, 11 Ocak 1996.

30 **Yeni Asya**, 23 Şubat - 1 Mart 1996.

31 Gülay Pınarbaşı, 'Bu kitabı mutlaka okuyun', **Milli Gazete**, 10 Mayıs 1996.

32 Mine G. Saulnier, 'İsrail'i eleştiren kitaba sansür', **Milliyet**, 28 Nisan 1996.

33 Roger Garaudy, 'Uluslararası Siyon Terörü Yalan Devleti', **Akit**, 17-22 Mart 1996.

34 **Furkan**, sayı 9, Nisan 1996, sh. 10.

35 Erdal Şimşek, 'Yahudi Propaganda Haftası', **Beklenen Vakit**, 14 Mayıs 1995.

36 Örneğin Murat Belge, 'Yahudi Düşmanlığı', **Pazar Postası**, 10 Hazıran 1995 ve Duygu Bazoğlu Sezer, 'Prof. Yuda Yürüm ve diğer azınlıklar "biz"dendir!', **Yeni Yüzyıl**, 24 Haziran 1995.

37 Bedri Baykam, 'Yahudi Soykırımı olmadı diyenler', **Siyah Beyaz**, 19 Mart 1996 ve Rıfat N. Bali, 'Cohn-Bendit, İslâmcı Medya ve Yahudi düşmanlığı', **Express**, 5 Şubat 1996.

38 Bkz. **"Yahudilik, Siyonizm, Soykırım"** konulu açık oturum, 26 Mayıs 1995, **Kanal 7**, Odak Programı.

Doğu Karadeniz'de

Figüratif Süsleme Örnekleri

SUAT İSKENDER

Coğrafi açıdan, Karadeniz'in güney-doğusu boyunca uzanan kıyı parçası, Doğu Karadeniz olarak adlandırılır. Bölgeyi arkadan Doğu Karadeniz sıradağları kuşatır. Arka kesimlere geçmek için yer yer, Zigana geçiti gibi geçitler vardır. Öte yandan bölge, idari olarak batıdan doğuya Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin il topraklarının sahil kesimini kapsar.

Tarih açısından bakıldığında bölgede, tarihöncesi çağlara kadar inen çeşitli kültürlerin etkileri izlenir. Bölgede, İÖ I. bin başlarında yerli halklar yaşıyordu. İÖ 8. yüzyılda Yunanlı kolonistler bazı kentlerde varlık göstermeye başlarlar. Bölge İÖ 547 yılından sonra Persler'in, İÖ 331'den sonra Hellenistik kralların egemenliğine girdi. İÖ 298-63 yılları arasında ise, Pontus devletinin sınırları içinde kaldı.[1] Bu dönemi İÖ 63 - İS 395 Roma, 395-1204 Bizans dönemi izledi. Sonra, Trabzon Komnenoslar devleti Trabzon'un fethine[2] kadar bölgeye hakim oldu.

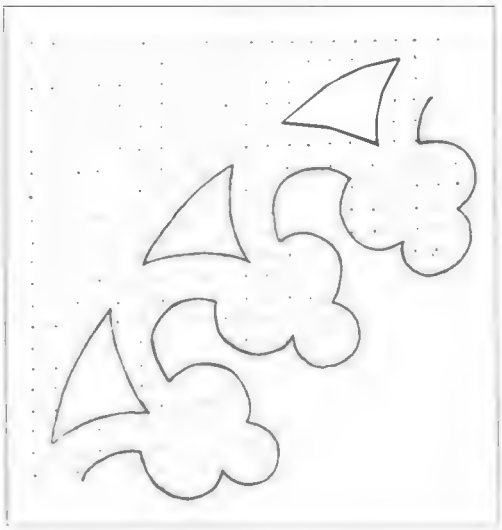

Resim 2. *Kapı kemerinde, ajur tekniğinde süsleme (Sait Dilaver Evi, Aksu Köyü, Sürmene-Trabzon)*

Bu tarihsel gelişmelerin yanında, bölge kültürünü etkileyen başka gelişmeler, başka etkenler de vardır. Bölge sürekli olarak Kafkasya ve Doğu Anadolu ile kültürel ilişki içindedir.[3] 4. Yüzyıldan sonra, bölgede Hıristiyanlık yayılmaya başladı.[4] Anadolu'nun Türkleşip İslâmlaşmasına paralel olarak, özellikle 13. yüzyıldan sonra İslâmiyet yayılmaya başlar.[5] Bölgenin Osmanlılar'ın eline geçmesiyle, burada yeni bir kültürel sentez oluşmaya ve onun ürünleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Burada sözkonusu olan mimari süslemeyi, toplumsal ve fiziksel verilerin oluşturduğu kültürel bir çevrenin ürünü olarak tanımlayabiliriz. Bu süsleme geleneksel mimariye bağlı olarak doğmuş ve gelişmiştir.[6] Bilindiği gibi, ülkemiz mimarisi açısından bölge, ahşap yapı malzemesinin egemen olduğu bölgelere bir örnektir. Özellikle kırsal kesimde, ahşap, yaygın yapı malzeme-

Yazının Hazırlanması sırasındaki ilgisi ve yardımları için Prof. Dr. Haşim Karpuz'a teşekkürü bir borç bilirim. S.İ.

1 Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Millî Devleti Pontos**, Ankara, 1973, s. 53 ve s. 107.

2 Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Millî Devleti Pontos**, Ankara, 1973, s. 149; Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi/Fetihten Kurtuluşa Kadar**, Ankara, 1975, s. 9.

3 Mahmut Goloğlu, **Anadolu'nun Millî Devleti Pontos**, Ankara, 1973, s. 101 ve s. 109.

4 M. Fahrettin Kırzıoğlu'nun Artvin İli ve çevresi tarihi için, **Artvin İl Yıllığı**'ndaki yazısından; **Artvin İl Yıllığı**, 1973, s. 13-14.

5 **Giresun İl Yıllığı** (1973) için, tarihçi Faruk Sümer'in yörenin tarihini özetleyen yazısından, s. 4.

6 Suat İskender, **Doğu Karadeniz Konut Mimarisinde Süsleme Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 1987, s. 23-24 ve s. 68-69.

si olarak kullanılmıştır.

Genel olarak, bölgenin mimari süslemesi, ahşap yapı malzemesine bağımlıdır. Kentsel yerleşmelerde, günümüz örnekleri içinde, taş malzeme üzerinde süslemeler daha egemen görünmektedir. Bölgede ev, "serander", "merek" gibi geleneksel bina türleri oldukça yaygındır. Hıristiyanlık ve İslâmi devirlere ait dini yapılar bakımından da bölge zengin örneklerle doludur. İkamet (mesken) binaları içinde en önemlisi "evler"dir. Bunlar, mimari süsleme açısından oldukça özgün örneklerle belirirler. Süslemeler evlerin kapı *(Resim 1, 2)*, 'hayat' ve odalarında *(Resim 3)* yer alır. Ayrıca seranderler de süsleme bakımından önem verilen yapılardır *(Resim 4, 5, 6)*.

Resim 1. *a) (Üstte) "Hayat"a açılan oda kapısı ve ahşap oyma tekniğinde bitkisel bezeme (Fotoğraf M.R. Sümerkan) (Durakoğlu Evi, Bilenköy, Hemşin - Rize)*
b) (altta) Süslenmiş ahşap kapı kuşağı (Emine-Yunus Çiftçi Evi, Yukarışimşirli Köyü, Hemşin - Rize)

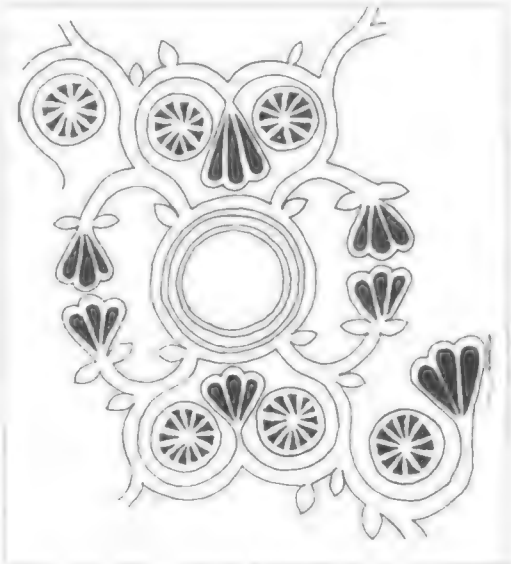

Resim 4. *Serander kapı kanadı üzerinde ahşap oyma tekniğinde bitkisel bezeme (göbek kısmında) (İsmail Kahramantürk Seranderi, Elmalık Köyü, Pazar-Rize)*

Bölgedeki, kasaba ve köy ölçeğindeki yerleşmelerde süslemelere konu ve biçim açısından bakıldığında figürsüz örneklerin ağır bastığı görülür.[7] Bezemeler iki tür malzeme üzerinde yer alırlar. Taş malzeme üzerinde, daha fazla dekoratif nitelikte süslemelere rastlanır *(Resim 7)*. Buna bağlı olarak konu genelde soyut, üç boyutlu düzenlemeler ve taş kabartma olarak görülür. Ahşap malzeme üzerinde, geometrik ve bitkisel *(Resim 8, 9)* motifli süslemelerin uygulandığı izlenir. Kompozisyonlarda biçimsel düzenleme geometrik ya da soyut düzenlemelerden kaynaklandığı gibi *(Resim 10)*, naturalist düzenlemelerin *(Resim 11)* de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.[8]

Ahşap oyma tekniğinde bezenen bazı ev odası kapıları boydan boya bitkisel süslemelere sahiptir. Bu konu ve biçimlerin yanında 'çarkıfelek', 'mühürsüleyman' *(Resim 12)*, ay-yıldız *(Resim 13)* motifleri de, daha çok tekil düzenlemeler, çeşitli geçiş yerlerindeki uygulamalar olarak karşımıza çıkar. Bunlar birer süsleme öğesi olmalarının yanında, kötü güçlerden koruyu-

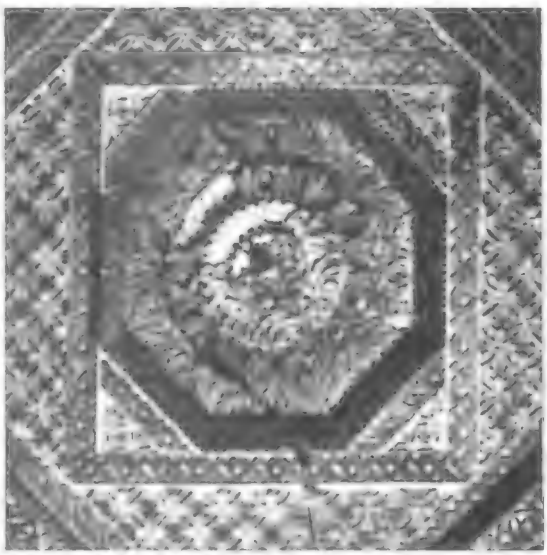

Resim 3. *Oda tavanı süslemesi (Fotoğraf Eruzun, 1981, s. 35) (Kastel Konağı, Kastel Köyü, Sürmene-Trabzon)*

7 Suat Iskender, a.g.y., s. 87-88.

8 Suat Iskender. a.g.y., s. 88.

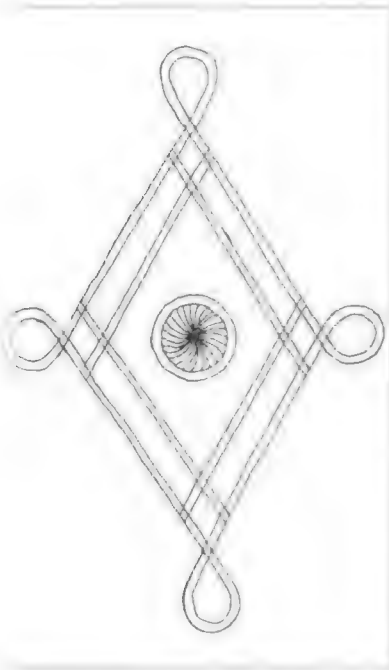

Resim 5. *Serander kapısı kanadı üzerinde dekoratif süsleme ve göbekte "çarkıfelek motifi" (Lütfü Topaloğlu Seranderi, Köprüköy, Ardeşen-Rize)*

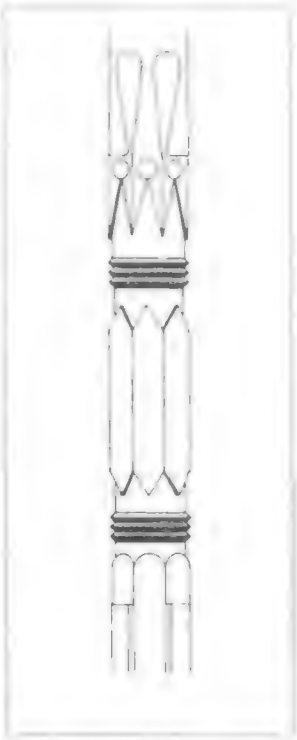

Resim 6. *Serander sofası dikmesinde süsleme, solda, Lütfü Topaloğlu Seranderi, Köprüköy, Ardeşen, Rize. Sağda, İsmail Kahramantürk Seranderi, Elmalık Köyü, Pazar-Rize.*

Resim 7. *Taş malzemenin de kullanıldığı, dekoratif nitelikte süslenmiş cephe. (Feridunoğlu Binası, Gazi Caddesi, Giresun)*

cu, bereketi simgeleyen sembollerdir.

Bölgedeki mimari süslemenin yukarıda anlatılan genel programına aykırı olarak, pek az sayıda görülen süsleme örneklerine geçmek istiyoruz. Burada, yeniden hemen işaret edilmesi gereken, bu örneklerin genel süsleme örneklerinin dışında kalmasıyla dikkati çekmeleridir.

İlk olarak tanıtmak istediğimiz örnek, Akçaabat ilçe merkezinde yer alan, taş bir binanın (halk arasında binanın adı "Meryemana" olarak söylenmektedir) cephesinde bulunmaktadır. Bina, ilçenin İstiklâl Caddesi adlı, Doğu-Batı yönünde uzanan, sahil yolunun arkasındaki sokaktadır *(Resim 14)*. Binanın ne zaman yapıldığı bilinmemekte, ancak öteden beri ticari işler için kullanıldığı sanılmaktadır. Başlangıçta, Maçka'daki Meryemana (Sümela) Manastırı adına yaptırıldığı ya da işletildiği bodrumun şarap mahzeni olarak kullanıldığı söylenmektedir. Dış duvarların yapılmasında kullanılan taş malzemenin, bu çevrede bulunmadığı, yöre dışından getirilmiş olabileceği belirtilmektedir.[9] Sade bir taş işçiliği gösteren binanın 19. yüzyıl başlarında ya da ortasında yapıldığı söylenebilir. Binanın orijinalinin, zemin üzerinde iki kat olduğu anlaşılmaktadır. Sonradan, üzerine kaba bir duvar örme tekniğiyle bir kat daha eklenmiştir. İlk gözlem tarihinde (12/1/1988), üzeri kiremit örtülü bir çatı

9 Binanın sahiplerinden Mehmet Seyis'le 19.1.1995 tarihinde yapılan görüşme.

ve zemin üzerinde üç kattan oluşan binanın zemin katında çeşitli ticarethaneler bulunmaktadır. Diğer üst katlar boştur ve kullanılmamaktadır. Önceleri üst katın, bölmesiz mekanının, Tekel ürünleri deposu olarak kullanıldığı bilinmektedir. Sözünü etmek istediğimiz figüratif süslemeler, binanın orta katında ve Doğu cephesi üzerinde bulunmaktadır. Figürler, cepheden belli bir miktar öne doğru çıkacak şekilde, plastik bir biçimlendirmeyle, cephenin sol kenarındaki iki pencerenin hemen üzerine yerleştirilmiştir. İki pencerenin yandaki pervazları hizasına gelecek şekilde, başları birbirine dönük (antitetik) iki arslan kabartmasını, pencerelerin ortasındaki duvar bandının

Resim 9. *Giriş kapısı kanadı yüzeyinden ayrıntı; (Arif Seymen Evi, Çarşı Mahallesi, Sürmene-Trabzon)*

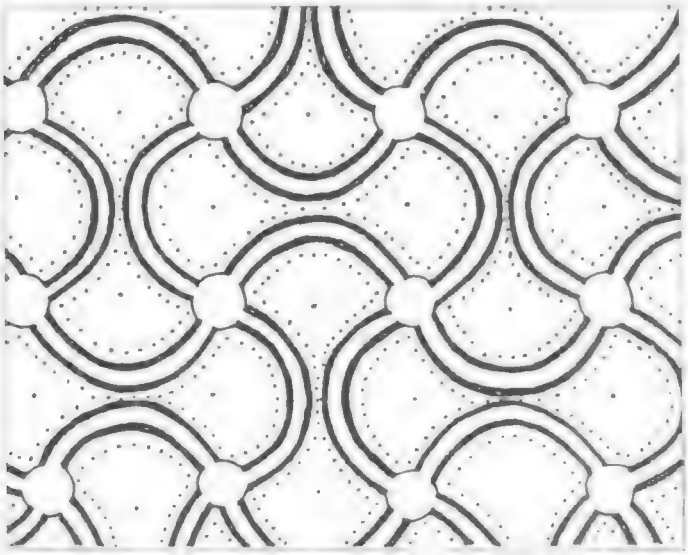

Resim 8. *Kapı kanadı üzerinde geometrik biçimli bezemeden ayrıntı (Durakoğlu Evi, Bilenköy, Hemşin-Rize)*

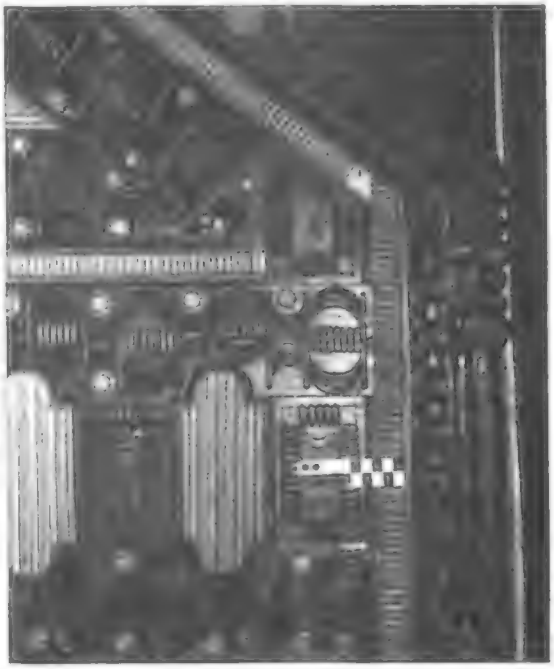

Resim 10. *Minberden ayrıntı (Gökçeler Köyü Camisi, Akçaabat-Trabzon)*

üst kısmına gelen, arslanlarla aynı hizadaki koç başı kabartması tamamlamaktadır *(Resim 15)*. Artistik düzenleme olarak, koçun tam başının ortasından geçen düşey bir eksene göre simetriden sözedilebilir. Ancak biraz daha dikkat edildiğinde, arslanların pozisyon ve işleniş tekniğinde farklılığın olduğu farkedilebilir. Yelelerine dikkat edildiğinde, baş çevresinde toplandığından, "erkek" cinsinin sözkonusu olduğu anlaşılır. Cephe üzerine yerleştirilme konumları ve kompozisyonları açısından, binaya yerleştirilmek üzere özel yapıldıkları anlaşılmaktadır. Buna karşın, başka cephe yüzeylerinde, kornişler dışında belirgin bir süsleme öğesi yoktur. Başka bir açıdan, çeşitli evcil hayvan boynuzlarının özellikle bölgenin kırsal kesiminde evlerin, "serander"lerin kapılarının üst kısmına çakılmasına bakılarak, inançsal etkilerden sözedilebilir. Çünkü kırsal örneklerde, her ne kadar, kompozisyon açısından belli bir artistik düzen-

Resim 11. *Oda kapısı (Yakupoğlu - Kastel - Konağı, Kastel Köyü, Surmene-Trabzon)*

nanın da yapılış tarihi hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Günümüzde üst katları Maliye Müdürlüğü lojmanları, zemin katı ticarethane olarak kullanılmaktadır. Binanın ana cephesi, kuzeyindeki Kunduracılar Caddesi'ne bakan cephesidir. Sözünü etmek istediğimiz birinci fisine uygun olarak taştan yapılmış, cephe yüzeyinden öne doğru çıkmasıyla plastik ifade taşıyan bir süslemedir. İkinci figür, yine en üst katın (ikinci kat), Batı yönündeki son penceresinin kilittaşı üzerinde yer alır. Figürün bir kısmı hafifçe tahrip olmasına karşın, bir insan maskı biçiminde düzenlendiği anlaşılmaktadır *(Resim 17)*. Erkek olduğu anlaşılan kabartmada, ifade donuk bir biçimdedir. Pencere, bu figürün üzerinde kabartma bir alınlıkla bitmektedir. Binanın diğer süslemeleri de, özellikle bu cephedeki (kuzey cephesi) pencerelere bağlı olarak ortaya çıkar. Yi-

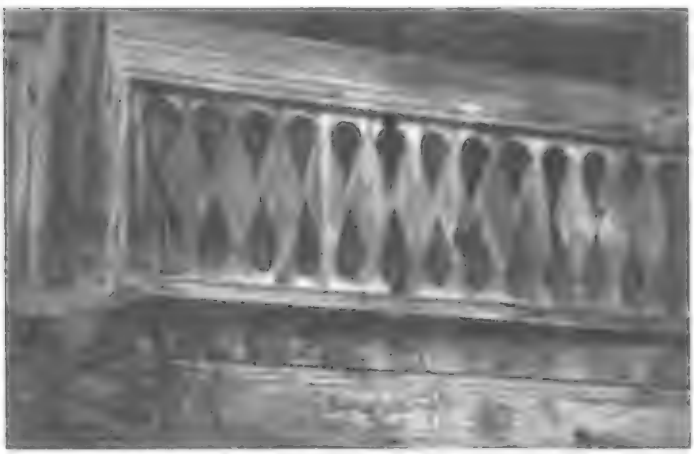

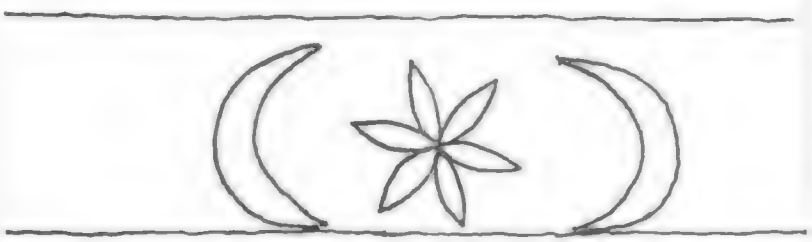

Resim 12. *(Üstte) "Çarkafelek" ve "Mührüsüleyman" motifleri için iki örnek; solda Mustafa Demirata Seranderi, Köprüköy, Ardeşen-Rize. Sağda Müftüoğlu Seranderi, Şenköy, Çamlıhemşin-Rize.*

Resim 13. *(Solda) Oda kapısı üst söğesinde, ahşap oyma tekniğiyle işlenmiş ayyıldız motifi. (Süleyman Yağcı Evi, Çukurluhoca Köyü, Çayeli-Rize)*

lemeden sözedilebilirse de, asıl amaç, bereket ve bütün kötü etkilerden korunmaktır.

Tanıtmak istediğimiz ikinci örnek ise, Trabzon/Kunduracılar Caddesi'ndeki taş bir binanın cephesinde bulunmaktadır. Önceki yıllarda, bir ara ilin Maliye İşleri binası olarak da kullanıldığı için, bu adla "Maliye Binası" olarak da anılmaktadır. Bu bigür, kuzey cephesinde, en üst katın ortasında, saçak kornişinin hemen altında yer alan bir öküz başı kabartmasıdır *(Resim 16)*. Tam burada ayrıca, binanın tek balkonu da bulunmaktadır. Figür balkona açılan, bir çift pencere-kapı boşluğunun arasından yukarı çıkan duvarın üst kısmına yerleştirilmiştir. Önceki örneklerde olduğu gibi bu da, binanın malzemene bu en üst katın pencerelerinde alınlık olacak şekilde, en dıştakilerinki farklı, diğer ikisininki aynı olan taş kabartma süslemeler yapılmıştır. Ancak bunlar figüratif değildir. Sağ dış pencerenin alınlığı üzerinde üzüm motifli süsleme vardır. Genel olarak bu ikinci kattaki pencere alınlığı süslemeleri, barok-rokoko etkileri taşımaktadır. Bu açıdan binanın 19. yüz-

Resim 14. *"Meryemana" binasının Doğu cephesi* (12.1.1988)

Resim 15. *"Meryemana" binasındaki kabartma figürlerin genel görünümü.*

Resim 16. *"Maliye Binası" kuzey cephesinde öküz başı kabartması. (Kunduracılar Caddesi, Trabzon) (yanda)*

yılın sonlarında yapıldığı söylenebilir. Orta katın pencere kilit taşları ise, yaprak biçiminde süsler taşımaktadır. Bu pencerelerde alınlık süslemeleri yoktur. Cephedeki diğer bir süsleme öğesi de, kat ve saçak kornişleridir. Bina cephesindeki bu farklı süsleme uygulamaları arasında bir öküz başı ve bir insan maskı düzenlenmiş olmaktadır. Öküz başı motifi, düzenleme biçimi olarak süsleme içerik olarak çeşitli inançlar altında ortaya çıkan bir ürün olarak ele alınabilir.

Resim 17. *(Üstte) "Maliye Binası" kuzey cephesinde, pencere kilit taşı üzerinde insan maskı biçimindeki figür (Kunduracılar Caddesi, Trabzon)*

Resim 18. *(Yanda) Taş kabartma arslan figürü (Kunduracılar Caddesi, Trabzon)*

Dikkati çeken bir başka figür, yine Trabzon'da Kunduracılar caddesindeki bir binada yer almaktadır. Bu bina küçük, iki katlı, taş ve caddede 9 no'lu olarak yer alan bir ticarethanedir. Kepengin üzerindeki lentoda yapılış tarihi 1907 olarak belirtilmiştir. İlk işlevinin de ticarethane olduğu söylenebilir. Zemin kattaki kepengin üzerine gelen lentoyu ortalayacak biçimde düzenlenmiş, bir arslan başı figürü vardır *(Resim 18)*. Kabartma olarak yapılmış ve cepheden betimlenmiştir. Bu figürün hemen üzerinde binanın balkonu yer almakta, figürün sokaktan algılanmasını zorlaştırmaktadır. Bu figürde de artistik açıdan ilk göze çarpan düşey simetri

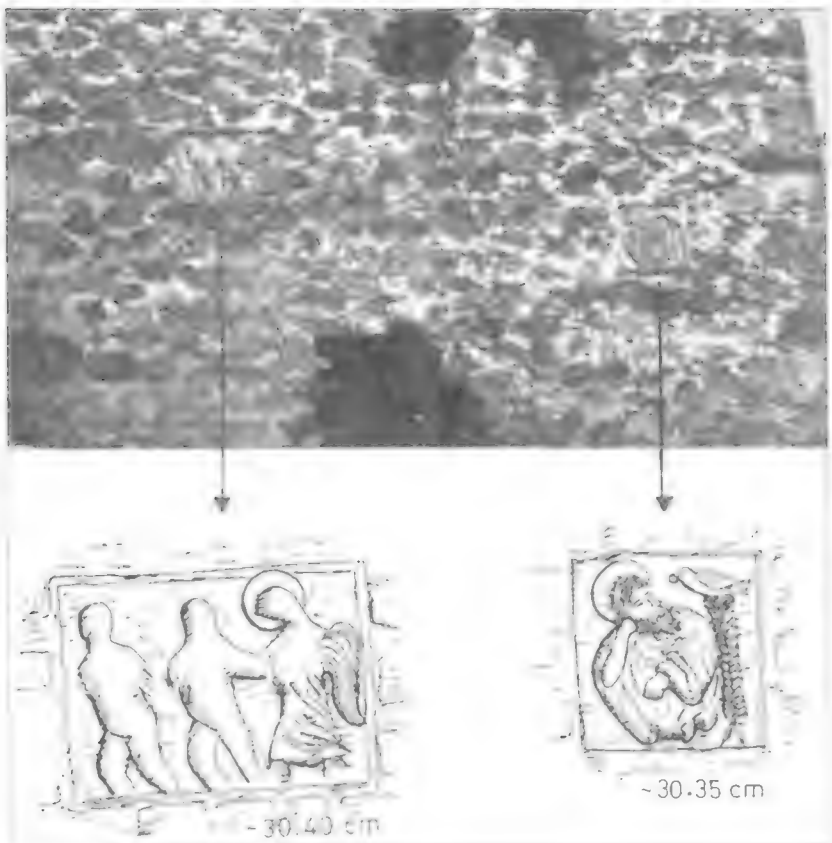

Resim 19. *(Üstte solda) Genç kız maskı biçiminde kapı tokmağı (Zeytinlik Mahallesi, Giresun)*

Resim 20. *(Üstte ortada) Kartal biçimindeki madeni kapı tokmağı (Ortahisar Mahallesi, Trabzon)*

Resim 21. *(Üstte sağda) El biçiminde kapı tokmağı (Çömlekçi Mahallesi, Trabzon)*

Resim 22. *(Yanda) Trabzon Kalesi Doğu suru üzerindeki figürlü panolar*
a) Güney taraftaki pano
b) Kuzey taraftaki pano (Kalealtı Sokak, Zafer Mahallesi, Trabzon)

ekseninin varlığıdır. Süsleme öğesi olmasının yanında, başkaca güç, kuvvet gibi anlamları aramak herhalde uygun görünmektedir.

Son olarak, figür açısından önem taşıyabileceği düşüncesiyle metal işi örneklere; kapı tokmaklarına değinmek istiyoruz. Genç kız maskı biçiminde bir kapı tokmağı Giresun'da Zeytinlik mahallesindeki 10 no'lu evin bahçe kapısında bulunmaktadır *(Resim 19)*. Dikkat çekici yanı başın defne dallarıyla süslenmiş olmasıdır. Diğer bir figürlü kapı tokmağı da, kartal biçimlidir *(Resim 20)*. Bu türün örnekleri de, günümüzde pek azalmıştır. Bu kapı tokmaklarında kartal önden betimlenmesine karşın, baş profilden yani yana doğru dönük olarak düzenlenmiştir. Kapı tokmakları içinde, daha yaygın bir kompozisyon da, el şeklinde olanlardır *(Resim 21)*. Bunların değişik varyantları sözkonusudur. İlginç özelliklerinden ikisi, hep bayan eli ve çoğunlukla avuç içinde bir küre tutar biçimde şekillendirilmesidir. Kapı tokmaklarının geleneksel üretim içinde de olsa, belli ölçüde seri üretime bağlı olarak aynı biçimler altında başka çevrelere de yayıldığı belirtilebilir. Figürlü süslemeye Trabzon'da Bizans döneminden kalma bazı binalar üzerinde de rastlanılmaktadır. Trabzon kalesinin Yukarı-

burcun güney yönünden figür kalıntısının görünümü

Resim 23. *(Üstte) Trabzon Kalesi, Zoğnos burcu köşesinde arslan figürü olabileceğini sandığımız taş kabartma.*

Resim 24. *(Yanda) Ayasofya Kilisesi; güney girişi ve taş kabartma figürler, üst kısmındaki kartal motifi, altta sırt sırta iki kuş motifi daha görülüyor (Ayasofya Mahallesi, Trabzon)*

hisar kesiminin Doğu surları üzerinde insan betimlemelerinin yanı sıra kuş biçiminde bazı hayali yaratıkları kapsayan, dinsel konulu taş bloklar (panolar) yer almaktadır,[10] *(Resim 22)*. Kalenin Zağnos Burcu'nda da, kırılmış ve bu burcun Osmanlılar döneminde (15. yy) yapılmış olmasına karşın, çömelmiş bir durumda işlendiği anlaşılan bir arslan figürü yer almaktadır *(Resim 23)*. Ayrıca XIII. yüzyılın binalarından birisi olan Trabzon Ayasofyası'nda da, zengin figürlü bir süsleme programına yer verilmiştir.[11] Bu binada figürlü süsleme, özellikle güney cephesinin alınlığındaki büyük frizde yer alır *(Resim 24)*. İnsanın yaratılışı ve Adem ile Havva'nın cennetten kovuluşunun anlatıldığı bu frizden başka alınlık kemeri ayaklarında gri fonlar bulunur. Alınlığın en üst noktasında ise bir kartal figürü görülür Bu figürlü süslemeler, yörenin bu alandaki en eski örnekleri sayılırlar. Tanıtılan örneklerle düşünce, anlam bakımından ilişkileri vardır. Örneklerimizi doğrudan etkilediklerini söyleyemeyiz. Bizim örneklerimiz 19. yüzyılda kentlerde moda olan yapıların cephelerine koruyucu olarak konulan, güç ve kuvveti simgeleyici figüratif öğelerdir.

Yazımızın başında belirtmeye çalıştığımız gibi, kentlerde görülen bu sınırlı figürlü süsleme, köyleri ve halk mimarisini etkilememiştir. Kentlerin dış mimari üsluplara açılmışlığına karşın bölgenin büyük bir bölümünde geometrik ve bitkisel motif zenginliği kendini tekrarlayarak yaşamıştır.

Görüldüğü gibi, günümüzdeki örnekleri içinde bölgede figüratif süsleme oldukça azdır. Malzeme taş ya da metal olmakta, örnekler kentsel yerleşmelerde bulunmaktadır. Kırsal kesimi, dışa daha kapalı olarak aldığımızda; kentsel kesimlerde bu tür süsleme öğelerinin görülmesi, kent yerleşmelerinin dışarıya daha açık olmasıyla uyumlu olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ANABOLU, M., **Trabzon'daki Bizans Çağı Yapıları**, İstanbul, 1969.

Artvin İl yıllığı. 1973.

BALLANCE, S., "The Byzantine Churches of Trebizond", **A. Studies**, X (1960). s. 161-163.

BRIYER, A./WINFIELD, D., **The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, Volum 1-2**, Washington, 1985.

ERUZUN, C., "Doğu Karadeniz'de Dolma Tipi Evler", **Türk Folkloru Araştırmaları** - 1981/1, Ankara, s. 11-39.

HORULUOĞLU, Ş., **Trabzon ve Çevresinin Tarihi Yapıları**, Ankara, 1983.

Giresun İl Yıllığı. 1973.

GOLOĞLU, M., **Anadolu'nun Millî Devleti Pontos**, Ankara, 1973.

....., **Trabzon Tarihi: Fetihten Kurtuluşa Kadar**, Ankara, 1975.

ISKENDER, S., **Doğu Karadeniz Konut Mimarisinde Süsleme Üzerine Bir İnceleme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Fen Bilimleri Enstitüsü. Trabzon, 1987.

KARPUZ, H., "Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler", **8. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresi**, 16 Eylül - 2 Ekim 1987 - Kahire.

RICE, T.T., **The Church of Hagia Sophia at Trebizond**. Edinburg, 1968.

ÖZGÜNER, O., **Köyde Mimari; Doğu Karadeniz**. Ankara, 1970.

10 Şamil Horuluoğlu, **Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri**, Ankara, 1983, s. 24; A. Briyer/D. Winfield. **The Byzantine Monuments and Topografy of The Pontos, Volum 2**. Washington, 1985, Resim 130 a/130 b.

11 T.T. Rice, **The Church of Hagia Sophia at Trebizond**, Edinburg. 1968. Ayrıca bkz. S. Ballance, "The Byzantine Churches of Trebizond", **A. Studies**. X (1960), s. 161-163.

Resim Tarihimizde Bir "Önem Noktası"

ÖZKAN EROĞLU

Resim Sanatı Tarihi içinde önem noktası olabilmenin sınırları nelerdir acaba? İşte bu anda aklımıza ilk gelen, 1860'lardan bugünlere kadar uzanan Batı kalıplarına dayalı resim sanatı tarihimizin, kısaca isim ve soyismiyle ön plana çıkmanın müthiş derecede önemli olduğu, 135 yıllık sürecinde, sözkonusu önem noktalarını; kimi zaman dönemlerin, kimi zaman grupların, kimi zamansa sanatçıların belirlemiş olması durumudur. Belki de bu, nitelikleri ne olursa olsun, önem noktaları üzerine düşünmenin ve yine bu konuda yazınsal yoğunlaşmanın içine girmeyi neredeyse şart koşar. Türk Resim Sanatı Tarihi'nin içinde belirlenen bir önem noktası vardır ki, o da, sanatçı bağlamında dile getirmeye çalışacağımız Ressam Fikret Mualla'dır. Bu sanatçıyla önemli bir tarihsel çözümlemeye de ulaşılacağını düşünüyoruz. Bir kere bu sanatçının ilginç bir sosyal yaşantısı olmuştur. Bu sosyal yaşam içinde ona mutluluk veren; önemli kaynaklardan biri resim yapmaktır.

Fikret Mualla'nın resimli bir mektubu (Taha Toros Koleksiyonu)

Özkan Eroğlu. Plastik Sanatlar Eleştirmeni - Sanat Tarihçisidir.

Her şeyden öte; sanatçının küçük yaşta sakat kalması, annesinin ölümüne kendisinin neden olduğunu düşünmesi ve diğer problemlerinin birikimi, daha baştan hayat mücadelesine yenik düşmesine yol açmıştır. Bir yanardağa benzeyen iç dünyası, zaman zaman lav püskürtür, daha sonra sönerek sakinleşirdi. Sanatçı 1904 yılında doğup, 1967 yılında hayata veda edinceye kadar, ona yönelik, müthiş ve farklı bir sosyolojik yaşam zinciri meydana gelmiştir. Sanatçının jenarasyonu, Türk Resim Tarihi içinde "Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği"[1] ve "D Grubu"[2] oluşumlarıyla karşılık bulur. Yani Fikret Mualla'nın resimsel serüveni başladığı sırada, Türkiye'de Çallı Kuşağı'nın[3] empresyonist (izlenimci) akademikliği son bulmuş, yerine yurt dışından dönen sanatçılar tarafından getirilen Ekspresyonizm (Dışavurumculuk-ifadecilik),[4] Konstrüktivizm (İnşaacılık-yapısalcılık)[5] ve Kübizm[6] yerleşmeye başlamıştı. Sanatçının, 1904 ile 1915 yılları arasında Kadıköy Moda'da yaşadığını biliyoruz. Ayağını da kıran Fikret Mualla'ya özel hocalar tutulmuş, eve ders vermeye gelmişlerdi. Kırılan ayağı alçıdan çıkarılınca hafif topal kalmıştı. Üzerine, annesini de kaybedince ve babası da genç bir bayanla evlenince, hayattan büsbütün soğudu. İşte tam bu sıralarda, sanatçının psikolojik ivmesinin değişmeye başladığına tanık oluyoruz. 1915 yılında Almanya'ya gitti ve Birinci Dünya Savaşı atmosferinin, çok sıcak yaşandığı bu ülkede farklı bir psikolojiye daha sürüklendi.

Yeni Adam *dergisindeki desenlerinden "Çılsızlar", 1936*

Yurtdışında bir süre para sıkıntısı da çeken sanatçı, bir anda kendini gergin günlerin eşiğinde buldu. Kadınlardan da çoğunlukla kaçmayı tercih eden sanatçı, Berlin'de 1928 yılında alkol tedavisi için hastaneye yatırıldı. Bu tarih çok ilginçtir. Çünkü, 1924-25'lerde yurtdışına ve özellikle Fransa ile Almanya'ya gönderilen bir grup sanatçı (Ali Avni Çelebi, Zeki Kocamemi, Mahmud Cuda v.d.), 1928 yılında yurda geri dön-

1 Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği, Cumhuriyet Türkiyesi'nin İlk Ressam Birliği'dir. Bu birlik, 1928-1942 yılları arasında Türk resim sanatının tanıtılması ve yaygınlaştırılması, geliştirilip özgünleştirilmesi çerçevesinde önemli etkinliklerde bulunan bir ressam ve heykeltraş birliği olarak dikkati çekmiştir. Bu konu için; bakınız; Kıymet Giray, "Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği", **Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi**, Sayı: 17, Kasım 1983. s. 3-7, K. Giray, "Cumhuriyet Türkiyesi'nin İlk Ressam Birliği: MÜSTAKİLLER", **Sanat Dergisi** (T.C. Kültür Bakanlığı Yay.), Sayı: 3, Kasım 1993, s. 32-42, K. Giray, "MÜSTAKİLLER, Türk Resim Sanatının Renkli Atılımı Gürsesi", **Türkiye'de Sanat Dergisi**, Mayıs-Ağustos 1993, s. 46-53.

2 D Grubu, 1933-1947 yılları arasında etkinliklerini sürdürmüş bir sanatçı grubudur. Bu birliğin kurucuları, Nurullah Berk, Elif Naci, Cemal Tollu, Zeki Faik İzer, Abidın Dino ve Zühtü Müridoğlu'dur. D Grubu, Türk resmine kübist anlayışı getirmiştir. Bu konu için bakınız; Elif Naci, "D Grubu", **Ankara Sanat Dergisi**, Sayı: 88, Ağustos 1973, s. 8-9, Sezer Tansuğ, "D Grubu Hareketinin Nedenleri - Sonuçları", **Sanat Çevresi**, Sayı: 6, Ekim 1983, s. 28-33, Kaya Özsezgin, "50 yıl sonra D Grubu", **Milliyet Sanat**, Yeni Dizi: 82, 15 Ekim 1983, s. 32-35.

3 Çallı Kuşağı, 1914 Kuşağı ya da Türk İzlenimcileri olarak bilinen bu sanat dönemimiz, Çağdaş Sanat akımlarına bağlı ilk temsilcimiz olarak dikkat çeker. Bu kuşak, başını ressam İbrahim Çallı'nın çektiği, Hıkmet Onat, Nazmi Ziya Güran, Avni Lifij, Feyhaman Duran, v.d. ressamlar tarafından değerlendirilmiştir. Kuşak aktif hareketlenmesini 1928 yılında kurulan Müstakillere kadar sürdürmüştür.

4 Ekspresyonizm; dışavurumculuk veya ifadecilik olarak Türkçe'de karşılık bulur. Ekspresyonizm, bir sanat akımı olarak 1905 yılından itibaren olmak üzere; Almanya'da ortaya çıkmıştır. Akımdır diyebilmemizi sağlayan yönü, resim sanatının dışında gelişen bütün kültürel alanlarda (sinema, tiyatro, edebiyat, gibi) kendini göstermesidir. Almanya'da Ernst Ludwig Kirchner, Erich Heckel, Karl Schmidt Rottluff, Vasili Kandinsky gibi isimlerle kendini resim sanatında ortaya koyan söz konusu bu akım, özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarını da içine alan dönemlerde önemli sanat yapıtları ortaya koymuş, özellikle savaşın olumsuz tarafları çıkmadan ve çıktıktan sonra da savaş olgusunu hep protesto etmiştir. Aslında net bir sonuçla Ekspresyonist tavrı en kuvvetlendiren olgu, önemli sosyolojik gelişmeleri de arkasına alıp, onlardan esinlenebilmesidir. Bu akım 1925-1930 yıllarına kadar sürmüştür, Bizde de 1933 yılında D Grubu'nun kurulmasıyla son bulur.

5 Konstrüktivizm. 1920'li yıllarda Rusya'da ortaya çıkmış bir sanat akımıdır. Genelde, çağdaş malzemeleri kullanarak, geometrik kompozisyon anlayışını da benimseyen bir tutumdur. 1917 Devrimi ile belirmiştir. Temsilcileri; Kazimir Maleviç, Moholy-Nagy v.d. isimlerdir.

6 Kübizm: Geleneksel resim anlayışına yönelti-

len en güçlü karşı çıkışlardan birisidir. Kübistler, nesnelerin çok sayıda farklı bakış noktalarından algılanmasını istemişlerdir. Biçim ön planda, renk ise; arka planda bırakılmıştır. İki kübist anlayış vardır. Bunlardan biri analitik, diğeri ise sentetik kübizmdir. Bu resim akımına, George Braque, Pablo Picasso, Juan Gris v.d. önderlik etmiştir.

müşlerdi. Bunlar da Türk Ekspresyonistleri ve Konstrüktivisleriydi, pek tabii... Fakat Fikret Mualla'nın akademizme bakışındaki farklılık, o çizgi ve renk oluşumları ile sentezlerindeki ilginçliği, ilginç olduğu kadar da içtenliği önemlidir. 1934 yılında Türkiye'ye dönen sanatçının, öğretmenlik yaptığı dönemi bir hayli dikkat çekicidir. Çünkü bu döneme hiç alışamamıştır. Hatta aynı yıl *Yeni Adam Dergisi*'ne[7] yapmaya başladığı desenler Türk Resim Tarihi içindeki desen oluşumuna damgasını vurmuştur. Fikret Mualla, tekrar Paris'e ayak bastığı ve 1939 yılı başından 1955 yılına kadar, 25 yıl toplu olarak eserlerini hiçbir galeride sergilemedi. Sözkonusu 25 yıl süresince yaptıklarını koltuğuna alır, seyyar bir satıcı gibi, Montparnasse kahvelerini dolaşırdı. Paris'te... Bu sıralarda daha genç ressamlar olan Avni Arbaş, Nejad Devrim, Selim Turan gibi isimler de Paris'te bulunuyordu. Fakat, Fikret Mualla'nın durumu hiç iyi değildi. Hatta zaman zaman o yıllarda, bir hayli fazla olan öğrenci gruplarının da sempati duyduğu bir kişi oluverdi sanatçı. Zamanla psikolojik dengesini oldukça kaybetmiş bir duruma geldi.

Hem Türkiye'ye yazdığı mektuplarında kullandığı kırıcı sözleriyle buradaki dostları, hem de Fransız polisiyle arası açıldı. Çok enteresandır, sanatçı 1952'den sonra birinci sınıf galerilerin adamı oluverdi. Dina Vierny, Katia Granoff, Bruno Bassano gibi tanınmış şahsiyetler, eserlerini almaya başladı.

Eserleri bu derece ilgi görmeye başlayan Fikret Mualla'nın yaşamı, trajik atmosferler altında geçmiştir. Sanatçının enteresan bir yanı, Fransız ressam Toulouse Lautrec[8] ile karşılaştırılabilecek konumda olmasıdır. Her şeyden önce Fikret Mualla, 20. yüzyıl ilk yarısında resimlerini meydana getirmiş iken; bu resimlerdeki insan tiplerinin elbiseleri Lautrec'in yaşadığı 19. yüzyılı imlemektedir. Çağdaş Batı resminin bazı ustaları, Japonizm[9] ismi verilen özellikten, resimlerinde yararlanmışlardı. Özellikle bunların arasında; Lautrec, Japon enstamplarından etkilendi, bu durum Paris'te moda haline bile gelmiş-

Fikret Mualla

•1904'te İstanbul'da doğdu.
•1915'te Almanya'ya gitti.
•1918'de annesini kaybetti.
•1921'de İsviçre ile özellikle Almanya'da birçok şehirde ve İtalya'da araştırmalar yaparak, resme başladı. Bu sırada sanatçıya destek veren bir Mısırlı prens bulunmakta imiş. Aslına bakılırsa sanatçının bu yılı takiben, Almanya'da neler yaptığı konusunda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu yıllarda Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde, Prof. Arthur Kampf'ın hocalığında resim dersleri aldı. Bu dersleri alan bir başka Türk ressamı da Hale Asaf idi.
•1926'da üvey annesinden bir kardeşi dünyaya geldi.
•1927-1928 arasında İstanbul Galatasaray Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı.
•1928'de Almanya'da alkolle mücadele etmek için tedavi oldu. Bu yıl da Almanya'dan Fransa'ya geçti.
•1934'de parasızlık yüzünden Türkiye'ye döndü ve Ayvalık Ortaokulu'na resim öğretmeni olarak atandı. Ancak bu görevde fazla kalmayarak İstanbul'a gitti.
•1932-1936 arasında İstanbul'da Nazım Hikmet'in **Varan-3** isimli kitabını resimledi. Çeşitli operetlerin **(Lüküs Hayat, Deli Dolu, Saz Caz)** kostümlerini çizdi. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun **Yeni Adam**'ına desenler çizdi. Ve resim çalışmalarını sürdürdü.
•1936'da yılında aşırı içkiliyken, kullandığı sözlerden dolayı Bakırköy Emraz-ı Akliye Hastanesi'ne yatırıldı.
•1937'de Hastaneden çıktı.
•1938'de sanatçının babası vefat etti. Eline geçen miras ile daha da özgürleşti ve değişik yerlere seyahat etme olanakları buldu.
•1939'da Abidin Dino'nun isteği üzerine, İstanbul konulu pano resmi, New York Uluslararası Fuarı için yaptı. Aynı yıl Paris'e gitti.
•1946'da yazdığı bir mektuptan sanatçının oldukça yorgun olduğunu anlıyoruz. Ve yine bu yıl da sanatçı, önemli bir maddi güçlük içinde oldu.
•1939-1953 arasında; 25 yıl eserlerini hiçbir galeride sergilemedi.
•1954'te Dina Vierny tarafından bir sergisi açıldı.
•1955'te Dina Vierny tarafından bir sergisi daha açıldı.
•1956'da yine akıl hastanesine yatırıldı.
•1957'de baş ve boğaz ağrılarından şikayet etmeye başlayan sanatçı, pek sevdiği dayısı Hikmet'in de ölüm haberiyle sarsıldı ve ölümü düşünmeye başladı.
•1957-1958 arasında sanayici Lhermine, sanatçının üst üste üç sergisini düzenledi.
•1959'da dekoratör France Bertin tarafından bir sergisi düzenlendi.
•1964'te İtalyan Bruno Bassano'nun galerisinde bir sergisi düzenlendi.
•1964-1965-1966 yıllarındaki mektuplarında, tüm şairane ve sanatçı ruhu sezmek mümkün olmaktadır.
•1967'de Temmuz 19'unda hayata gözlerini kapattı.

7 **Yeni Adam Dergisi**, ilk sayısını 1 Ocak 1934 tarihinde çıkarmış. Kırkbeş yıl çıkarak 935'inci sayıya da ulaşmıştır. Dergi, İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından yayınlanmıştır. Fikret Mualla, 1934 yılından 1937 yılına kadar **Yeni Adam**'da çizmiştir.

8 Toulouse-Lautrec; 1864-1901 yılları arasında yaşamış bir Fransız ressamıdır. Japon resminin etkileri altına girmiştir. Böylece bir yüzey resmi yapmıştır. Afiş çalışmaları da vardır. Onun sanatı bir psikoloji sanatı, aynı zamanda bir sevgi sanatıdır da... Çünkü o hiçbir ayrım yapmaksızın acı çeken, hayat yükü altında ezilmiş insanlara şefkat göstermiştir. Kendi olabilmeyi tam yetkinliğiyle başarmış yegane ressamlardan biridir.

9 Japonizm terimi; izlenimci resim sanatında görülen Japon etkilerini anlatmak için kullanılır. Japon resmi, izlenimcileri özellikle renk düzeni açısından çok etkilemiştir.

ti. Figürleri yarım göstermek, aşağıdan ya da yukarıdan kesmek, planları kuşbakışı görmek, ışık ve gölge oyunlarını en aza indirgemek; bütün bunlar Japon Resim Sanatı'ndan aktarılan ve Fikret Mualla'nın da resimlerine yansıyan özelliklerdi. Grafizm olarak bilinen sanatsal kavram, resim sanatının içine giren grafik düzenlerle ortaya çıkmaktaydı. Örneğin, Toulouse Lautrec ve Fikret Mualla'da yağlıboya arasında kendini daima hissettiren bir çizgi yaklaşımını mutlaka bulursunuz.

Fikret Mualla'nın çalışmaları; direkt boya ile olan resimler, boya resimlerin üzerinde kendini hissettiren ilüstratif çizgi yetkinliğine dayalı çalışmalar, tamamen desen anlamındaki resimler ve dostlarına yolladığı mektuplar üzerine çizdiği, biraz da humorist tavırlar içeren resimler olmak üzere dikkatleri çekmektedir. Bir kere Turk Resim Sanatı Tarihi açısından, Fikret Mualla'nın ilginç ve farklı bir ekspresyonist olduğunu söylemeliyiz. Yanı sıra kullandığı sıcak renklerin gözde bıraktığı ışık oluşumları da önemlidir. Ayrıca aykırı renk kullanımlarına, resimlerinde yer vermiş olmasıyla; örneğin insan figürlerinin yüzlerinde kullandığı irreel renklendirmelerle ilginç ve aynı oranda da tutarlı bir fovizm yanlısı olarak da gözükmektedir. Bütünüyle bunlara rağmen, Ekspresyonist ve Fovist duyarlılıklar her ne kadar sert resim dillerini içerse de, Fikret Mualla'nın resimleri, an ve an değişen psikolojik yapısından kaynaklanan yumuşak, zaman zaman ise sertleşen bi-

(Solda) Dans, 1954, 26x20
(Yukarıda) Fikret Mualla'nın en sevdiği Garson (Tiraje Dikmen Kolleksiyonu)

"Bar: Soluk Benizli Kasadar Kadın"
1898, 82x60cm

"Fal Baktıran Kadın" (Burhan Uygur)

çimlerin adeta bir sentezidir. Böyle bir kanıyı da izleyicide rahatlıkla uyandırıyor diyebiliriz. Resimlerinin yüzeyleri üzerinde renk alanları tanımına da ulaşan Fikret Mualla'nın, ilüstratif yetisini de devreye sokarak, zaman zaman ise çıkararak; resimlerindeki genel havayı, statik ve dinamik olgulamalar ölçütünde değerlendirdiğini düşünebiliriz.

Fikret Mualla'dan sonraki Türk Resim Sanatı Tarihi içinde, sanatçının izinde giden en önemli isimlerden biri de Burhan Uygur'dur. Uygur'un kanımca Mualla ile benzer tutarlılıklar içine girdiğini düşünebiliriz. Çünkü her iki sanatçı da yaşam tarzları bakımından bohem bir hayattan yana olmayı tercih etmiştir. Böyle bir düşünceye, böyle bir yazının sonunda yer vermeyi istememizin ana nedeni; Türk Resim Sanatı Tarihi'nde daha el değmemiş, biraz da uç noktalarda değerlendirilmesi gereken tarafların bulunmasıdır. Gelecekte, Türk Resim Tarihi üzerine birtakım tezler de ileri sürülmesi zamanının geldiğini, hatta bunun şimdilerde bile aşılması gerektiğini söylemeliyiz. Bu doğrultuda, Türk Ekspresyonist Kuşağı ile pek bir ilişkiye sürüklenmeyen Fikret Mualla, gerçekten kendi tarzında yaşamış, dönemi içinde kendine has kişiliğiyle dikkati çekmiş, dile getirmeye çalıştığımız oldukça hareketli sosyal ve sanatsal yaşamıyla da sonraki kuşaklara kalmış çok değerli bir sanatçı, dahası sanatsal bir "Önem Noktası"dır

BİBLİYOGRAFYA

1 Nurullah Berk - Orhan Koloğlu, **Fikret Mualla Hayatı-Sanatı-Eserleri,** İstanbul, 1971.

2 Taha Toros, **Fikret Mualla,** İstanbul, 1986.

3 Fikret Mualla, **Yeni Adam'dan Desenler,** Ankara, 1993.

4 Türkiye'de Sanat Dergisi, **Burhan Uygur,** Sayı: 1. Kasım, Aralık 1991, s. 4-15.

5 En Büyük Ressamlar -**Toulouse-Lautrec,** Sayı: 10, İstanbul, 1969.

6 Metin Sözen - Uğur Tanyeli, **Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1986

Cumhuriyetin İlk Yılında

Bir Kadın-Magazin Dergisi: *Süs*

YILDIZ AKPOLAT-DAVUT

Türkiye'de Batılılaşan Türk kadınının, fazla feminist olmayan, magazin ağırlıklı ilk dergisi, Sedat Simavi'nin 1 Şubat 1919'da yayınına başladığı aylık *İnci*'dir.[1] Avrupai kadın-magazin dergilerine benzetilerek çıkarılan *İnci*'nin niteliklerine sahip bir kadın-magazin dergisine 1923'te tekrar rastlamaktayız. Bu dergi, çalışmamızın konusu olan *Süs*'dür.* *Süs*, 16 Haziran Cumartesi 1339'da haftalık olarak yayın hayatına başlar. Müdür-ü Umur: Hüseyin Remzi, Baş muharrir: Mehmed Rauf ve Müdür-ü Mes'ul: Selami İzzet'dir. Tanin Matbaası'nda basılmaktadır. Dergi kendini "Haftalık edebi hanım mecmuası" olarak tanıtsa da, dergi hakkındaki yazılarda "kadın gazetesi" ibaresi kullanılmaktadır. Boyutları 22 cm'e 30 cm ve kapak dahil 16 sayfadır. İki veya üç sütun halinde yazılar neşredilir. Derginin ön kapağında dönemin ünlü şair ve yazarlarının, tiyatro ve sinema sanatçılarının ve devlet adamlarının aileleriyle birlikte çekilmiş fotoğrafları yer alır. Örneğin Halide Edip, Yahya Kemal, Afife Jale, Bedia Muvahhid, Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım, Nezihe Muhiddin gibi. Ayrıca derginin yazı kadrosunda yer alan hanımların da fotoğrafları okurlardan gelen istek üzerine yayınlanmıştır. Milli kütüphanenin hazırladığı, eski harflerle süreli yayınlar kataloğunda, *Süs*'ün 16 Haziran 1339 - 28 Haziran 1340 arasında 54 sayı çıktığı kaydedilmektedir. Oysa araştırmalarımız sonucu 54. sayıdan bir ay sonra yayınlanmış, 55. sayıyı ve de bir yıllığı bulduk. Bu 55. sayının son sayı olduğu fikrine sahibiz. Çünkü haftalık olarak düzenli bir şekilde çıkan dergi 54. sayısını 28 Haziran 1340'da verirken 55. sayısını 26 Temmuz 1340'da verir. Arada 1 aylık bir sürenin geçmesi haftalık olarak çıkan derginin bir düzensizliğe uğradığını gösterir. Veya artık aylık çıkacağına delalet edebilir. Ancak, 54. sayıda okurlara böyle bir duyuru yapılmamıştır. Bu durum bizim fikrimizi kuvvetlendirmektedir. Gene de ihtiyatlı olarak, dergi 55. sayısıyla yayın hayatından çekilmiştir, diyebiliriz. Osmanlıca eserlerle ilgili çalışmalar, araştırmalar yapılırken en büyük sorun, özellikle süreli yayınların sistemli bir şekilde ciltlenmemesi, nüshaların bölük-pörçük farklı kütüphanelerde bulunmasından ve bu eserlerin özensiz saklanmasından kaynaklıdır. Hal böyle olunca, süreli bir yayının tüm nüshalarına ulaşmak ülkemizde ne kadar çaba gösterilse de tesadüflere kalmaktadır.

Süs, emsali *İnci* gibi hoş, latif bir kadın magazin dergisi imajını uyandırmaktadır. Daha önce de belirttiğim gibi, ön kapakta popüler insanların fotoğrafları yer alır. Arka kapakta ise kadınlarla ve kadın-erkek özel ilişkilerine ait karikatürlere yer verilir. Karikatürler, derginin, hanım okurlarını eğlendirmeye yönelik bir kaygısının olduğuna delalet etmektedir. Dergi oldukça romantik şiirler, tef-

Yıldız Akpolat-Davut, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü araştırma görevlisidir.

* **Süs**, 16 Haziran 1923 - 26 Temmuz 1924 tarihleri arasında yayınmanmıştır.

Süs'ün sürekli sayfalarından: Küçük Hikaye

rika, öykü ve romanlar yayınlar. Bu duygusal edebiyat örneklerinin sürekli yazarları: Mehmed Rauf, Müsahipzâde Celâl, Halide Nusret (Zorlutuna), Süheylâ Muhterem, Faik Ali (Ozansoy), Nazan Behiç, Ruşen Eşref, Osman Nuri, Suad Derviş, Fahreddin Osman, Meliha Avni, Güzide Osman, Halid Fahri (Ozansoy), Yusuf Ziya ve Muazzez Yusuf'dur. Ancak bu çalışmada, derginin edebi yönünü değil, kadın ve aileyi ele alış biçimine, feminizm ve kadının siyasal hak kazanmalarına yönelik yaklaşımını, yazımızın başlığında da yer aldığı gibi derginin sosyolojik yanını incelemeyi amaçlamaktayız. Derginin sosyolojik yanını bize veren sütun ve yazarları ise şöyledir: "Kadın içtimaiyatı" sütununda Kemaleddin, kadın, terbiye ve batılı düşünürlerde kadını tesbit eden yazılarıyla Dr. Abdullah Cevdet, "Kadın Ruhiyâtı" sütununda Cenab Şehabeddin, "Türk Kadını: Hayatı, temayülâtı. Harsı, İstikbali" sütununda dönemin ünlü isimlerinin görüşleri ve "Kadınlık Âlemi" sütununda ise Dünya'da ve Türkiye'de kadınlarla ilgili haberler söz konusudur. Dergi, ayrıca okurlarının cevaplandırması için üç büyük anket sunar. Cevap yazılarının bir kısmı yayınlanır ve sonunda değerlendirme yazıları neşredilir.

Kadın modası yani Paris'te kadın modasıyla, kadın saç bakımı, makyaj, vücut bakımı ile ilgili yazı ve illüstrasyonlar dergide önemli yer işgal eder. Ayrıca ev dekorasyonuyla ilgili öneriler, çiçek bakımı gibi kadınların beğenisini ve ilgisini çeken konulara ağırlıkla yer verilir. Çocuk sağlığı konusunda "hanım doktor" takma adıyla bir hekimin, tavsiye ve uyarıları anneler için yayınlanır. Yemek tarifleri de bu arada ihmal edilmez. Dergi Türk usulü güzellik yarışması, güzel çocuk yarışması ve en çok beğenilen roman yarışması düzenler.

Derginin hitab ettiği kitleyi, dergide yer alan konular itibariyle belirlersek öncelikle okuma yazma bilen İstanbullu genç hanımlar olduğunu söyleyebiliriz. Avrupalı hemcinslerine şeklen özenen, batıya yönelimli, zamanın popüler sanatlarına meraklı, nisbeten entellektüel ve duygusal bir genç kadın kitlesi diyebiliriz.

Süs, ilk sayısında, kendini takdim ederken nefaset ve zarafet menbaı hanımlara yönelik bir gazete çıkarmanın en büyük zorluğunun, kaliteli baskı olduğunu ve böyle bir çabanın cesaret işi olduğunu söyleyerek, öncelikle kendileri için önemli olan hususun, kadınların beğenisini kazanacak bir imaj kaygısı olduğunu vurgular.[2] Dergi ilk sayısıyla beraber promosyona başlar. 5 kuruşluk toplam 5 kupon derginin 2. sayfasında yayınlanmaya başlanır. Bu kuponlarla kendilerinin ilân ettiği mağazalardan alış-veriş yapıldığı takdirde, 25 kuruşluk indirimden faydalanabileceği belirtilir. Böylelikle bir yandan derginin tirajı yükseltilirken bir taraftan da reklam alınmaktadır. Bu ikramiyenin, matbuat hayatımızda bir yenilik olduğu övgüyle bahsedilir.[3] *Süs*, kendisine gelen eleştirilere cevap olarak yayınladığı bir beyanatta, derginin ağır bir edebiyat yayını olmadığı için bu tarz yazıların yerine, kadınların beğenisine hitab edecek, onlara hoş gelecek latif yazılara genellikle yer verildiğini yazar.[4] Böylece, bizim "kadın-magazin mecmuası" nitelendirmemiz doğrulanmış olur.

Cumhuriyet Halk Fırkası kurulma-

Süs'ün *değişik ön ve arka kapakları*

dan önce "Kadınlar Halk Fırkası"nın kurulduğunu *Süs* bize bildirir. Fırkanın ikinci başkanı Nimet Remide Hanım'la *Tanin* muhabirinin yaptığı bir görüşme yayınlanır.[5] Görüşmede ikinci başkan, fırkanın siyasi emeller gütmediğinin altını çizer. Fırkanın amacının sosyal, ekonomi ve siyasal alanda, memleketin bütün mesai sahasında kadınların etkinliklerinin az olduğu ve memleketin terakkiyatı için kadınların çaba göstermeleri gereği belirtilerek, yeni fırkanın Anadolu'nun en uzak yerlerine değin temsilciler gönderip, "... kadınları garbın terakkiyat-ı hazirasına alışdırmak, kendilerini tenevvür, hayatlarını tanzim ederek aile hayatına yardım etmek ve bunun için bilhassa cehalet ve taassub mücadelesini istiyor", olduğu anlatılmaktadır.[6] Ayrıca "Kadınlar Halk Fırkası"nın yönetim kurulu da kamuoyuna sunulur: Başkan: Nezihe Muhiddin, Reis-i Sani: Nimet Remide, Murahhasa-ı mesul: Latife Bekir, Genel Sekreter: Şuküfe Nihal, Veznedar: Matlube Ömer, Muhasebeci: Seniye ve azalar: Nesime İbrahim, Zeliha ve Faize hanımlar: Özellikle Nezihe Muhiddin, II. Meşrutiyet sonrası kadın dernekçiliğinde önemli bir isimdir.[7] Nimet Remide'nin açıklamalarında dikkatimizi çeken husus, CHF'den önce KHF'nin Anadolu halkını garblılaştırma doğrultusundaki yaklaşımıdır. Yeni bir devlete yeni bir toplum veya batıcı bir devlete batılı bir toplum gerekmektedir. Eski düzenin taassubunun ve cehaletinin yerini, yeni düzenin aydınlığı alacaktır. Burada ilginç olan, CHF'nin "halk için halka rağmen" düsturunun kadınlar tarafından daha önce farkedilmesi veya Batıcı kafaların Anadolu'yu algılayış biçimindeki paralellikti. Nasıl ki Batılı misyonerler 19. yy.'da öncelikle Doğu halklarını aydınlatmayı ilke edinmişlerse, Türkiye'deki batılı aydınlar ve iktidar Anadolu'yu aydınlatmayı hedeflemekteydiler! *Süs*'teki KHF ile ilgili ikinci yazıyı umumi kâtip Şuküfe Nihal kaleme almıştır. Fırkanın, kadınların siyasi haklarını elde etmeye yönelik olmadığı belirtildikten sonra, asırlardan beri esir gibi yaşamayı doğal bir kanun sanan kadınların artık haysiyet, huzur ve mutluluğu istedikleri yazılır. Fırka programının amacı, öncelikle kadının sosyal ve iktisadi daha sonra siyasal haklarının geliştirilmesidir.[8] Aile hukukunda zeveyi zevcine eşit bir konuma getirmek, fırkanın önemli amaçları arasındadır. Sosyal yardım kurumları açmak gene önemli bir amaçtır. Türk kadınını öldüren iki mikrop vardır: Cehalet ve atalet. Kadın, aile içindeki vazifelerinin yanında dışarıda çalışarak aile bütçesine katkıda bulunmalıdır. Bu doğrultuda KHF, sermayedarla işbirliğine giderek kadınları meslek edindirmeye yönelik meslek okulları açacaktır. Tüm bunlardan sonra, toplum içinde önemli rol oynamaya başlayacak kadın, kendini yönetecek kişileri seçme ve hatta seçilme hakkına da doğal olarak sahip olacaktır.[9]

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet ilân edilmeden ve CHF kurulmadan birkaç ay önce kuruluş haberlerine *Süs*'de rastladığınız, *KHF* her ne kadar siyasal kaygı gütmediğini ilan etse

de, Anadolu kadınını batılılaştırmak gibi siyasal misyona aday gözükmektedir. Ancak bir kadın partisi olsa da, Tek parti Cumhuriyet ideolojisinin CHF'den başka bir partiye tahammülü yoktur. Çok kısa süre KHF ismini taşıyan parti, daha sonra "Türk Kadınlar Birliği"ne dönüştürülecektir.[10]

Kadınlar Halk Fırkası'na yönelik eleştirileri gene *Süs*'de tesbit edebilmekteyiz. Derginin yazı kadrosunda yer alan Celal Sahir, "Türk Kadını: Hayatı, Temayülâtı, Harsı, İstikbali" sütununda, Türk kadınları ile ilgili fikirlerini beyân ederken, KHF'ye eleştiri oklarını gönderir. Celâl Sahir, öncelikle ismi doğru bulmuyor. Ona göre, bizim zaten. Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyetimiz vardır ve bu Cemiyet yakında bir "Halk Fırkası"na dönüşecektir. O yüzden başka bir halk fırkasına lüzum yoktur. Artı olarak, siyasi emeli olmadığını söyleyen KHF, neden bir fırka ismini almaktadır. Bu isim kesinlikle değişmelidir. Kadınlara siyasal hak verilmesi için henüz vakit erkendir.[11] Celâl Sahir'in bu eleştirileri, Cumhuriyetçi kadroların da tutumudur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu kadronun başka bir fırkaya tahammülü yoktur ve bir kadınlar fırkası da olsa, onlar için bu fırka ayrımcılıktır.

Celâl Sahir (Erozan)'ın, KHF'ye eleştirilerde bulunduğu "Türk Kadını: Hayatı, Temayülâtı, Harsı, İstikbali" sütununa derginin ilk sayılarında rastlamaktayız. Bu sütunda, dönemin ünlü beyleriyle, Türk Kadını ile ilgili mülakat yapılmaktadır. Hamdullah Suphi (Tanrıöver, o sıralar Türk Ocağı riyasetinde bulunuyordu), Mehmed Emin (Yurdakul), Hüseyin Cahid (Yalçın), Celâl Sahir (Erozan) bu sütuna konuk olmuşlardır. Hamdullah Suphi Bey, kız talebelerin erkeklerden daha gayretli oldukları için daha başarılı olduklarını söyler. Türk kadını, deyince akla Anadolu kadını gelmelidir. Anadolu kadını ise ruhen güçlü ve tam manasıyla ağa kadındır. H. Suphi Bey'e göre, Türk milleti, erkeklerini askerde kaybettiği için daha ziyade bir kadın milletidir. Ona göre, feminizm, kadınları e-saret zincirinden kurtarmaya yöneliktir. Siyasal haklar hususunda ise, zamanı gelince(!) kadınlara bu hak zaten tanınacaktır.[12] Hüseyin Cahid de Türk kadınını över ve onların erkeklerin yaptığı her mesleği yapabileceklerini söyledikten sonra, "Fakat yapıp da ne olacak?" diye hikmeti kendinde olan bir soru da sormayı ihmal etmez. Feminizmden anladığı da kadının süs eşyası olmaktan çıkıp toplumsal bir varlık olmasıdır. KHF'ye yaklaşımı Celâl Sahir gibidir. Türk kadınının tealisine kendini adamış bir cemiyetin, fırka adını almasını doğru bulmuyor.[13] Hüseyin Cahid, ayrıca, Türk kadınlarının şişmanlığından dertlidir. Moda konusunda, batılı hemcinslerini takip eden Türk kadını, zarafeti için büyük bir tehlike olan şişmanlıkla mücadele etmelidir. Böylece Türk erkeğinin kadın beğenisinin de batılılaştığını söyleyebiliriz. "Osmanlı kadını" olarak toplumda kabul gören boylu-poslu kadın tipinin yerini ince zarif "batılı kadın" tipi almaktadır. Elbette yıkılan Osmanlı'yla beraber ona aid her şeyi ve her anlayışı tarihe gömmek ve yeni kurulan batıcı Türkiye'ye uygun yeni kadın tipini yaratmak kaçınılmazdır. Şair Mehmed Emin Bey'in ise Türk kadını mütalaası şöyledir: Eski düzen (Osmanlı) Türk kadınının ruhunu boş bırakmıştır. Yeni düzen (Yeni Türkiye) Türk kadınının ruhunu canlandırmıştır. Eski düzen, kadını salt aile ocağına bağlarken, Yeni düzen kadını vatan ocağına bağlamıştır.[14] Böylece, Yeni Türkiye'nin Türk kadını telâkkisinin, kadını milli bir varlık olarak kabul ettiğini tesbit edebiliriz.

"Türk Kadını" sütununda, görüşleri alınan bu dört bey, Türkçü-Batıcı aydın tipini temsil etmeleri hasebiyle ortak paydaya sahiptirler. Böylece, Türkçü-Batıcı bir ideoloji olan Cumhuriyet ideolojisinin kadın anlayışına tercüman olmaktadırlar. Amaçlanan kadın tipi milli-batılı bir kadındır. Bu kadın elbette, Türkiye'yi batılılaştırma yolunda üzerine düşeni yapacaktır. Ancak erkeğinin ideolojisine uygun olarak, itaatkâr olmak durumundadır. Yani Batılılaşma yolunda kendisi proje üretmeyecek (KHF'na olan tepkiler) ancak verilen vazifeleri yerine getirecektir. Cumhuriyet, Batılı kadın yaratmayı ilke edinir, ancak bu

Süs'te yeralan Kadınlar Halk Fırkasının yöneticileri sağdan; Nesime İbrahim, Nimet Remide, Zeliha Hanım, Faize Emrullah, Ayaktakiler sağdan; Fırkanın erkek danışmanı Fethi Bey, Seniye Hanım, Latife Bekir, Nezihe Muhiddin, Şukufe Nihal, Muhsine Salih, Matlube Ömer.

kadın doğulu vasfını da koruyarak, kendisi kendi çıkarları ve hakları için batılı kadınlar gibi mücadele etmeyecek, bu haklar vakti-zamanı gelince kendisine verilecektir. Yukardan aşağıya devrimin yayılması aynı zamanda erkekten kadına doğrudur. Türk kadınını hem batılı yapmak, hem de itaatkâr doğu kimliğiyle muhafaza etmek, bize göre Cumhuriyet ideolojisinin, kadın hususundaki handikapıdır.

Kadınların, batıda siyasal haklarını kazanmaları doğrultusunda vermiş oldukları mücadelelerle ilgili haberlere *Süs*'de mütemadiyen rastlamaktayız. I. Dünya Savaşı'nın, muhafazakâr değerleri yıktığı ve böylelikle kadının siyasal haklarını elde etmede başarılı olabildiği belirtilir. Böylelikle İngiltere gibi muhafazakâr bir ülkede dahi, avam kamarasına, savaş ertesinden 1923'e değin üç kadın aza girebilmiştir. Fransa'da ise Encümeni Danişe bir bayan yazar namzed olmuştur. Batıda bu gelişmeler olurken, Türkiye'de bir kadın (Melek Hanım) Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisine girebilmiştir. Bu durum *Süs*'e göre, kadınların siyasal rey haklarını elde etme yolunda atılmış bir hatvedir. Çünkü batıda da kadınlar önce maarif meclislerine daha sonra siyasal meclise girebilmişlerdir.[15]

Süs'de feminizmle ilgili haber yazılara da rastlanır. Örneğin Amerikalı yazar Dr. Kareyen'in ilginç bir başlıkla neşr edilen tercüme yazısında, medeni erkeğin özelliklerinin, düzenli ve hoşsohbet olduğu ve bu hususta erkeğin öğretmenliğini kadınların yaptığı yazılır. Erkek toplumsal evrim sürecinde, kadını önce bir "oyun arkadaşı" olarak görür, daha sonra kadını "malı" olarak telâkki eder, üçüncü ve son safhada ise erkek kadını kendine müsavi görmeye başlar. Ve ancak bu son safhada kadınla erkek birbirlerini kabul edip anlamayı öğrenirler.[16] Gene yazarın bir diğer yazısında, fenni (bilimsel) bir konferansta, kadının erkekten üstün olduğunun ispatlandığı ve kâinatın devamının kadına merbut olduğu anlaşıldığı haberleri verilir.[17] Oldukça feminen bir yazar olduğu anlaşılan Amerikalı Doktor Kareyen'in yazılarının *Süs*'de yer alması, *Süs*'ün feminizme sempatisi olduğu, ancak bunun toplumsal realiteye uygulanacak biçimde gerçelik boyutunda ele alınmadığı şeklinde değerlendirilebilinir.

Süs, feminizmin, öncelikle bir batılı hareket olduğunun farkındadır. *Süs*'e göre, Amerika her şeyde ileri olduğu gibi, feminizmde de ileridir. Örneğin Amerika'da, Feminist Partisinin, "Dünya Kadınlar Parlamentosu" kurulması doğrultusunda çalışmalara başladığı haber verilir. Hindistan'da ise kadınların siyasi haklarını elde ettiği ve Türk-Müslüman kadınların bu hareketi örnek almaları telkin edilir.[18] Hindistan gibi batı-dışı bir ülkede kadınlar siyasal haklarını elde edebildiklerine göre, batılılaşan Türk kadını elbette Hint kadınlarından geri kalmamalıdır. *Süs*, feminizm ve kadınların siyasal hakları ile ilgili haberleri yayınlamanın kendileri için "tatlı bir meşgale" olduğunu belirttikten sonra feminizmin tanımını şöyle yapar: "Kadınların hukukçu erkekle müsavat-ı tammeye haiz olması esasını kabul ettirmek ve bunu fiilen de bir hakikat haline getirmek için çalışan feminizm..."[19] Kadınların siyasal haklarını kazanmaları ve feminizm ile ilgili haberleri yayınlayarak Türk-Müslüman kadınları bilgilendiren *Süs*, her iki hususta da radi-

Süs'te Türk kadınlarının şişmanlığından yakınan Hüseyin Cahid

Nezihe Muhiddin

kal tutumlar sergilemez.

Cumhuriyet arifesinde batılılaşan Türk toplumunda, Türk kadını ile ilgili istimzaçlar yapmak *Süs*'ün önemli bir konusudur. *Süs* üç tane istimzaç yayınlar. Bunlardan ikisi batılılaşan Türk kadınındaki değişimleri tesbit etmeye yöneliktir. Bir tanesi ise "Kadın Hangi Yaşta Güzeldir?", tamamiyle magazin bir anketdir. "Görücülük mü, Görüşücülük mü?", "Ev Kadını mı, Salon Kadını mı?" adlı istimzaçlarda belirgin bir şık vardır: Türk-Müslüman âdet-Batılı âdet ve Türk-Müslüman kadın tipi-Batılı Kadın tipi. İlk ankette okuyuculara evlenme âdetlerinden hangisini tercih edersiniz? diye sorulur. Amaç Türk-Müslüman evlenme adeti olan görücülükle evlenme ile batılı evlenme adeti olan flört ederek evlenme usulüne okurların yaklaşımını tesbit edebilmektir. Anket cevaplarının bir kısmı yayınlanır ve cevaplar tamamlandıktan sonra Celâl Sahir bir değerlendirme yazısı neşreder. Burada Celâl Sahir, bir kadın gazetesinin, ilk görevinin kadınlarla ilgili konulara eğilmek olduğunu söyledikten sonra ankete yüz kadar cevabın geldiği ancak bu cevaplarla Türk toplumunun, evlenme usulü hakkındaki görüşlerinin tesbit edilemeyeceği bunun için daha geniş kapsamlı tartışmalara ihtiyaç duyulduğunu yazar. Ankete gelen cevapların ekseriyeti iki usul arasında bir orta yol tercih ettiği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte görücülüğe karşı olma da söz konusudur.[20] Bir ayağı doğuda bir ayağı batıda Türk toplumu bu hususta da orta yol bulma çabasında olduğu ortaya çıkmaktadır. Türk-Müslüman kadın tipi ile batılı kadın tipinden hangisinin tercih edildiği doğrultusundaki "Ev kadını mı, Salon kadını mı?" adlı anketin değerlendirme yazısını yazan Hülya Vecdi, erkek okurların genelde ev kadınını tercih ettikleri halde, Türk erkeklerinin zevcelerini eve mahkum ederek dışarıda salon kadınlarına yöneldiklerini serzenişle ifade eder. Türk kocaları, karılarının bakımsızlıklarından şikayet ederek bakımlı salon kadınlarına yönelmektedirler. Oysa zevceler, salon kadınlarına harcadıkları parayla zevcelerinin bakımlı olmasını sağlayabilirler. Bu durumu aile hukuku açısından değerlendiren Hülya Vecdi, zevcenin zevcine hukukça eşit olmamasından dolayı kadının zor şartlarda kaldığını, oysa erkeğin kadına hükmederek kendi çıkarını koruduğunu söyleyerek, zevc ve zevcenin hukukça eşit olmasıyla aile içindeki sorunlar ve kadının yaşadığı problemler azalabilecektir. Hülya Vecdi, bir aile kadınında hafif meşrep olmama şartıyla bir salon kadını kadar bakımlı olup, toplum içine çıkabileceğini söyleyerek gene bir orta yol alternatifi ortaya sürmektedir.[21]

Bizim için önemli olan bir diğer sütun ise, derginin son sayılarında rastladığımız "Kadın İçtimaiyatı" sütunudur. Kemaleddin adlı araştırmacının genellikle yazdığı yazıların konusu, eski doğu-kaynak uygarlıklarında kadındır. Kadının yaşamıyla ilgili bilgiler, Yunan tarihçileri ve batılı yazarlardan derlenmiştir. Bilgi kaynakları bunlar olunca, doğu uygarlıklarında kadının, zevk, şehvet ve eğlence hayatı içinde ele alınması doğaldır. Eski Babil ve Mısır'da kadın "namus" kavramının dışında hareket etmekte, eğlencelerde eşine refakat etmekten öte önemli bir toplumsal role sahip değildir.[22] İçerikli olmayan, salt okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla yazılan yazılar bir yana, Türk Sosyolojisi açısından "Kadın İçtimaiyatı" yani "Kadın Sosyolojisi" ibaresinin kullanılması önemlidir. Bununla birlikte bir kadın-magazin dergisinde ve/veya gazetesinde sosyolojik kaygılar güdülmeden böyle bir ibarenin kullanılma-

sı bizim açımızdan şaşırtıcı değildir. Bu sütunda, ayrıca Semiha Şekib'in aile hayatıyla ilgili bir yazısı da yayınlanır. Semiha Şekib, doğulu kadın kimliğiyle yazdığı yazıda, Türk kadınlarına aile saadetlerini sağlayabilmeleri için reçete sunmaktadır. Bu reçetede, kadının kocasına karşı itaatkâr, tevazu sahibi ve eşinin rahat etmesi için kendini adaması öğütlenmektedir.[23] Gene kadın yazarlardan Muazzez Yusuf, Türk kadınının dünü ve bugünü üzerine yazdığı yazıda, Türk kadınının asırlardan beri kafes arkasına gizlendiğini, oysa şimdi (Cumhuriyetin ilânıyla beraber) kadının özgür olduğunu ve toplumda oynayacağı rolü iradesiyle belirleyebileceğini söylemektedir.[24] Bu kadın yazarların farklı yaklaşımları temsil ettiğini söyleyebiliriz. Hülya Vecdi, batıya yönelimli ancak orta yolcu, Semiha Şekib, doğulu Türk kadınını, Muazzez Yusuf ise Cumhuriyetle beraber batıya yönelmiş kadını temsil etmektedir. Bu üç eğilimin aynı dergide yazılar yazması ilginç değildir, öncelikle dergi hitap ettiği kitleyi genişletmek amacındadır. Bununla birlikte, Cumhuriyetin kadınlara ne gibi özgürlükler vereceği ve Cumhuriyetin batılılaşma yolunda kadına yüklediği misyonlar net değildir. Her ne kadar Halide Edib'ler gibi Kurtuluş Savaşı esnasında Türk kadınının idolü olmuş kadınlar toplumda mevcutsa da, Cumhuriyet ideolojisi, dışı batılı, içi itaatkâr-doğulu kimlikli kadın idollerini toplumla henüz sunmamıştır. İdeolojinin emrindeki bu kadın tipleri - idolleri Atatürk'ün evlatlık kızlarıyla daha sonra belirecektir.

Mecmuada, Batılı-entellektüel yazılarıyla dikkat çeken isim Dr. Abdullah Cevdet'tir. II. Meşrutiyet döneminde Gustav Le Bon'dan yaptığı tercüme eserler ve hızlı batıcılığı ile tanınan Abdullah Cevde'in dergide Kadın, Aile ve Terbiyeleri hususunda yazılarına rastlamaktayız. Abdullah Cevdet için Kadın olgusu, medeniyetler arası fark kriteridir. Batıda kadın, özgür ve erkeğe eşit olduğu için batı uygarlığı ileridir. Doğuda ise kadın özgür olmadığı, erkeğe hukukça müsavi olmadığı için doğu medeniyeti geridir.[25] Görüldüğü gibi Abdullah Cevdet, Cumhuriyet ideolojisinin kadın telakkisinde olduğu gibi, kadına, bir uygarlık göstergesi ve kadının toplum içindeki yerine ise uygarlık barometresi olarak yaklaşmaktadır.

"Kadın Ruhiyâtı" sütununda Cenab Şehabeddin'i görmekteyiz. Her ne kadar ilmi bir başlık kullanılsa da, kadın psikolojisi ilmen değil, erkekçe ele alınmaktadır. Cenab Şehabeddin günlük gözlemlerinden çıkarak kaleme aldığı anlaşılan yazılarında, kadının şefkat abidesi olduğunu, bir kadının ancak bir canlıya hayatını vakfederek yaşayabileceğini iddia etmektedir. Ve kadın bu özelliklerinden ötürü asla tam bağımsızlığına kavuşamayacaktır.[26] Böylece kadının, salt biyolojik-toplumsal misyonu olan annelik vazifesi ile algılandığı görülmektedir.

Süs'te tiraj artırmaya yönelik yarışmalar da, magazin dergisi olması hasebiyle, yer alır. Örneğin Türk usulü güzellik yarışmaları. Bu güzellik yarışması şu şekilde tecelli edecektir: Ünlü bir Fransız kadın gazetesi kendi okuyucuları arasında bir güzellik yarışması düzenlemiştir. Bu yarışmada dereceye giren beş güzelin fotoğraflarını yayınlayan *Süs*, okuyucularında bu beş güzeli sıralamaya tabi tutmasını ister ve doğru sıralama yapanlara ödül verileceğini ilan eder.[27] Türk genç hanımları arasında gerçek bir güzellik yarışması tertib edemeyen *Süs*, okuyucularının çocukları arasında bir güzel çocuk müsabakası düzenler.[28] *Süs*, ayrıca edebiyat alanında da, en çok okunan roman yarışması düzenler, bu yarışmada Mehmed Rauf'un Eylül adlı duygusal romanı birinci olur. *Süs*, birinciyi tayin eden okuyucularına ödül verileceğini ilân eder.[29] Bu ödül de *Süs*'e üç aylık bedava aboneliktir.

Günümüzde ince ve sağlıklı olmak amacıyla kadınların yöneldikleri spor dallarını 1923'te *Süs*, karilerine önermektedir. *Süs*, kadınların erkekler gibi meydanlarda spor yapmasını doğru bulmaz. Kadınlar sağlıkları ve güzellikleri için, kendilerine uygun sporları yapmalıdırlar. Bu önerilen sporlar: yüzmek, kürek çekmek, yürümek, kaymak, ata binmek ve tenis oynamaktır.[30] Görüldüğü gibi burjuva kadın sporları, burjuva-batılı kadına yönelimli Türk kadınlarına öneril-

mektedir. Dergi ayrıca kadın vücudunun belirli bölgelerinin lâtif bir görünüme sahip olması için, karilerine "terbiye-i beden" figürleri neşreder.[31]

Süs, daha o zamanlarda popüler olmaya aday iletişim sanatlarıyla ilgilidir. Türk sineması, Türk tiyatrosundaki gelişmelere yer verir. Elhamra Sineması'nın açılışı okurlara duyurulur. Daha sonra ise bu sinemada, oynatılan filmlerin reklamlarına rastlamaktayız. Örneğin Halide Edib'in *Ateşten Gömlek* adlı romanının Kemal Film tarafından filme çekilmesi coşkuyla anlatılır. Çünkü bu film, tamamiyle bir Türk filmidir. Yönetmen ve oyuncular Türk'tür. Özellikle "Ayşe" rolünü oynayan Bedia Muhavvid'in başarısından övgüyle bahsedilir.[32] Ayrıca Türk sahnelerinin ilk Türk-Müslüman mümessilesi Afife Jale'den büyük bir takdirle bahsedilir. *Süs*, güzel sanatları medeni ilerlemenin öncüsü olarak gördüğünü ifade eder. Bununla ilgili olarak, Galatasaray Sultanisinde açılan bir resim sergisine bir sayı ayıran *Süs*, özellikle hanım ressamların eserlerine yer verileceğini ilave eder.[33] Bu sayıda, Ibrahim Çallı, Melek Feyzi, Nevzad, İhsan, Belkıs Hanım'ların tablolarına ait fotoğraflara yer verilir.

Şukufe Nihal

Buraya kadar tanıtmaya çalıştığımız *Süs*, Cumhuriyetin ilk kadın-magazin mecmuasıdır. Yaratılmak istenilen Batılı-Milli-Burjuva kadınına hitap eden dergi Cumhuriyetin ilk dönem kadınını hedeflemektedir. Bize bu kadın tipi hakkında ipucu vermektedir. Öncelikle batıya yönelimli ancak bir ayağı doğuda, tarihsel kimliğinde kalmış olan bu kadın, savaşlardan çıkmış bir ülkenin henüz nefes almasından fırsatla batılı hemcinsler gibi giyinmeyi, spor yapmayı ve sanatla meşgul olmayı yani burjuvalaşmayı amaçlamaktadır. Batıdaki kadın hareketlerinin farkındadır, ancak kendi ülkesinin tarihsel kimliğinin ve yeni ideolojinin biçimlendirdiği kalıpların dışına çıkmasına asla izin yoktur. Aile içindeki vazifeleri yüceltilerek kendisine telkin edilir, aynı zamanda dışarıda çalışarak aile bütçesine katkıda bulunması istenir. Modernleşen Türkiye'nin kadını hem aile, hem meslek, hem de yeni ideolojinin kıskacındadır. Kendisine özgürlük getireceğini söyleyen yeni ideoloji, bu özgürlüğün ancak kendinin tayin ettiği biçimde kullanabileceği mesajını, Türk kadınına iletmektedir. Kısaca bu çalışmada, Cumhuriyetin ilk kadın dergisi ve/veya gazetesi *Süs*'ü, 1923 Türkiyesi'nde popüler bir anlayışla yayınlandığı halde, değerlendirme yapabilmemize izin veren sütunları sosyolojik anlamda incelemeye tabi tutarak, Türk basın hayatına tekrar kazandırılmaya çalışıldı.

NOTLAR

1 Aynur İlyasoğlu, Deniz İnsel "Kadın Dergilerinin Evrimi", **Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler,** 1984, s. 171.

2 İmzasız, "İki-üç satır", **Süs,** 16 Haziran 1339, 1. Sayı, s. 2.

3 İmzasız, "İkramiyemiz", **Süs,** 16 Haziran 1339, 1. Sayı, s. 2.

4 İmzasız, "Bir Hasbihâl", **Söz,** 1 Eylül 1339, Sayı: 12, s. 2.

5 İmzasız, "Kadınlık Alemi: Kadınlar Halk Fırkası", **Süs,** 23 Hazıran 1339, 2. Sayı, s. 3.

6 a.g.m., s. 3.

7 Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923),** M.E.B. Yayınları, İst. 1992, s. 168.

8 Şukufe Nihal, "Fırkamızın Mefkuresi", **Süs,** 3. sayı, 30 Haziran 1339, s. 3.

9 a.g.m., s. 4.

10 Zafer Toprak "Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", **Tarih ve Toplum,** Mart 1988, Sayı: 51, s. 31.

11 Celal Sahir, "Türk Kadını" **Süs,** 12 Temmuz 1339, Sayı: 6, s. 7.

12 Hamdullah Suphi, "Türk Kadını", **Süs,** 30 Hazıran 1339, 1. Sayı, s. 3.

13 Hüseyin Cahid, "Türk Kadını", **Süs,** 30 Haziran 1339, 3. Sayı, s. 2-3.

14 Mehmed Emin, "Türk Kadını", **Süs,** 7 Temmuz 1339, 4. Sayı, s. 3.

15 İmzasız, "Kadınlık Alemi", **Süs,** 16 Haziran 1339, 1. Sayı, s. 5.

16 Dr. Kareyin, "Medeniyet Demek Kadınlaşmak Demektir", **Süs,** 7 Temmuz 1339, 4. Sayı, s. 6.

17 Dr. Kareyin, "Kadının Muzafferiyeti", **Süs,** 20 Ağustos 1339. Sayı. 11, s. 3.

18 İmzasız, "Kadın Hayatı", **Süs,** 7 Haziran 1340, Sayı: 52, s. 12.

19 İmzasız, "Feminizm İlerliyor", **Süs,** 31 Mayıs 1340, 51. Sayı, s. 5.

20 Celal Sahir, "Bazı Düşünceler, Süs'ün İstimzacı Münasebetiyle" **Süs,** 4 Ağustos 1339, 8. Sayı, s. 3.

21 Hülya Vecdi, "Ev Kadını, Salon Kadını!", **Süs,** 26 Nisan 1340, 46. sayı, s. 4.

22 Kemaleddin, "Kadın İçtimaiyatı: Venüs Mabedi", **Süs,** 49. Sayı 17, 1 Mayıs 1340, s. 11.

23 Semiha Şekib, "Kadın İçtimaiyatı: Bir Aile Nasıl Mes'ud Olur?" **Süs,** 5 Kanunisani 1340, 30. Sayı, s. 22.

24 Muazzez Yusuf, "Bizde Kadın: Dünkü, Bugünkü, **Süs,** 29 Mart 1340, 42. Sayı, s. 12.

25 Dr. Abdullah Cevdet, "İçtimaiyatda Kadın." **Süs,** 29 Mayıs 1340, 42. Sayı, s. 7.

26 Cenab Şehabeddın, "Kadın Ruhiyatı: Kadın Ruhu(2)", 24 Mayıs 1340, 50. Sayı, s. 3.

27 İmzasız, "Yeni Güzellik Müsabakası", 19 Nisan 1340, 45. Sayı, s. 9.

28 Bu müsabakanın ilânı **Süs**'de 23 Eylül 1339, 15. Sayı, 16. sayfada verilir.

29 **Süs,** 11 Ağustos 1339, 9. Sayı, s. 2.

30 İmzasız, "Kadınlar İçin En Çok Hangi Sporlar Muvaffıktır?", 23 Eylül 1339, 15 Sayı, s.8 -9.

31 **Süs,** 24 Mayıs 1340. 50. Sayı, s. 12-13.

32 Süs, 16 Haziran 1339, 1. Sayı, s. 11.

33 **Süs,** 11 Ağustos 1339, 9. Sayı, s. 3.

Eremya Çelebi'nin Türkçe Şiirleri (I)

KEVORK PAMUKCİYAN

15 Temmuz 1995 tarihi, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın (1637-1695) ölümünün 300. yıldönümüne tesadüf etmekteydi. Ünlü tarihçi, şair ve edibin vefatının yılı bilinmekle beraber, ayı ve günü son zamanlara kadar meçhul kalmıştı. Bu hususu, bundan yirmi yıl kadar önce, Mağakya Çelebi Cevahirciyan'ın (1665-1754) *Vekayiname*'sinden tesbit etmiştik. Henüz basılmamış olan bu çok önemli eserin aslı, Venedik Mıkhitharist Tarikatı'nın kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu vesile ile, geçen sene iki yazımız neşredilmişti. Birincisi, Eremya Çelebi'nin muhtasar biyografisi idi ki, 15 Temmuz 1995 tarihli "*Yeni Yüzyıl*" gazetesinde intişar etmişti. İkincisi ise, "*Müteferrika*" dergisinin Bahar 1995 sayısında (No. 5) çıkan, müellifin *Dörtyüz yıllık Osmanlı Padişahları Tarihi* adlı eseri hakkındaki makalemiz idi (s. 147-156).

Eremya Çelebi'nin hayatı ve eserleri hakkında, gerek Ermenice, gerek Türkçe, gerekse sair dillerde birçok makaleler neşredilmiştir. Bu hususta etraflı bir çalışma da, Viyana Mıkhitharist rahiplerinden tanınmış araştırmacı Nerses Akinyan (1883-1963) tarafından hazırlanarak, 1933'te Viyana'da basılmıştır.

Ermenice ve Türkçe şiirlerine gelince, bunlardan bazılarına, yazma veya basma eski Ermenice cönklerde tesadüf edilmektedir. Ancak, Türkçeleri bugüne kadar Lâtin harfleriyle neşredilmemiştir. İşbu makalemizle bu boşluğu doldurmaya çalışacağız.

Türkçe şiirlerinden dokuzu, 1939'da Kudüs'te Mesrop Başpiskopos Nışanyan (1872-1944) tarafından neşredilen *Ruzname*'sinin sonundaki İlâve kısmında intişar etmiştir. Asılları, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 1059 ve 1042 No.lu Elyazmalarında bulunmaktadır. Ermeni harfli metinlerdeki imlâlarını mümkün mertebe muhafaza ederek, bunları tanıtıyoruz.

Birincisi 24 mısradan ibarettir (s. 565-566). Baştan ve sonundan akrostiş olarak tertiplenmiştir. Baştan, 'Mardiros Papazade Dur Ben de' okunmaktadır. Sondan ise, 'Eremiea Gedaem' okunmaktadır. Bu vesile ile şu hususu da hatırlatalım ki, Eremya Çelebi'nin pederi Papaz Mardiros Kömürciyan (1608-1681)dır. Son mısrada ise, Arap harfleriyle Abro ismi mevcuttur. İşbu şahıs, veli-i ni'meti olan ve devlet hizmetinde bulunan, onyedinci yüzyılın en ünlü Ermenilerinden Abro Çelebi'dir ki 1621'de Belgrad'da doğup, 1676'da Edirne'de ölmüştür. Girit savaşlarında, Osmanlı Ordusu'nun iaşesini temin etmiştir.

İkincisi 17 beyittir (s. 578-579). "Krikor Çelebime Selâm" akrostişi ile telif olunmuştur. Sekizinci mısradan, 1681'den sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

Üçüncüsü, "*Bazı Bursalılara Türkçe mektup ki muhabbetnamedir*" Ermenice başlığını taşımaktadır. 13 beyitten mürekkeptir (s. 579-580). Baştan, "Eremia Gedaem", sondan ise, "Niaz Eder Kelâm" akrostişi ile kaleme alınmıştır.

Dördüncüsü, "*Ermeni asıllı bir Türk'e müsvedde şeklinde mektup ve arzname*" Ermenice başlığını taşımaktadır ve onbir beyitten ibarettir (s. 580-581). Baştan "Erenie Ben de" akrostişi ile yazılmıştır.

Beşincisi başlıksızdır ve 22 mısradan ibarettir (s. 581-582). Baştan, "Kömürcizade Eremiaden", sondan ise, "Abru Çelebie" okunmaktadır.

Altıncısı da başlıksızdır ve sekiz dörtlükden ibarettir (s. 582-583). Zamanının bazı papazlarına ve sair kimselere medhiyeler ihtiva etmektedir.

Yedincisi de başlıksızdır ve oniki beyitten ibarettir (s. 583-584). Baş harfleri "Murad Çelebim" akrostişi ile tertiplenmiştir.

Sekizincinin baş tarafı noksandır (s. 585-586). Muhteviyatında, dostlarına muhatap medhiyeler mevcuttur.

Dokuzuncu, 1670'de doğup, 27 Aralık 1690'da, Hovsep adlı beş yaşındaki oğlunu yetim bırakarak vefat eden Soğome adlı kızının ölümü münasebetiyle telif ettiği ve onsekiz kıt'adan mürekkep olan bir mersiyedir (s. 632-634). Bunlardan yedisi onbir heceli vezinle, müteakip onbir dörtlük ise, sekiz heceli vezinle kaleme alınmıştır. Görüleceği gibi, ağıt kızının ağzından yazılmıştır. Dörtlüklerin sonunda tekrarlanan, "*Hemen deyin ki Soğome kurtuldi*" mısraından, uzun süren bir hastalık neticesinde öldüğü anlaşılmaktadır.

Şimdi de metinleri sırasiyle sunuyoruz. Anlaşılması güç kelimeler için dipnotları ilâve ettik.

Malim İz(z)et[1] ÇelebemE
Alişan u sultanımE
Rebinin ihsani duR
Dad u ferman ki biliniR
İlk şeş satır kırmız ilE
Rem u yazi dur maamE[2]
Ol ki dacik dur yazdığıM
Senin ismin dur efendiM
Pur siyah herf cumle yazİ
Avl[3] ki satır otuz altİ
Peyman u güfd selâm ilE
Arz u mahser bidilimA
Zar u fiğan kırmız u göG
Avl ki tekrir dir sekiz conG
Defa zahbeyt[4] dur arzımE
Ema o de başdan başE
Diyar İslâmbol heyre dur geD
Unon içun çok şer u meD
Rem senenin ismailA
Bir dur eksik kılam[5] rayA
Ebran adar rum filvardE
Nadir yazım bu zemandE
Diye bidest name beniM
Elif be re vav (Abru) ÇelebiM

*

Kamet ıl tifil u serv-i revan,
Verip dur sana Tanğri u Subhan.
Rebinin[6] ihsani çok azîm keramet,
Kıla sana nazar vere rahmet,
İm brader u hem erbab-i devlet,
Nice sual idelim hatrını iz(z)et.
Ko ki hatrınız oldi perişan!,
Derder[7] efendinin ki etmiş vefat.
Ol ki var edüb hayat u memat,
Ve Hakden ademi cemi kâinat.
Raz oldu buna gendinin ferman,
Şukür olsun ana selâmle selât.
Çelebim Krikor sultanum vahed,
Olsun size ma'lim şerif u iz(z)et.
Esgice bir *şaragnotz*[8] *derdere* vardir,
Verdim bağlatmağe ki yapa hazir.
Le ilâhî bunda yalan u nadir,
Sozumi şahid Allah dir hazir.
Eger isbate ihtac olurse,
Cuz cuz dur bozulmuş, degmez bir agce.
Bil yazısın *polor*[9], kehaz esmerce,
Göturmez tevil zira degmez de.
İla ki *kirk*[10] dur vakıfdır cane,
Kirk yoluna fida olmuşem zere.
Ma'mur olsun yene hatrınız ğemden,
Emr Subhan idi kadim ey(y)amden.
Ela u sağ olsun seriniz her dem,
Ruhine rahmet ola Allah'den.
Sana güfdum olsun pey u armağan;
Ey nazli şirin mey bi gülisdan!
Luğet kasaid beyt bi dilimden,
Ay çiçekler kimi reyha serinden.
Mihr u gönglune niyaz sahihden,
Kömürcizade bende REMİADEN.

*

Ey varum omrumun tahdine sultaN!
Olur leyli mecnun husnune bakaN.
Rebi'nin bun tabiyet muhab(b)etİ,
Ol eşğe yaratdi cumle cihanİ.
El u âlem halk oldi bir emrilA,
Heyat u memat muhtac ihsanınA.
Maamer ki oldi Hakden aslımıZ,
Beyan ider nefesullah kitabımıZ.
İm brader u izzetli efendimE,
Eşkine olmuşudum daim teşnE.
Ana sebeb gedalıkdir ki eder yaD,
Sultanzade ise de görünmez bir zaD.
Yemi u kavım kardeş dahi akrabE,
Bay içinde nebedir yahud maskarE.
Gine de hem olsa kâni cevahiR,
Bakılmaz yüzüne zira ki fakiR.
Yazdığım bu muhab(b)et ey zihni paK!
Ruhime Tumacan'e[11] ruyum bihaK.
Dua ile namem sema selâm ilE,
Zehi iz(z)et çelebim u sultanımE.

Not: İşbu makalenin daktilo ile temize çekilmesi tamamlanmadan, yazarı hastalanmıştır.

"İtalyanca-Türkçe" ve "Türkçe-İtalyanca" Sözlük-Gramer Çalışmaları

Türk Kültüründe İtalyanca'ya Bir Bakış

OĞUZ KARAKARTAL

Türkler 1071'den sonra Anadolu'ya yerleşirken bu topraklarda işittikleri ilk Avrupa dili, Ceneviz ve Venedikli tüccarların İtalyancası olur. Zamanla Türklerle İtalyanlar arasında ekonomik ve kültürel ilişkiler gelişirken her iki milletin dili de birbirinden sözcükler alır.[1] XVI-XVII. yüzyıllar arasında iki dil üzerine birçok sözlük hazırlanırken,[2] İtalyanca'ya ilgi duyan Fatih Sultan Mehmet, İtalyan ressam Bellini'yi İstanbul'a davet ederek portresini yaptırtır. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Osmanlı-Fransız ilişkileri gelişince, İtalyan şehir devletleriyle beraber İtalyanca'nın ikinci plana düştüğü söylenebilir. Ancak Müslüman Osmanlı-Türk halkı, İstanbul, İzmir ve Selânik İtalyanlarını da bünyesinde barındırdığından günlük hayatında İtalyanca'ya âşinâlığını devam ettirir. Hatta Galata Mevlevihanesi'nde kalan şâir Şeyh Gâlib'in müridi Esrâr Dede, her gün yüzyüze geldiği Beyoğlu İtalyanlarının dili için XVIII. yüzyılın sonunda küçük bir sözlük-gramer düzenler: *Lugat-ı Tilyan*.[3] Bu arada, Osmanlı imparatorluk tiplerinin geçiş yaptığı geleneksel tiyatromuz Karagöz'de yer alan Frenklerle kastedilenler de genellikle İtalyan asıllı kişilerdir ve biz bunu onların Karagöz ile yaptıkları konuşmalarda kullandıkları İtalyanca sözcüklerden anlarız. Örneğin "Tımarhane" adlı bir Karagöz oyununda şöyle bir karşılıklı konuşma geçer:

"Frenk - Boungiorno (Günaydın)
Karagöz - Ben para yemem
Frenk - Come sta? Bene. (Nasılsınız, iyi misiniz?)
Karagöz - Kim ıslattı seni sinyor"[4]

1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve reformlardan sonra Avrupa'yla ilişkiler sıklaşır ve Fransızca dünya dili olarak Osmanlı topraklarında geçerli yabancı dil sayılır. Bununla birlikte, ilk özel gazete olan *Ceride-i Havadis*'in matbaasında, 1868'de basılan, Mehmet Atıf'ın "Türkçe-Fransızca-İtalyanca" sözlüğü *"Dictionnaire Français, Turc, Italien"*in İtalyanca'ya da yer ayırması ilgi çekicidir.

Türkçe'ye, Arapça ve Farsça dışında Rumca ve İtalyanca'dan bazı kelimelerin girmesi, Tanzimat'tan sonra Osmanlı Türkçesi'nin tanımlanmasında onlara da yer ayırır.[5] Ali Suavi, "Lisân-ı Hatt-ı Türkî" adlı yazısında: "Malûmdur ki Türkçe lisân içine Arap ve Fars lugatlarından çok karışmıştır. Rumca ve İtalyanca'dan dahi hayli vardır" derken[6] Ahmet Midhat Efendi: "Elyevm kullandığımız lisân Arabiye ve Farisî ve Türkî ve Osmanlılar'ın gemicilikte ve sanatta kesbettikleri terakki münasebetiyle Yunan ve İtalyan ve terakkiyât-ı ahîremizin gösterdiği lüzûm üzerine bir de Fransız lisânlarından mürekkeptir" diyerek Osmanlı Türkçe'sini tarif eder.[7] Şemsettin Sâmi, ünlü sözlüğü *Kamûs-ı Türkî*'de, Batı ve Doğu Türkçeleri arasındaki farkı Toskana ve Napoliten İtalyancası arasındaki ayrılığa benzetir.

Tanzimat ve Servet-i Fünûn edebiyatları olarak adlandırılan 1870-1901 dönemi Türk edebiyatı eserlerinde, İtalyanca'ya dâir küçük motiflere rastlanır. Aida operasını izleyen Ahmet Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelân* (1890) adlı gezi kitabının "Opera" başlıklı bölümünde İtalyanca'ya dâir görüşlerini dile getirir. *Müşâhedât* başlıklı romanında Beyoğlu'nda oturan Latin cemaatinden, "İstanbul'da cemaat-i gayrmüslime miyanında (arasında) bir de

Dr. Oğuz Karakartal, Marmara Ün. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesidir.

ایتالیانجه قونوشمه

ایتالیانجه وترکجه مکالمه

مؤلفی

محمد روحی

CONVERSAZIONE
IN
LINGUA TURCA E ITALIANA

PER
MEHMED RUHI
Officiale Ottomano

استانبول

۱۳۰۹

Türkiye'de İtalyancayı öğreten ilk kitaplardan bir olan Mehmet Rûhî'nin 1893 tarihli İtalyanca Konuşalım'ı

Latin cemaati vardır. Osmanlılar'ımızın aglebi (çoğu) yalnız Rum ve Ermeni ve Yahudi cemaat-i ma'rûfesini nazar-ı dikkate alarak, bir de Latin cemaati olduğunu hemen hatırdan bile geçirmezler. Bu cemaatin aslı Avrupalıdır. Fakat ihtimâl ki bunlar dahi zaman-ı fetihten beri İstanbul'da bulunduklarından tâbiiyyet-i Osmaniye ile müşerreftirler. Mezhepleri Katoliktir. Rumca ve İtalyanca söylerler. Bunların dahi yenilerine Frenkçe "Levantin" yani Şarklı denilir" diyerek söz eden Ahmet Midhat Efendi,[8] *Ahmet Metin ve Şirzat* (1892) adını taşıyan romanında ise, bir İtalyanca kitaptan hareketle Anadolu'dan İtalya'ya doğru çıkılan seyahati anlatır. Abdülhak Hamit Tarhan'ın ilk tiyatrolarından *Sabr ü Sebat*'ta, Paris'de, Kont de Binam adını alan Mehmet o kadar iyi İtalyanca konuşur ki, onu işiten İtalyan sanır. Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* (1896) romanında kâtip Nizam Efendi İtalyanca bilirken, Mehmet Rauf'un *Son Yıldız* (1927) adlı eserinde Fahri Cemal, "çatır çatır İtalyanca" konuşur ve İtalyan gazetelerini okur. Servet-i Fünûn edebiyatının iki büyük temsilcisi Cenab Şahabeddin ile Halit Ziya Uşaklıgil İtalyanca bilirler. Halit Ziya'nın oğlu da İtalyanca öğrenir. 1911 Türk-İtalyan (Trablusgarp) Savaşı sırasında İtalyan imajı olumsuz şekillere bürünürken İtalyanca da bundan payını alır. İtalyanca konuşmak, İtalyanlarla görüşmek kınanır ve ayıplanır. İtalyanlara duyulan öfke o kadar büyüktür ki Halide Edib Adıvar, *Handan* (1912) adlı romanında eser kahramanını Sicilya'ya gönderdiği için eleştiri yüklü mektuplar alır.[9] 1920'de Malta'ya sürgüne gönderilen Hüseyin Cahit Yalçın ise burada İtalyanca'ya başlar ve İtalyanca'dan eserler çevirir. Yine Malta sürgünlerinden Ziya Gökalp, oradan ailesine yazdığı mektuplarında bazen İtalyanca'dan sözeder.[10]

Türk edebiyatında İtalyanca'yla ilgili en orijinal görüşleri, Ahmet Haşim ile Halide Edip Adıvar dile getirmişlerdir demek yanlış olmasa gerek. Yabancı ülkeler içinde en çok İtalya'yı seven ve Venedik'i tanıyan Ahmet Haşim, İtalyanca bilmemekten, anlamamaktan dolayı rahatsız olur. Ayrıca İtalyanca sokak, mağaza adlarını ve duvar ilanlarını okumak ona bir işkence gibi gelir. Haşim, İtalyanca okuduğu veya işittiği zaman kapıldığı hissi, kendine has ifadesiyle şöyle anlatır: "Sanki ağzıma meyve diye koyduğum şeyleri çiğnemek isterken, dişlerim birden bir çakıl taşının sertliğine çarpıyordu."[11]

Ortak bir Akdeniz kültürü ve rûhu bulunduğuna inanan Halide Edib Adıvar ise, İtalyanca'nın ahengine, müzikalitesine hayranlık duyarken, Verona'da bir arabacının İtalyanca'sını işittiği zaman şöyle der: "Arabacı konuşurken İtalyanca'nın basit ve halktan bir adamın ağzına bile ağırbaşlı ve anlamlı bir söyleve benzediğini düşünüyordum. Gayet gariptir ki, Arabistan'da da hatta dilenciler konuşurken basit kelimelerin böyle ağırbaşlı bir ifadesi olduğuna dikkat etmiştim. İtalyanca tabiî bu özelliğini Latince'den alıyordu. Eski

MANUALI HOEPLI

ELEMENTI
DI
GRAMMATICA TURCA OSMANLI
con paradigmi, crestomazia e glossario
PER IL
Dr. LUIGI BONELLI
Prof. di lingua turca al R. Istituto Orientale di Napoli

ULRICO HOEPLI
EDITORE-LIBRAIO DELLA REAL CASA
MILANO
1899

İtalyan Türkolojisinin kurucularından Luigi Bonelli'nin Osmanlı Türkçesi Grameri'ni dil özellikleriyle anlattığı ve 1899'da Milano'da basılan kitabı.

Ali Seydi'nin 1911 tarihli Lugat-ı Ecnebiye adlı sözlüğünde Türkçe'de kullanılan İtalyanca asıllı sözcüklerin yer aldığı sayfalardan biri

Roma'nın dünyaya en heybetli bir imparatorluk dramı oynayıp geçen rûhundan bu, nasılsa İtalyanca'ya geçmişti."[12] Halide Edib'in *Son Eseri* (1912) adlı romanında da kahramanı Kâmurân Asım, sevgilisi Donna Angelo'dan İtalyanca öğrenir ve onu gören İtalyan zanneder.[13]

Cumhuriyet Türkiyesi'nde, Türk-İtalyan ekonomik, kültürel ve siyasal ilişkilerinin artması ve İtalyan imajının olumlu yönde gelişmesi, İtalyan edebiyatıyla beraber İtalyanca'ya ilgiyi çoğaltmış olmalıdır.[14] Bu arada cumhuriyet devri yazarlarımızdan Haldun Taner'in *Tuş* (1951) adlı hikâye kitabında, "Allegro Ma Non Troppo" ve Ayhan Sarıismailoğlu'nun *Baba Lüferle Balıkçı* (1966) başlıklı hikâye kitabında da "Anche Se Tu" adlı hikâyelerin İtalyanca başlıkları bulunduğunu belirtelim.[15]

Ana çizgileriyle Türk kültürü içindeki yerini özetlemeye çalıştığım İtalyanca üzerine, "İtalyanca-Türkçe" ve buna karşılık "Türkçe-İtalyanca" pek çok sözlük ve gramer kitabı bulunmaktadır. Türk-İtalyan kültür ilişkilerinin zenginliğini gösteren bu kitaplardan birkaçı kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

1611 Pietro Ferraguto, *Grammatica Turca*

1619 Pietro Della Valle, *Grammatica Turca*

1641 Giovanni Molino, *Dittionario della Lingua Italiana e Turchesca*

1655 B. Parigi, *Vocabolario Italiano-Turchesco*

1677 Antonio Mascis, *Vocabolario Toscano e Turchesco*

1685 Giovanni Agop, *Lingua Turchesca*

1789 B. Pianzola, *Dizionario Per Apprendere Le Lingue Italiana, Greca, Turca*

1794 Comidas de Carbognano, *Grammatica Turca*

(18. Yüzyıl sonu) Esrâr Dede, *Lugat-ı Tilyan*

1832 Ciadirgy, *Dizionario Turco, Arabo e Persiano*

1868 Mehmet Atıf, *Dictionnaire Français, Turc, Italien*

1890 Angelo Scanziani, *Grammatica Turca*

1893 Mehmet Rûhî, *İtalyanca Konuşalım*

1896 Ahmet Rüşdî, *İtalyanca Yeni Usûl-i Tedris*

1899 Luigi Bonelli, *Grammatica Turca-Osmanlı*

NOTLAR

1 İtalyanca'daki Türkçe ve Türkçe'deki İtalyanca kelimeler hakkında önemli bir makale vardır: Luigi Bonelli, "Elementi Italiani nel Turco ed Elementi Turchi nell'Italiano" (İtalyanca'da Türkçe ve Türkçe'de İtalyanca Unsurlar), **L'Oriente,** I, Roma 1894, s. 178-196. Yine bu konuda bkz: C. Tagliavani, "Osservazioni sugli Elementi Italiani in Turco" (Türkçe'deki İtalyanca Unsurlar Hakkında Düşünceler), **Pubblicazioni dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli, Annali XVIII, Scritti in Onore di Luigi Bonelli,** Roma 1940, s. 192-204.

2 İtalyanlar tarafından tertip edilen İtalyanca-Türkçe sözlüklerin sayısı sanıldığından çoktur. Hatta Kıpçak Türklerini Katolik dinine çekmek için Kıpçak Türkçesi, Latince ve Farsça şeklinde hazırlanan 1303 tarihli **Codex Cumanicus** adlı sözlüğü bu tür kitaplara başlangıç saymak mümkündür. İtalya'da Türk diline ilgi, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun cihan devleti olduğu yüzyıllarda pek fazladır. Bkz: Manlio Cortelazzo'nun "La Conoscenza della Lingua Turca in Italia nel'500" (XVI. Yüzyılda İtalya'da Türk Dilinin Tanınması), **İL Veltro,** Yıl. XXIII, Nr. 2-4, Mart-Ağustos 1979, s. 133.

3 Esrâr Dede'nin sözlüğüne **Lugat-ı Tilyan** adını vermesi ilgi çekicidir. Beyoğlu ve Galata'da yerleşmiş olan İtalyanlar daha çok Venedikli'dirler ve Venedik lehçesinde de İtalyan, "Tiliana", "Tilian" demektir. Dolayısıyla Galata Mevlevihanesi müritlerinden Esrar Dede, sözlüğüne **Lugat-ı Tilyan** derken Venedik İtalyancasını, Beyoğlu İtalyanlarının dilini esas aldığını belirtiyordu. Osmanlı Devleti içinde hazırlanan İtalyanca-Türkçe ve Türkçe-İtalyanca sözlükler bu türden tesadüf eserleridir. Bilindiği kadarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Venedik ile ilişkilerde, İstanbul'da İtalyanca öğretmek ve bir İtalyanca dil okulu açmak yerine özellikle azınlık mensuplarından kurulu divan tercümanlığı görevlilerine başvurduğu (bkz: Ömer Demircan, **Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil,** Remzi Kitabevi, İstanbu 1988, s. 36-39) Venediklilerin ise, Venedik'te Türkçe'yi de öğretecek bir Doğu Diller Okulu kurmaya kadar gittikleri görülür. Venediklilerin bu girişimi 1706 yılında başlar ve XVIII. yüzyılın sonunda neticelenir.

4 Cevdet Kudret, **Karagöz,** C. III, Bilgi Yayınları I. Baskı, Ankara 1970, s. 332.

5 Türkler'in Avrupalılarla asırlardan beri süregelen siyasal, sosyal ve ekonomik ilişkiler dolayısıyla Türkçe'ye Avrupa dillerinden ve Avrupa dillerine de Türkçe'den pek çok sözcük girmiştir. Tanzimat'tan sonra, Türkçe'de kullanılan ve Avrupa dillerinden alınmış yabancı sözcükleri gösteren birtakım sözlükler hazırlanmıştır. Bunlar incelendiğinde dilimizdeki denizcilikle ilgili –alabanda, estalya, istralya, iskalarya, iskança, iskandil, orsa, pareket gibi– pekçok terimin İtalyanca'dan alındığı görülür. Başlangıçta Türkçe'deki yabancı sözcükler Rumca ve İtalyanca'dan alınmışken, 19. yüzyıldan itibaren Fransızca'dan ve 20. yüzyıldan sonra da İngilizce'den Türk-

1910 Luigi Bonelli, *Il Turco Parlato*

1917 Nüzhet Paşa, *Kendi kendine İtalyanca yahut Mükemmel İtalyanca Elifba*

1920 Vittorio d'Arici, *Dizionarietto Pratico Italo-Anglo-Turco e Turco-Italiano*

1925 *Resimli Hafta Mecmuası*'nın İtalyanca dil dersleri ekleri

1932 Francesco da Scandiano, *Pratico di Lingua Turca Moderna*

1934 P. Mazzei-Ş. Talip, *Amelî ve Nazarî İtalyanca Gramer*

1939 Luigi Bonelli, *Lessico Italiano-Turco*

1942 Luigi Bonelli, *Manuale di Conversazione Italiano-Turco*

1942 G. Isani, G. Arista, P.M. Pasinetti, *Nuova Grammatica Italiana Per i Turchi*

1955 Angelico da Smirne, *Nuovo Dizionario Turco-Italiano*

1955 Elia Benedittini, *Corso di Lingua Italiana Per i Turchi Radioascoltatori*

? Ragıb Rıfkı, *İtalyanca-Türkçe ve Türkçe-İtalyanca Mükâleme*

1974 Asım Tanış, *Herkes İçin Yapısal Yolla İtalyanca*

1975 Asım Tanış, *Corso di Lingua Turca Moderna*

1985 İlter Yılmaz, *İtalyanca-Türkçe Sözlük ve İtalyanca Füller*

1986 Asım Tanış, *İtalyanca-Türkçe Büyük Öğretici Sözlük*

1989 Asım Tanış, *Giovanni Molino'nun İtalyanca-Türkçe Sözlüğü*

1993 Raffi Demiryan, *İtalyanca-Türkçe Sözlük*

1993 (Luigi Bonelli) *Lessico Italiano-Turco* (Bonelli'nin 1939 tarihli sözlüğünün Türkiye'de ABC Kitabevi'nce basımı)

GRAMMATICA TURCA

TEORICO-PRATICA

Contenente i primi elementi della Lingua turca con scrittura manoscritta, trascrizione figurata, esercizi, ecc.

AD USO

DEGLI ITALIANI e DELLE SCUOLE ITALIANE

IN

TURCHIA

DI

ANGELO SCANZIANI

Segretario-interprete alla Corte Imperiale Ottomana

Ex-allievo del Liceo Imperiale Ottomano di Galata-Serai.

Autorizzata dal Ministero Imperiale della Pubblica Istruzione.

PROPRIETA' DELL' AUTORE

PRIMA EDIZIONE.

COSTANTINOPOLI.

TIPOGRAFIA "A. ZELLICH & FILS."

1893.

Osmanlı saray tercümanlarından Angelo Scanziani'nin Türkiye'deki İtalyan Okulları için hazırladığı Pratik-Teorik Türkçe Gramer kitabı

çe'ye kelimeler sızmaya başlamıştır. Bu tür sözlüklerin hazırlanması önceden de söylediğimiz gibi Tanzimat devrinde başlar ve bu faaliyet günümüze kadar devam eder. Türkçe'de kullanılan İtalyanca sözcüklere ve adı geçen sözlüklere örnek olmak üzere bkz: a) Hidâyet, **Lugat-ı Ecnebiye,** İstanbul 1290 (1876), b) Ahmet Hamdi, **Lugat-ı Ecnebiye,** Trabzon 1325 (1909), c) Ali Seydi, **Lugat-ı Ecnebiye,** İstanbul 1327 (1911), ç) Mustafa Nihat Özön, **Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü,** İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1962.

6 "Ali Suavi", **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II,** (Haz: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1978, s. 512.

7 "Ahmet Midhat Efendi", **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III,** (Haz: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Zeynep Kerman), İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yayın. İstanbul 1979, s. 71.

8 Ahmet Midhat, **Müşahedât,** İstanbul 1308, s. 90.

9 Halide Edib bu konuda şunları söyler: Şimdi de İtalyan olan her şeyi boykot edecektik. Herkes, "makarna yemeyin, İtalyan malı almayacağım, İtalyanca konuşmayacağım" diye ant içip duruyordu. Bu da tabii Türkiye'de makarna fabrikalarının gelişmesine yol açtı. Bu devirde benim **Handan** romanında, belirli bir karakter değişik bir hava çalmış olmasından dolayı Selânik'ten bir hayli şiddetli mektuplar aldım", Halide Edib Adıvar, **Mor Salkımlı Ev,** 7. Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul 1985, s. 140. Yine bu yıllarda, İttihat ve Terakki grubunun gazetesi durumundaki **Tanîn,** İtalyanların Trablusgarb'a saldırmaları ve Ege adalarını işgal etmeleri üzerine, İtalyanlar'dan alış-veriş etmemek, İtalyan malı almamak, İtalyan vapurlarına binmemek ve İtalyanca konuşmamak şeklinde özetlenebilecek İtalyanlar aleyhinde bir kampanya başlatır: "İtalyanlar Aleyhinde İttihad-ı Husumet", **Tanîn,** Nr. 1119, 1 Teşrin-i Evvel 1327, (1911) s. 1.

10 Ziya Gökalp Malta mektuplarından birinde, Maltalılar'ın dın, edebiyat, bilim ve resmî işlerde İtalyanca'yı kullandıklarını belirttikten sonra şöyle ekler: "Denebilir ki bu kavim Maltız lisânıyla duyuyor, İtalyan lisânıyla düşünüyor. Bazı milletler vardır ki iki dillidirler. Bu millet de onlardandır." Fevziye Abdullah Tansel, **Ziya Gökalp - Limni ve Malta Mektupları,** Türk Tarih Kurumu Yay. Ank. 1965, s. 520.

11 Ahmet Haşim, "Dillerin Karanlığında", **Ahmet Haşim, Bütün Eserleri-Bize Göre ve İkdam'daki Diğer Yazıları,** (Haz: İnci Enginün - Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 268.

12 Halide Edıb Adıvar, "Verona'ya Dâir", **Dağa Çıkan Kurt,** Remzi Kıtabevi, İstanbul 1963, s.191

13 Roman ve kahramanları için bkz. İnci Enginün, **Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi,** İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yayın. İst. 1978, s.161-173

14 Türk-İtalyan ilişkilerinin her alanda artması, Türkiye'de hem İtalyan kültürüyle İtalyanca'ya karşı bir ilgi uyanmasına, hem de İtalyan imajının olumlu yönde gelişmesine yol açmıştır. Ünlü Türk şâirlerinden Fâzıl Hüsnü Dağlarca'nın şu şiiri bu bakımdan anlamlıdır:

"İtalyancığın Sorduğu"
– Gördüm anne
Ağabeyimin defterini
Kırmızı bir kalemle bir çizme upuzun
Bu İtalya'dır, dedi.
Boyamış maviye
Çizmenin yanlarını altını hep
Bu Akdeniz'dir, dedi.
– Peki anne
İtalya denizde mi yürür?

Fâzıl Hüsnü Dağlarca, "İtalyancığın Sorduğu", **Türk Dili,** nr. 271, 1974.

15 Haldun Taner, "Allegro Ma Non Troppo" adlı hikâyesinin bir yerinde şöyle der: "Double corde, staccato, presto vivace. İşte üç kelime ki sizi bir anda müziğin o ilahi atmosferine atıverdi. Ne severdim bu müzik terimlerini. İltâki bir "Allegro ma non troppo" vardı, en çok ona bayılırdım. Bunu söylerken İtalyanca konuşuyormuşum gibi gelirdi bana... Kendimi Verdilerle, Puccinilerle .senli benli oluvermiştim sanırdım", H. Taner, "Allegro Ma Non Troppo", **Tuş,** Varlık Yayın. İstanbul 1957, s. 65-67. Ayhan Sarıismailoğlu'nun hikâyesinin başlığı "Anche Se Tu" ise, (Eğer Sen de) anlamındadır.

Türkiye'de İlk Kullanılışının 100. Yılında

Röntgen Işınları ve Dr. Esad Feyzi

YEŞİM IŞIL ÜLMAN

Tıp tarihinde dönüm noktası oluşturan keşiflerden biri, X ışınlarının bulunarak, tıbbî amaçlar için kullanımıdır. Katı maddelerden geçebilen ve bir ekrana, içinden geçtiği nesnelerin gölgelerini yansıtabilen ışınları farkeden Alman fizikçi Wilhelm Conrad Roentgen (1845-1923) onlara bilinmeyen anlamında "X" ışınları adını vermiş ve bu yöntem ile ilk fotoğrafları çekmiştir. Buluşunu 28 Aralık 1895'te Würzburg Fiziksel Tıp Akademisi'nde "Yeni Bir Işın Üzerine" başlıklı bildirisi ile bilim dünyasına açıklamıştır. Bu makalesi 1896 yılı başlarında İngiliz *Nature*, Amerikan *Science*, Fransız *L'Eclairage Electrique* dergilerinde yeniden yayınlanmıştır. Röntgen Ocak 1896'da buluşunu Berlin Kraliyet Sarayı'nda İmparatorun önünde sergilemiş; öğretim üyeleri, öğrenciler ve meraklı izleyici kitlesi önünde Würzburg Akademisi'nde konferansını tekrarlamış; kendisine pek çok bilimsel ödül ve bilimsel topluluk üyeliği verilmiş ve 10 Aralık 1901'de Nobel Fizik Ödülü'nü almıştır. Anatomist Koellikeer'in önerisiyle mucidine izafeten "Röntgen Işınları" adını alan bu buluş gündelik gazetelere girecek kadar geniş bir toplumsal sansasyon yaratmış, dünyanın çeşitli yerlerinde kısa zamanda büyük ilgi ve heyecan uyandırmıştır.[1]

Türkiye'de Röntgen Işınları

Röntgen ışınlarının keşfi Türkiye'de de kısa zamanda yankısını bulmuştu. Avrupa basını gibi ülkemizde de gazete sütunlarında W. Roentgen'in buluşu hakkında bilgilere rastlıyoruz.[2] Bu konu ülkemizde fizik ve fotoğrafçılıkla uğraşan insanların da ilgisini çekmiştir. Örneğin Galatasaray Mekteb-i Sultanisi riyaziyat (matematik) muallimi M. Isoire da bunlardan biriydi. Hocam Doç. Dr. Nuran Yıldırım'ın araştırmalarına göre Isoire röntgen ışınları aracılığıyla bir para çantasını içindeki metal paralar ile görüntülemiş ve 11 yaşındaki oğlunun el grafisini çekmeyi başarmıştır. Ayrıca İstanbul'da fotoğrafçılık yapan Halit Bey, yine X ışınlarını kullanarak bir kurşun kalemi içindeki kurşun kırıkları ile birlikte görüntülemiştir.[3]

Ancak Türk tıp tarihi açısından ülkemizde radyolojinin başlangıcını 1896 yılında henüz Mekteb-i Tıbbiye'nin son sınıfında okumakta olan bir hekim adayının bilimsel merakına borçluyuz. Esad Feyzi (1874-1902) Tıbbiye İdadisi (Lisesi)'ndeki yıllarından beri fizik konularına ilgi duyan bir öğrenciydi. Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye'de öğrenimi esnasında, birinci sınıfta hocası İbrahim Lütfi Bey'den gördüğü jeoloji ve mineraloji dersi notlarından ve konu ile ilgili Fransızca kaynaklardan yararlanarak oluşturduğu iki bölümlü derlemesi *İlmü'l Arz ve'l Mâadin*'i 1311 (1893)'de taşbaskı olarak yayınlamıştır. Önsözünde kitabın ortaya çıkışını ve basılışını alçakgönüllü

1 Fielding Garrison, **History of Medicine,** Philadelphia, 1929, s: 721-722; **Radiology in Europe, A Century in Review,** European Congress of Radiology, Vienna 1955, s: 5; İlhami Buğdaycı, "X Işınları 100 Yaşında", **Bilim ve Teknik,** sayı 336, Kasım 1995, s: 34.

2 "Profesör Röntgen'in Keşfi, Bir Keşf-i Mühim", **İkdam,** 18 Kânun-ı sâni 1896.

3 Ülkemizde X ışınlarının ilk kullanımına dikkati çeken, tıp tarihçisi Doç. Dr. Nuran Yıldırım'dır. Bu konuda bkz. **Servet-i Fünun,** sayı 277, 3 Temmuz 1896, s: 267; Tuğrul Pırnar ve Oğuz Dicle, Yüzyıllık Yolculuk, **Başlangıcından Günümüze Türk Radyolojisi,** İzmir 1955, s: 9-10.

bir üslûpla anlatmaktadır.[4] Esad Feyzi Tıbbiye son sınıfta iken, yine Fransızca bir makaleden[5] Roentgen'in araştırmaları ve X ışınları ile fotoğraflama tekniği konusunda bilgi sahibi olur. Öğrendiklerini hemen pratiğe dökmek arzusuyla okulun laboratuvarlarından bulduğu bir Crookes tüpü, Ruhmkoff bobini ve kuvvetli bir batarya ile gerekli düzeneği kurar. Birkaç gün uğraştıktan sonra aleti çalıştırmayı başarır, elde ettiği röntgen ışınları ile arkadaşları Akil Muhtar (Özden) ve Yusuf Kemal (Tengirşek)'in el radyografilerini çeker.[6] İşte bu olay, keşfinden ancak birkaç ay sonra Türkiye'de son derece mütevazi şartlar altında, X ışınlarından yararlanarak ilk radyografilerin çekilmesidir. Bu heyecanlı anlar, olayın tanıklarından biri olan Dr. Akil Muhtar Özden'in yazısından çerçeve içinde verilen bölümde berraklıkla anlatılmaktadır.

Esad Feyzi'nin katkıları burada kalmamış ve X ışınlarından tıbbi uygulamada yararlanan öncülerden olmuştur. 1897 yılında patlak veren Osmanlı-Yunan Harbi'nde Tesalya'dan Yıldız Askeri Hastanesi'ne kaldırılan yaralıların kırık ve çıkıklarını, vücudlarına saplanmış mermi ve şarapnel parçalarının yerlerini, yine kendisi gibi son sınıf öğrencisi Rıfat Osman ile birlikte, Röntgen tekniği ile görüntüleyerek saptamıştır. Bu şekilde yaralıların cerrahi ameliyatlarının ve tıbbi tedavilerinin kolaylaşmasına yol açmıştır.[7] Bunun dünya tıp tarihinde savaş yaralıları üzerinde röntgen tekniğinin ilk defa uygulanması olduğu kabul edilir.[8] Yıldız Hastanesi'ni o günlerde ziyaret eden Alman Kızıl Haç heyetinden hekim ve uzmanlar, daha yeni keşfedilmiş olan Röntgen ışınlarının bu kadar erken tıbbi uygulamaya sokulmasından dolayı duydukları hayranlığı ifade etmişlerdir.[9]

Sözkonusu yıllarda kullanılan röntgen cihazı

Aynı yıl Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'yi yüzbaşı rütbesi ile bitiren Dr. Esad Feyzi, Askeri Tıbbiye'de ilm-i hikmet-i tabiyye (fizik) dersi muallim muavinliğine atanır. Bir yandan da Sivil Tıbbiye (Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye-i Şâhâne)'de ilm-i arz ve'lmâadin (jeoloji ve mineroloji) dersi muallim vekilliği yapmaktadır. Geceyi gündüzüne katarak öğrencilerine yararlı olmak için çalışan bir hoca olarak dikkati çeken Esad Feyzi; fizik laboratuarını mükemmelleştirmesi, gerekli bazı aletleri Avrupa'dan getirtmek yerine kendi elleriyle yapması ve tamir etmesiyle takdir toplamıştır.

Röntgen ışınlarını okulun resmi ders programına sokulmasını sağlaması ve cerrahi kliniğinde "Röntgen Işınları ile muayene şubesi"nin kurulması için çalışması bu döneme rastlar. Bu şubede bilfiil görev yaparken, erisipelasa bağlı menenjit sebebiyle beklenmedik bir anda ve çok genç yaşta ölümü, hocaları, meslekdaşları ve öğrencileri üzerinde derin üzüntü yaratmıştır.[10]

Esad Feyzi'nin Eserleri

Öğrencileri tarafından, zor fizik konularını açık ve kolay anlaşılır biçimde anlatan; zeki, sempatik tavırlı, gelecek için ümid vaadeden bir hoca ve yetenekli bir araştırmacı şeklinde tanımlanan[11] Esad Feyzi, kısa ömrü-

4 Daha fazla bilgi için bkz. Nuran Yıldırım, "Röntgen Şu'â'âtı ve Tatbikat-ı Tıbbiye ve Cerrahiyesi (Röntgen Işınlarının Tıbbi ve Cerrahi Uygulaması)", **Tarih ve Toplum,** sayı 16, Nisan 1985, s: 71.

5 Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden'e göre bu yazı pek büyük bir ihtimalle şu yayındır: C.M. Garielin, "Les Recherches du Prof. Roentgen et la photographie â travers les corps opaques", **Semaine Médicale,** 29 Ocak 1896.

6 Akil Muhtar Özden, "Dr. Esad Feyzi Merhum ve Bizde X Reyyonu Üzerine İlk Araştırma", **Ölümünün 45. Yıldönümünde İlk Röntgencimiz",** İstanbul 1946; Süheyl Ünver, "Dr. Rıfat Osman'a Göre Bızde Radyolojinin Başlangıcı", **Tedavi Klinigi ve Laboratuvarı,** cilt 7, sayı 28, İstanbul 1937; Tevfik Sağlam, **Nasıl Okudum,** İstanbul 1959, s: 567.

7 N. Yıldırım, **a.g.m.,** s: 70 ve "Askeri Hastaneler", **İstanbul Ansiklopedisi,** cilt 1, İstanbul 1993. s: 348-349.

8 Süheyl Ünver, "Türklerde Radyolojinin Başlangıcına Dair", **Klinik Radyoloji,** No: 1, (1940), s: 9 ve "İlk Röntgencilerimizden Esad Feyzi Hakkında 1874-1901", **Klinik Radyoloji,** C. 3, s: 3-4 (1942), s: 54; N. Yıldırım, "Röntgen Şu'â'âtı...", s: 70.

9 "Merhum Esad Feyzi Bey", **Nevsal-I Afiyet,** (yay. Besım Ömer), İstanbul 1320 (1902), s: 721.

10 **A.g.e.,** s: 720-721; ayrıca bkz. Rıfat Osman, "Röntgen Şu'â'âtının Fevaid ve Mezahiri", **İkdam,** c. 12, No: 4086, 10 Teşrinievvel 132 (1905), s: 3; N. Yıldırım, "Röntgen Şu'â'âtının...", s: 70.

11 T. Sağlam, **a.g.e.,** s: 56-57.

ne kaynak eserler sığdırmasını bilmiştir.

Bunlardan ilki öğrenciliği esnasında taşbaskı olarak yayınlamış olduğu *İlmü'l-Arz ve'l-Mâadin*'dir ve 1316'da yeniden gözden geçirerek ikinci baskısını yapmıştır. Jeoloji ve mineroloji ders kitabı olarak tasarlanmış bu kitap, çizim ve resimleri de içerir.

1314/1898 tarihli *Röntgen Şu'â'âtı ve Tatbikat-ı Tıbbiye ve Cerrahiye* adlı kitabı, yurdumuzda röntgen üzerine yazılmış ilk eserdir. El yazması olup basılmamıştır. Yazarın iki yıldır röntgen ışınları ile yaptığı tecrübeleri ve düşüncelerini kapsar. Elektrik hakkında bilgi vererek, tüpleri tanıtır; röntgen filminin çekimi ve banyo tekniği konusunda açıklamalara yer verir. Ek (zeyl) bölümünde ise ışınların tıp ve cerrahi alanında çeşitli uygulamaları aktarılır.

Esad Feyzi radyografi ve radyoskopi usulünün ilk defa Osmanlı-Yunan Harbi'nde Osmanlı hekimleri tarafından askeri hekimlikte başarıyla uygulandığına, fakat bir istatistik tutulmadığından öneminin farkedilemediğine dikkati çeker. Kitap göğüs, kalça, bacak ve ayakların radyoskopi ile muayenesini gösteren, büyük olasılıkla Esad Feyzi tarafından yapılmış çizimleri içermektedir. Ayrıca, sonunda, esas boyutları ile verilmiş 12 röntgen filmi fotoğrafı bulunmaktadır.[12]

Dr. Esad Feyzi

Ertesi yıl Esad Feyzi'nin aynı konuda uzun bir makalesi *Nevsal-i Afiyet*'te yayınlanmıştır.[13]

Yazarın Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne İdadisi üçüncü sınıf müfredatı için yazmaya başladığı *Hikmet-i Tabiyye-i İbtidaiyye* isimli kitabı genç yaşta ani ölümü ile yarım kalmıştır.[14]

Öğrencilik yıllarından beri araştırmacı kişiliği ile kendini gösteren Esad Feyzi, çok kısa ömrüne sığdırdığı bilimsel ve eğitsel faaliyetleri ile tıp tarihimizde unutulmaz bir yere sahiptir. Keşfinden kısa bir süre sonra X ışınlarının Türkiye'de tıbbi pratikte uygulanır hale gelmesinin 100 yıllık bir geçmişe sahip olmasını ve dünya literatürüne bu konudaki katkılarını onun özverili ve azimli çalışmalarına borçluyuz.

Dr. Esad Feyzi ve ilk Radiografi

"1896'da Askerî tıbbiye. mektebinin, Demirkapı'da bulunan kimya laboratuvarında, ben talebe asistan olarak çalışıyordum. Bu kimyahane o zaman Dr. Vasil Naum ve Dr. Ali Rıza Bey'ler gibi iki alim üstadın idaresi altında idi. Burada kimya derslerine ait tecrübelerden başka İstanbul'un birçok analizleri yapılırdı. Yağ, Su, maden suları gibi maddelerin tahlillerinden başka, adlî tıbba ait zehirlenme vakalarının analizleri de burada yapılırdı. Tabii iki büyükçe oda bile iki küçük kısımdan ibaret olan bu ahşap binada talebe çalışmazdı. Onun için asistan gibi ayrılan talebenin büyük bir talii vardı denebilir. Herhalde benim üzerime, isimlerini söylediğim iki pek ciddî ilim adamının yaptığı tesir çok büyük olmuştu. Benden iki sınıf yukarda olan Esad Feyzi merhum da Fizik laboratuvarında talebe asistan idi. Bir gün hiç unutmam, bu çok zeki arkadaş kimya laboratuvarına geldi. Elinde Fransızca bir tıbbî gazete vardı. Vasil Naum ve Ali Rıza üstadlara gösterdi. Müzakere çok canlı idi, ben de sokuldum. Okunan makale Röntgenin keşfine dairdi. Bunun nasıl yapılabileceğine ait malûmat da vardı.(I) Esad Feyzi: Aman Efendim, fizik laboratuvarında iyi bir Crookes tübü ile güzel bir Ruhmkorff bobini duruyor. Sizde kuvvetli bir elektrik pili bataryası var. Müsaade ederseniz bu reyyonu burada yapalım, dedi. Teklif hemen kabul edildi. Ertesi günden itibaren Kimya laboratuvarının küçük bir odasına tüp, bobin konmuş, umumiyetle mahzende saklanan elektrik pilleri bataryası da oraya çıkarılmıştı. Birkaç gün Esad Feyzi uğraştı. Pillerin mahlüllerini yeniledi. Bobinin bazı yerlerini düzeltti. Tübü münasip bir vaziyette tutacak bir istatif yaptı. Nihayet bobinden kâfi uzunlukta kıvılcım alınmaya başlandı. Bizde bariumplatin kiyanür yoktu. Floressans alınamadı. X reyonunun fotoğraf camlarına tesiri ile çalışıldı. Bir cam birkaç kat siyah kâğıda örtülü olarak masanın üstüne kondu. Tüb yerleştirildi. Camın üstüne de ben bir elimi koydum. Ne kadar zaman durdum bilmiyorum. Herhalde bana uzun geldiğini hatırlıyorum. Bobin muntazam çalışmıyordu. Durmak yeniden düzeltmek icabediyordu. Nihayet zaman kâfi görüldü. Hemen koştuk, siyah odaya tıkıldık. Resmi developpe ettik. Türkiye'de X reyyon ile ilk radiografi yapılmıştı. Elimin kemikleri fark ediliyordu. Benim o anda uzun boylu, sevimli yüzlü, zeki gözlü Esad Feyzi için hissettiğim sevgi ve hayranlığı tasvir edemem. Sonra başka ellerin de resimleri alındı."

[Akil Muhtar Özden, "Dr. Esad Feyzi Merhum ve Bizde X Reyyonu - Üzerine İlk Araştırma", Ölümünün 45. Yıldönümünde İlk Röntgencimiz Esad Feyzi, İstanbul 1946.]

12 Esad Feyzi, **Röntgen Şu'â'âtı ve Tatbikat-ı Tıbbiye ve Cerrahiyesi,** İstanbul 1314.

13 Esad Feyzi, "Röntgen Şu'â'âtının Suret-i İstihsali, Havassı, Mahiyeti, Tatbikat-ı Tıbbiyesi", **Nevsal-i Afiyet,** (yay. Besim Ömer), birinci sene, İstanbul 1315, s: 223-234.

14 "Merhum Esad Feyzi Bey", **a.g.d.,** s: 721.

Türk Sinema Tarihinde

Sınırlılıkları Aşmanın Yolları

KURTULUŞ KAYALI

Türk sinema tarihinin yeni baştan yazılmasının gereğini yayınlanan metinlerin niteliği ortaya çıkarmaktadır. Yaygınlaşmış somut değerlendirmeler sinema tarihinin eleştirel bir yaklaşımla önemli ölçüde değiştirilerek yazılmasını gündeme getirmektedir. Hemen her gün yeni yönelimler belirmekte ve yeni yazılanlar farklı arayışları meşrulaştırmaktadır. Türk sinema tarihi konusunda geçmişin bir kalem geçilmesi şeklindeki genelleşmiş anlayışların aşılması gerekmektedir. Genelde sinemanın ve özel olarak da Türk sinemasının yüzüncü yılda sorgulanması sağlanmalıdır. Fakat bunun vasatı, bunun ortamı oluşturulmaya çalışılmalıdır. Yoksa Türk sinema tarihinin yeniden yazılması durup dururken, nedenleri saptanmadan gündeme giremez. Bir şekilde sinema tarihinin yeniden yazılmasının eleştirel anlamda somut nedenleri üzerinde düşünülmelidir. Türk sinema tarihi yazma gereğinin hangi tarihlerde ve neden belirdiği konusu derinlemesine incelenmelidir. Konunun geniş kapsamlı bir şekilde düşünülmesi mevcut sinema tarihlerinin gerçekçi tahlilinin yollarını açacak gibi görünmektedir.

Sinema Tarihi Yazma Denemeleri

Türk Sinema Tarihi başlığını taşıyan ilk kitap 1962 yılında Nijat Özön, ikincisi de 1987/1988 tarihlerinde Giovanni Scognamillo tarafından yazılmıştır. 1990'lı yıllarda da Oğuz Makal ve Âlim Şerif Onaran Türk sinema tarihi yazmayı denemişlerdir. Oğuz Makal'ın kitabı 1991 yılında Âlim Şerif Onaran'ın iki ciltlik kitabı da 1994 ve 1995 yıllarında yayınlanmıştır. Bu tarihler çerçevesinde konu irdelenip araştırıldığı zaman çoğu hususlar sert bir şekilde tartışılsa da bunun sinemanın geçmişine yönelik yeni değerlendirmelere dönüşmediği görülmektedir. Burada dikkati çeken ilk nokta, Türk sineması konusundaki tartışmaların yoğun olmadığı dönemlerde sinema tarihlerinin yazılmasıdır. Sonraki tarih kesitlerinde gündeme gelen temel sorunlar Nijat Özön'ün yazdığı ilk *Türk Sinema Tarihi* yapıtında hemen hiç tartışılmamıştır. *Türk Sinema Tarihi* kitabı toplumsal-gerçekçi olarak nitelenen filmler döneminin hemen öncesinde yazılıp tamamlanmıştır. Hatta temel mesajlarını içeren bölümü, kitabın tam piyasaya çıktığı sırada dönemin radikal sayılabilecek dergisi *Yön*'de yayınlanmıştır. Zaten Nijat Özön de bu dergide sinema eleştirileri yapmıştır. *Türk Sinema Tarihi* kitabı sinemanın kökten denilebilecek, radikal olarak nitelenebilecek değişiklikler geçirmediği bir zaman kesitinde gündeme girmiştir. Üzerinden geçen otuz üç yıl içinde de temel yaklaşımları kabullenilip hiç tartışılmadığı için de gündemdeki yerini korumuştur.

Benzeri bir durumu ikinci sinema tarihi yapıtının yayınlandığı dönem açısından da düşünmek mümkündür. Scognamillo'nun tarihiyle ilk sinema tarihi yapıtının yayınlandığı tarih arasında yirmi beş yıllık bir süre vardır. Sözü edilen bu çeyrek yüzyıllık süreç sinemanın yüz yaşında olduğu düşünüldüğünde hiç de kısa bir zaman aralığı olarak telakki edilemez. Ancak ilginç olan husus çeyrek yüzyıllık süre içinde birkaç kez sinema üzerinde yoğun tartışmalar olmasına karşın hiçbir yazarın Türk sinema tarihi yazma denemesinde bulunmamasıdır. Bir başka şekilde belirtmek gerekirse iki dönem arasında sinema üzerine şöyle ya da böyle düşünenle-

rin sinema tarihine yönelmedikleri görülmektedir. Birinci tarihin yazıldığı dönemde olduğu gibi ikinci tarihin yayınlandığı zaman aralığında da Türk sinemasının gerek o günkü pratiği, gerek geçmiş dönemdeki uygulamaları/somut gelişmeleri konusunda duyarlılık sözkonusu değildir. Son dönemde yayınlanan son iki sinema tarihi yapıtı da –her ne kadar sinema tarihi olduğu tartışılabilirse de– gene aynı şekilde sinema konusunda duyarlılıkların hemen hiç olmadığı zaman kesitlerinde gerçekleştirilmiştir. Duyarlılık olmadığı için de konu değişik ölçütler gündeme getirilerek irdelenmemiştir. Aslında Âlim Şerif Onaran ve Oğuz Makal'ın bu kitaplarını sinema tarihi olarak nitelememek gerekmektedir. Burada bu iki yapıtın anılmasının nedeni sinema tarihi savında olmalarından kaynaklanmaktadır. İkisinin de herhangi bir önemli temel dayanağı olmadığı gibi, özellikle geçmiş dönemler açısından Nijat Özön'ün yorumlarına katıldıkları görülmektedir. Aslında sorunu değişik ölçütler çerçevesinde formüle edip, tartışmak gerekmektedir. Dolayısıyla sorunun geniş veçheli bir çerçevede tartışılması daha anlamlı olabilir. Bunu gerçekleştirmenin yolları bulunmalıdır. Yolun nasıl bulunacağı da önemsenmesi gereken bir sorun olarak, tartışılması gereken bir sorun olarak ortada durmaktadır.

Üzerinde kısa nitelemeler yapıldığı takdirde anlaşılabileceği gibi her dönemin belirgin öncelikleri konunun farklı şekilde sunumunu gerektirmektedir. Ancak her dönemde de aynı yaklaşımlarla konular değerlendirilmemektedir. Diğer dönemlerin, bir şekilde yirmi beş yılın sinema düşüncesi bakımından getirdiklerinin bir muhasebesi yapılmalıdır. Daha doğrusu bu zaman aralığındaki değişik ölçütler esas alınarak –ama her tür değişik ölçüt– bir sinema tarihi yazılması denenmelidir. Bir yanıyla, bir biçimiyle böyle bir sinema tarihi ya da tarihlerinden ziyade bu tür bir sinema tarihini yazmaya yarayacak materyal vardır. Ancak sözü edilen materyal dört sinema tarihi yapıtı ölçüsünde çerçevesi belirlenecek tarzda kurgulanıp kaleme alınmamıştır. Yirmi beş yıllık sürede yazılanların polemik niteliği daha belirgin olarak öne çıkmıştır. Belirtilen dört kitapta da örtük siyasal kabullenimler bulunmasına karşın açık siyasal tercihlere, açık siyasal imalara rastlanmamaktadır. Ancak sözü edilen türde çalışmalarla diğerleri, sinema tarihleri arasında çakışma noktaları bulunmakla beraber, önemli farklılaşmalar da vardır. Aslında bir biçimde bu benzeşme ve ayrışmaların üstünde durmak gerekmektedir. Özellikle 1960'lı yıllarda ulusal sinema, 1970'li yılların başında devrimci sinema, daha sonra da yeni sinema, millî sinema, İslâmcı sinema ve giderek beyaz sinema kavramları bazı konuların bir ölçünün ötesinde tartışılmasını beraberinde getirmektedir. Çakışma ve ayrışma noktalarıyla birlikte bu zihniyet yapısının da anlaşılması gerekmektedir. Gerçekliğin bir kısmı böylelikle daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarılabilir. Değişik türdeki yaklaşımların bağlantı noktaları nerededir ve siyasetle ilintilendirilmesi durumunda nasıl genellemeler yapılabilir?

Türk Sinema Tarihlerini Şekillendiren Zihniyet

Burada üzerinde durulması gereken husus değişik dönemlerin zihniyetlerinin nasıl birbirleriyle uyuşabildiğidir. Bir başka deyişle değişik değerlendirmelerle yazılan sinema tarihlerindeki anlayışların çelişmemesi önemsenmelidir. Bu sorunun genel siyasal yaklaşımlarla bağlantıları var gibi görünmektedir. İkisinin, zihniyet sorunu ve siyasal yaklaşımların, daha doğrusu iki ayrı yönelimin nasıl bir bağdaşıklık içerdiği önemlidir. İki ayrı yaklaşımın nasıl bağdaşabileceği önemli bir sorun olarak görülmelidir. Belki de anahtar her iki konunun güne tutunarak, şimdiki zamana sığınarak çözümlenmeye çalışılmasında yatmaktadır. Temel konu şu sıralarda gerçekleştirilenler olduğu için geçmiş dönem pek belirgin bir şekilde gündeme getirilmemekte sadece olumsuz anlamda değerlendirme konusu yapılmaktadır. Sorunun çözümlenmesi bunun nedenleri üzerinde dururken mümkün olabilir. Konunun kavranılmasının yolu zihniyet sorununun anlaşılmasından geçer. Değişik dönemlerde aynı konunun incelenmesindeki mantalite benzerliği mantıklı bir bütünsellik içinde anlatılmalıdır. Onun için bazı somutluklar açıklıkla hikâye edilmelidir. Bu da sorunun geniş bir perspektif çerçevesinde değerlendirilmesiyle mümkün olur.

Zihniyet sorununun çözümünün konunun anlaşılmasını sağlayacağı söylenirken hemen her dönemde başka sanat alanları da dahil olmak üzere güne tutunmanın, gündelik gelişmeleri öne çıkarmanın amaçlandığının hatırdan çıkarılmaması gerekmektedir. Sinema da güncel somut pratikler çerçevesinde düşünülmektedir. Hemen herkesin temel ilgi odağı bugünlerde çevrilen filmlerdir. Bunun en ilginç göstergesini bir sinema eleştirmeninin 1967 yılında Türk sineması üzerine yazmaya başlaması nedeniyle miladının aynı yıl olmasında yakalamak kabildir. Yazılan genel mahiyetteki ya da belirli sorunlar üzerinde odaklaşan yapıtlarda da günün revaçta olan yaklaşımları esas alınmaktadır. İnsanların yaklaşımları günün ortamından etkilendiği için farklı yönelimleri olup, farklı düşünceleri de yansıtsalar çoğu yaklaşımın ortak paydası bulunmaktadır. Örneğin, burada anılan kitapların ikisinde, Oğuz Makal ve Âlim

Yılmaz Güney

ha önce belirtildiği gibi sinema üzerinde düşünürken de siyasette odaklaşmaktır. Aslında belirtilen özellik sinema dışındaki alanlar için de geçerlilik taşımaktadır. Siyasette odaklaşan bakış açısı ister istemez güncelleşecektir. Bunun göstergelerini sinema alanında fark etmek oldukça kolaydır. Genelde değerlendirildiği zaman belli bir doğrultuda gelişen sinema düşüncesinin kendi geçmiş doğrultusuna net siyasal yaklaşımlarla karşı çıktığı görülmektedir. Devrimci sinema oluşumu içinde Yılmaz Güney kendi geçmiş sinema pratiğine, bu pratik içindeki devrimci sinema örneklerine de Şerif Onaran'ın yapıtlarında zamanın, yaşanan günün somut gündemi öncelikli bir yer tutmaktadır. Değişik ölçülerde bulunmakla beraber bu nitelik başka yapıtlarda da görülmektedir. Dünün geçip gitmiş olduğu zihniyeti bireyleri ister istemez böylesi bir noktaya getirmektedir. Bu durumun öncelikle tespit edilmesi gerekmektedir. Bu suretle de geçmiş bir biçimde sorun olarak gündeme girmemektedir. Haliyle insanların günümüzün mercekleriyle geçmişi değerlendirmelerinin bir ölçüde doğal bir tarafı vardır. Ancak bunun da bir sınırı bulunmalıdır.

Sınırı sonradan tekrar telaffuz etmek üzere bir kenara bırakıp aynı durumu güçlendiren bir başka özelliğe daha dikkat etmek gerekmektedir. Vurgulanacak bu ikinci özellik güne tutunma şeklindeki ilk özelliği güçlendirmekte, geçmişe dönük bazı hususların bir şekilde karikatürize edilmesine yol açmaktadır. Bu husus daeleştiri yönelttiği gibi, Yılmaz Güney sinemasının uzantısı olarak telakki edilen sinema da benzeri bir eleştiriyi gerçekleştirmiştir. Aynı içerikteki tutumu geçmiş dönem millî sinemasına eleştiri yönelten, konuyu İslâmî sinema, İslâmcı sinema ya da beyaz sinema diye adlandıran bugünün muhafazakâr doğrultudaki sinemacılarında da görmek mümkündür. Bu konuda çok sayıda başka örnekler vermek zor görünmemektedir. Zaten verilen örnekler haleti ruhiyeyi olanca açıklığıyla sergilemektedir. Hatta bunun ilginç örneklerinden birini de Metin Erksan sürekli olarak vurgulamaktadır. Türkiye'de marksistler düşünce hayatında olağanüstü etkin ve bunların bir kısmı da sinemayla ilgiliyken hiç kimse Nazım Hikmet'in Türk sinemasındaki pratiğini araştırmaya çalışmamıştır. Dahası bunu önemsememiştir: "Yutkueviç, daha yeni öldü. Burada sinema tarihi kitabı yazanlar Yutkueviç'e bir mektup yazıp *Ankara Türkiye'nin Kalbi* filminin üzerindeki esrarı kaldırmayı düşünmediler. Nazım Hikmet Türk sinemasında çalışmış bir isim. Bu adam sinemada ne yapmak istedi? 1962'deki ölümüne kadar kimse yazıp sormadı."[1] Burada somut olarak siyasette odaklaşan düşüncenin tavır alışı gündeme gelmektedir. Dolayısıyla siyasal duyarlılıkları fazlalaşanlar ve bu konuda radikalleşenler her şeye yeniden başlamayı amaçlamaktadırlar. Geçmişte sadre şifa hiçbir şeyin bulunmadığını düşünmektedirler. Anlatılmak istenen hususu somutlaştırabilmek açısından verilebilecek bazı örnekler açıklayıcı olabilir. Söylenmek istenen husus *Birleşen Yollar* ve özellikle *Memleketim* ile *Minyeli Abdullah I, II* ya da farklı bir yönetmenin daha radikal bir filmi *Bize Nasıl Kıydınız?* arasındaki farkı görebilmektir. Tıpkı bunun gibi *Yol* ve *Duvar* ile *Umut* ve özellikle *Arkadaş* arasında büyük fark vardır. Bu aşamada benimseyici bir tutum takınılıp örneklerin değiştirilmesine mukabil mantık değiştirilmediği zaman sonraki tarihte gerçekleştirilen filmlere olumlu, erken tarihlerde çekilen filmlere ise olumsuz, en azından eleştirel yaklaşılmaktadır. Zaten siyasete duyarlı ya da siyasette odaklaşan yaklaşımlar bakımından güncellik bile bir yana bırakılıp tasarlanan türde yapımlar bir biçimde çoğu idealleri ileriye havale etmekte, ileriye ertelemektedir. Aynı tür bir tavrı siyasal konuları önemseyen *Ulusal Sinema Kavgası* yapıtında da yakalamak mümkündür. Tüm bunlar konunun kavranılış biçimini, geçmişe dönük yoğun eleştirel tavrı anlaşılır kılmaktadır. Zaten bu durum başka alanlarda olduğu gibi sinema alanında da geçmişten tümüyle kopuşun gerektirdiği haleti ruhiyeyi ortaya çı-

1 Serhat Öztürk, "Metin Erksan'la Söyleşi", **Beyazperde,** Beyazperde Yönetmenler Dizisi, No: 7, (Mayıs 1990), s. 3.

karmaktadır. Bu iki husus geçmişin anlaşılma gerekliliğini ortadan kaldırmakta, sinemadaki ya da başka bir sanat dalındaki başkalaşımın önemsenen yakın dönem tarih kesitinde belirdiği şeklinde bir düşünceye yol açmaktadır. Ancak bunun gerçekçi olduğu şeklindeki bir yaklaşımın sorgulanması gerekmektedir. Çoğu gerçeklikleri bu sorgulama eğilimi ortaya çıkaracak gibidir. Bu hususların detaylı olarak sergilenmesine çalışılmalıdır. Dolayısıyla sınırlılıklara derinlikli olarak bakmak gerekmektedir. Bu noktada geçmişin toptan ihmal edilerek iptal edilmesi şeklinde bir sakat anlayış oluşmaktadır.

Sinemamızın ilk köy filmi Muhsin Ertuğrul'un Bataklı Damın Kızı filminde Cahide Sonku ve Talat Artemel

Türk Sinema Tarihi Yazarları

Bu aşamada bir husus konunun tam da can alıcı bir yerinde somutlaştırılmasını mümkün kılmaktadır. Yukarıda bahse konu olan Türk sinema tarihine dair dört yapıtı bu çerçevede değerlendirmek anlamlı görülebilir. Dört yapıttan ilkinin yazarı 1951 yılında gerçekleşen komünist tevfikatında tutuklanmıştır. Bir anlamda Türkiye'nin sosyalist geleneğinden –ona bir biçimde karşı çıkmış, onunla yolları bu tevfikat dolayısıyla ayrılmış olsa da– gelmektedir. Diğeri Scognamillo da ulusal sinema konusundaki tartışmaların yoğunlaştığı sıralarda 1968 yılında temel yapıtını, *Türk Sinemasında 6 Yönetmen*'i kaleme almıştır. Teknik nedenlerle kitap 1975 yılında yayınlanmıştır. Onun Türk sinemasının geçmişiyle bir ilgisi varsa da, fazla bir sorunu yok gibi görünmektedir. İlk temel yapıtında doğal olarak önemli bir sinema yönetmeninin, Yılmaz Güney'in bulunmaması tartışmanın belli bir tarafında olmadığının da göstergesi mahiyetindedir. Sonraki dönemdeki gelişmeler bağlamında sorunun kavranılması açısından yapıtın önceki dönemlere dair bir problemi yoktur. Çünkü Türk sinemasının o zamana kadarki önemli tüm yönetmenlerini incelemiştir. Diğer iki yazardan biri ise uzun süre Sansür Kurulu'nda görev yaptıktan sonra sinema üzerine akademik çalışmalar yapmaya başlamıştır. Oğuz Makal da daha ilk gençliğinde radikal sayılabilecek sinema ve siyasal dergilerde heyecan dozu yüksek radikal sinema yazıları döktürmüştür. Bu yazarların içinden bir başkası da dönemin etkin gazete ve dergilerinde yazmıştır. Nijat Özön *Kim* ve *Akis* gibi dönemin siyaset/aktüalite dergilerinde yazmasının yanında *Yön* ve *Devrim* örneği daha radikal yayın organlarında da sinema eleştirileri yayınlamıştır. Diğer iki yazarın böylesi bir pratikleri yoksa da sinemaya ilişkin yaygın genellemelere yatkın bir anlayış içinde oldukları düşünülebilir. Bu geniel nitelik hatırlandığı zaman sinema tarihlerinin güncelliklerin ve siyasetin, güncel siyasetin etkilerinde kalmaları doğaldır. Dolayısıyla kitapların bu özelliklerinin gözden kaçırılmayıp, genel değerlendirmelerde hesaba katılması gerekmektedir. Kitapların içeriklerinde haliyle bu niteliklerin de etkileri bulunmaktadır. Bunların bir biçimde değerlendirilmesi icap etmektedir. Anılan dört kitabın benzeri özellikleri taşıması vurgulanan nedenlerden kaynaklanmaktadır. Sözü edilen kitapların bu çerçevede değerlendirilmesi genel özelliklerin kitaplara nasıl yansıdığını da gösterecek mahiyettedir.

Aslında sinema tarihleri arasında bazıları biraz farklılık da arzetmektedir. Nijat Özön'ün yazdıkları bu anlamda belli bir nitelikte görülmelidir. Sorunlar geniş açıdan değerlendirilmelidir. Ancak sinema tarihlerinden birinin bir başka özelliği de gözlemlenebilir. Scognamillo, geçmiş dönemlerdeki nitelemeleri, değerlendirmeleri diğerlerine göre daha fazla önemsemiştir: "Gene dikkat edilecektir ki, bu kitap, yer yer bir 'antoloji' niteliğini taşımaktadır. Sık sık başka yazarlara konuşma olanağını tanıdık, gerek belirli bir dönemi canlılık ve heyecanla yansıttıkları için, gerekse tartışılmaz yorum ve değerlere vardıklarından. Okur, sanırız, belki bir 'tarih' kitabına daha doğrusu 'geleneksel' bir

tarih kitabına uymayan, gereksiz sayılabilecek örneklerle karşılaşacaktır. Sözünü ettiğimiz bazı hatta birçok filmleri, değil tarih, o günün seyircisi ve eleştirmeni değerlendirmiştir zaten, unutarak, saymayarak. Ne ki, bizce, yanlış bir atılma bile zamanla belirli bir dönemin, bir yılın, havasını daha etkileyici bir şekilde vermektedir."[2] Zaten sinema tarihlerinin farklılaşma noktalarından birini de bu özellikte aramak gerekmektedir. Geçmiş dönemdeki gelişmelerin önemsenmesi dönemin, o dönemlerdeki somut gelişmelerin sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Zaten belirgin problemler olmaması da geçmiş dönemin bayağı gelişigüzel aktarılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bunun böyle olduğuna en olmadık sinema araştırmacıları bile işaret etmiştir.

Geçmişe Yönelme Düşüncesinin Geçmişin Yüzeysel Yorumuyla Sonuçlanması

Özellikle 1980'lerin başında Türkiye'de başlayan popüler kültür araştırmaları, eski sinemaların, genellikle de 1960'lar dönemi Türk sinemasının gündeme getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Popüler kültür araştırmaları çerçevesinde sinema konusuna yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşma denemesi Türk sineması üzerinde somutlaştırılmaktan ziyade Batı sineması konusundaki genellemelerin aktarılmasını yeğlemiştir. Bu tür çalışmaların bâriz olarak derinleştirilmesi gerekmektedir. Aynı doğrultuda bakıldığı zaman örneğin, *Çağdaş Fantazya* kitabının aktardıklarından kalkarak popüler kültür bağlamında yerli sinemanın değerlendirilmesi mümkün değil gibi görünmektedir. Ancak bu tür yapıtlardaki yaklaşımları andırır tarzda biraz önce de belirtildiği gibi afaki, anlık değerlendirmeler daha yoğun olarak gündeme girmektedir. Sinema tarihi kitaplarının hemen hepsinin yazıldığı dönemde apolitikleşme, siyasetten uzaklaşma yaygın olduğu için, bâriz olarak keyfî, gelişigüzel bir geçmişe dönük değerlendirme yapılmak durumunda kalınmıştır. Sorunu bir de bu bağlam çerçevesinde mütalaa etmek gerekmektedir. Bunun değişik nedenleri gözönünde tutularak yorumlanması icap etmektedir.

Etkileri açıklıkla görülebileceği gibi dönemin yaygın eğilimleri hesaba katılmalıdır. Bazıları geçmişin bir biçimde anlaşılmasına yönelmekte, buna mukabil diğerleri hemen günümüze gelmeyi yeğlemektedir. Geçmişin gündeme getirilmesiyle amaçsız, flu bir fon oluşturulmaktadır. Bu nedenle de geçmiş konusunda belli noktalar üzerinde odaklaşmayan değinilerde bulunmaktadır. Bunlar da iki tarzda gelişmektedir. Biri dönemin önemli yönetmenleri üzerine yapılan çalışmalarda görünmektedir. Burada da çalışmalar genellikle dönemin yayın organlarında ifade edilen görüşler tarafından şekillenmektedir. Böylelikle biraz önce ifade edilen sınırlılık bir nebze aşılmaktadır. Dolayısıyla dönemin zihniyetinin gerçekleştirilen çalışmalara önemli ölçüde yansıdığı görülmektedir. Aslında bu sistemli bir şekilde gerçekleşmemekte yazılan genel mahiyetteki kitaplarla da takviye edildiği için amaçlanması gereken sonuca kolayına ulaşamamaktadır. İkinci husus daha belirgin bir noktaya varılmasını sağlamaktadır. Konu siyasal yorumların bir ölçüde düzelttiği bir şekilde formüle edilmektedir. Sözü edilen sorunun dışındaki mesele ise bir başka biçimde değerlendirilmelidir. Bu sorun da siyasal mahiyetteki çalışmaların sorgulanmasıyla ortaya çıkarılabilir. Siyasal mahiyetteki yaklaşımların sorgulanması geçmiş dönemin sinemasının tüm şartlarıyla tüm çeşitliliğiyle anlaşılmasının yolunu açmaz. Hele bugünün mantalitesiyle geçmiş dönemlerin anlaşılmaya çalışılması pek mümkün olmaz. İnsanlar geçmiş dönemlerde telaffuz edilen bazı düşünceleri anlamlandırmakta zorluk çeker. Genelde geçmiş dönemin mantalitesiyle konunun anlaşılmaya çalışılması ve siyasal duyarlılıklarla sinemayı çözümleme denemesi önemli aşamalara ulaşmayı sağlayıp bazı konulara açıklık kazandırabilir. Ancak nesnel sayılabilecek bir sinema tarihinin yazılmasının tüm koşullarının oluşumunu doğal olarak gerçekleştiremez. Anlatılmak istenen iki tür denemenin tam tekmil, kusursuz bir şekilde gerçekleştirilmesi halinde bile –ki böyle bir şey kesinlikle söz konusu değildir– Türk sinema tarihinin bütün veçheleriyle ortaya çıkarılmasının mümkün olmadığıdır. Siyasal nitelemelerin, yorumların anlık olduğunu, zamanın etkisi altında kaldığının tebarüz ettirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle geçmiş dönemin salt bugünkü önceliklerle anlaşılmaya çalışılması gerçekçi bir tavır değildir. Bir biçimde bunun aşılması denenmelidir. Bu konunun aşılmaması bazı önemli sorunların anlaşılmasının önüne önemli bir engel oluşturmaktadır. Bunun dışında da önemli sınırlılıklar gündeme gelmektedir. Değişik anlamlara gelmek üzere sürekliliğin temel bir özellik olduğu belirtilse de bazı filmlerin büyük oranda birbirlerine benzediği bir vakıadır. Bu vakıanın anlamlandırılması Türk sineması hakkında pek telaffuz edilmeyen gerçekliklerin belirtilmesini sağlayabilir. Böylesi bir anlayış da Türk sinemasının siyaset merkezli ya da güncel tercihlerle ifadelendirilmesinin aşılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla da kültür ve kültürel sorunlar Türk sinema tarihinin merkezine yerleştirildiği zaman

2 Giovanni Scognamillo, **Türk Sinema Tarihi** (1896-1959), C. I, Metis Yay., İstanbul, 1987, s. 9.

ortaya daha değişik, ifade mazur görülürse daha gerçekçi, bir parça daha doğru bir sinema tarihi çıkartılabilir. Yeni dönemde yazılabilecek sinema tarihlerinde bu hususun öncelikle göz önünde tutulması zorunludur. Her iki dönemin eksiklerinin aşılması olsa olsa siyasete daha duyarlı yeni bir tarihin ya da bâriz bir biçimde ayrıntılarda dikkatli bir çalışmanın oluşturulmasını sağlayabilir. Bunun ötesinde anlık, belirgin, beylik sorulara yanıt verme anlayışının fazla önemsenmemesi sorunların belki de olanca boyutlarıyla belirmesine yol açacaktır. Zamanların, değişik dönemlerin ortak ve farklı ölçütlerle değerlendirilmesi sorunun çözümlenmesini olsa olsa kolaylaştıracaktır.

Kültür Perspektifli Bir Türk Sinema Tarihi

Kültürle endekslenmiş bir sinema tahlili de ortaya bir başka, daha gerçek bir sinema tarihi çıkmasının yolunu açacak gibidir. Artık daha önceki tarihlere, kimi siyasal yorumlarla bir ölçüde düzeltilmiş tarihlere yeni bir veçhe verilmesi mümkündür. Çünkü somut hayat, daha doğrusu kültür merkezli bir tarih öncelikle son dönemin olmak üzere Türk sinemasının genel gelişimine bir başka perspektiften bakmayı gerektirecektir. Böylelikle de Türk sinema tarihinin merkezinde olmayan konular, filmler ve yönetmenler bir şekilde merkeze yerleşeceklerdir. Bu tür bir tarih de daha önceki tarihlerin aksaklıklarının önemli ölçüde aşılmasını beraberinde getirecektir. Çünkü Türk sinemasının tarihine siyasetin başat olduğu bir perspektif dışından bakılmaya başlanacaktır.

Kültür eksenli bir sinema tarihinin yazılması iki değişimi, iki oluşumu bir arada getirecektir. Vurgu yapılacak iki nokta da konunun değerlendiriliş biçimini kökünden değiştirecektir. Bunlardan biri konunun mevcut dönemde nasıl şekillendiğinin bir kenara bırakılıp geçmişe ciddi olarak yönelinmesidir. Şimdiki anın önceliklerini bir kenara bırakıp ya da daha doğru ifadeyle sorunun bütünü olarak görmeyip geçmişe yönelme önemli bir gelişme olarak düşünülmelidir. Şimdiye kadar somut bilgi ve tekerleme haline gelmiş genelleme aktarma denemesinin ötesinde geçmiş dönemin geniş kapsamlı bir şekilde araştırılmaya çalışıldığı görülmemiştir. Bu eğilimi bir ölçüde derinleştirip geliştirecek olan tutum geçmiş döneme geçmiş dönemin mantalitesi, zihniyeti çerçevesinde bakmaya yönelinmesidir. Geçmiş dönem konusunda bir tür bilgilenme amaçlı çabalar az da olsa bulunmaktadır. Ancak bu tür çabalar genellikle bilinen türde yaklaşımları destekleyecek mahiyette olmaktadır. Bu konuları, temel yaklaşımları sorgulayan, hatta giderek bu tür anlayışları eleştiren nitelikte çalışmalar, düşünce denemeleri olağanüstü azdır. Az olan bu çalışmalar içinde en ilginç olanlarından biri Metin Erksan'a aittir. "Sinemanın 100. Yılı" makalesi de dahil olmak üzere son altı-yedi yıldır yazdığı düşünsel içerikli metinlerde Türk sinema tarihinin dönemlendirilmesini de içerecek şekilde Türk sinema tarihinin elifbası olduğu kabullenilen yaklaşımların sorgulanması ve eleştirilmesi amaçlanmıştır. Konuya ilişkin saptaması gerçekçi görünmektedir: "Hiçbir sanat, içinde oluştuğu; siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel, sanatsal, hukuksal, yönetsel, teknolojik olgulardan ve ortamdan soyutlanarak, kendi iç dinamiğini oluşturan; dönüşüm, devinim, etkileşim, yaratma, yetenek, beceri, mesleki türdeşlik gibi ögeler değerlendirilerek ve yorumlanarak tarihsel dönemlere ayrılamaz."[3] Burada anlatılmak istenen husus olağanüstü açık gibi görünmektedir. Onun dışında hiçbir başka sinema ilgilisinin bu tür konularla meşgul olmadığı görülmektedir. Bunun ötesinde geçmiş dönemin sinemaya ilişkin pratiklerini, o dönemin şartları ve sinemayı şekillendiren yönetmenlerinin, daha doğrusu sinema adamlarının konuları algılayış biçimi çerçevesinde düşünmek daha da nadir olarak gündeme girmiştir. Bu çerçevede de yerli sinemaya düşünceyi getirme endişelerini hesaba katmak gerekecektir. Aynı başlık altında mütalaa edilen bu iki amaç şu veya bu şekilde Türk sinema araştırmacılarının önünde önemli, birincil bir görev olarak durmaktadır. Bu hususları nazarı dikkate alan yeni sinema çalışmaları Türk sinema tarihinin gösterilmeye çalışıldığı gibi tekdüze olmadığını, daha zengin, önemsenmesi gereken yoğun bir birikim içerdiğini kanıtlayacaktır.

Ancak asıl önemlisi kültür endeksli bir sinema tarihi rahatlıkla güncel taraflılıklara, güncel siyasete çevrilemeyen bir sinemanın var olduğunu ortaya koyacaktır. Böylelikle de geçmiş dönemin daha derinlikli bir izahının gerçekleşmesi sağlanacaktır. Nitekim son dönem Türk sinemasının anlaşılmasının yolu da buradan geçecektir. Çünkü yakın zaman aralığında ilginin odaklaştığı genellikler dışındaki konulara doğru da bir yönelim başlamıştır. Bunların bir şekilde somutlaştırılması gerekmektedir. İki hususun bir arada düşünülmesi halinde haliyle farklı bir Türk sinema tarihi ortaya çıkacaktır. Örneğin ölçütler farklılaşmadığı zaman geçmiş dönemin uluslararası düzeydeki başarıları hakettiği düzeyde değerlendirilir olacaktır. Bir şekilde Türk sinema tarihini değerlendirirken yapılan fahiş yanlışlar ortadan kalkacaktır. Böylesi bir genelleme denemesi her dönemin bir yanıyla da aynı

3 Metin Erksan, "Sinemanın 100. Yılı", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1994.

Ömer Lütfü Akad

ölçütlerle, çifte standarttan uzak bir şekilde yorumlanmasının yolunu da açacaktır.

Aslında temeldeki somut yanlış bir-iki garip değerlendirmeden ya da birkaç nitelemeden kaynaklanmaktadır. Bazıları ölçüyü iyice kaçırıp Yılmaz Güney'e, yaptığı başka çalışmalar yanında sanat ve siyaset alanında yazdıklarını da kapsayacak fakat sinemasını öne çıkaracak tarzda filozof demektedir. Buna karşın diğer yönetmenler için bu tür genellemeler yapılmamaktadır. Bir zamanlar da Lütfi Akad'a ilişkin olarak yazamadığı romanların filmini çektiği söylenmişti. Dikkat edilecek nokta bu tür nitelemelerin söz konusu yönetmenlerin yoğun olarak gündemde olduğu sıralarda dile getirilmesidir. Daha doğrusu belirtilen tarzdaki yorumların zamanlamasına dikkat edilmelidir. Tam 1970'li yılların ortalarında da Türkiye'nin ilk sinema profesörü Lütfi Akad için onun Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde 28 Mayıs 1976 tarihinde verdiği konferansta söylediklerinden kalkarak düşünceyi sinemaya kattığı ya da bir tür düşünür-sinemacı olduğu şeklinde yaklaşımda bulunmuştur. Konferansta Lütfi Akad'ın söyledikleri bilindiğinde durum daha gerçekçi bir şekilde değerlendirilebilir: "Sinemanın da aynı yapısal özellikte olması bakımından romanla eş bir görevi olması gerek. Göstericiden çok düşünür sanatçıların uyguladığı bir sanat olmalıdır sinema... Günün sorunlarını açıklayan, toplumun geleceğe dönük sorunlarına yanıt getiren düşünür sanatçıların... Sinema, sanat yoluyla bir düşün aracı olmalıdır. Gösterinin amacı bu olamaz. Gösteri bir boşalım aracıdır. Yaygın olmamakla birlikte çağımızda sinemayı bu anlamda kullanan ustalar var. Bunlardan ikisinin adını verebiliriz örnek olarak: Visconti ve Antonioni. Bu ustaların yapıtları gerçek roman yapısındadır. Sinema yeni sanatçıların elinde romanın yerini almaya hazırlanıyor."[4] Bu yaklaşımın söylenen, belirtilen tarihe rastlaması tesadüfi değildir. Söz konusu tarih kesiti Yılmaz Güney'in hapishanede olduğu, Lütfi Akad'ın ise belki de bu nedenle fazlasıyla önemsenen *Gelin*, *Düğün*, *Diyet* üçlemesini çektiği zaman aralığına isabet etmektedir. Ancak tüm bunlar, her iki yönetmen hakkında yapılan değerlendirmeler sadece, salt filmlerinden ve düşüncelerinden kaynaklanmamaktadır. Onların genel anlamda filmlerinde ifadelendirdikleri düşüncenin ülkenin genel düşünce ortamına uyumundan da kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla filmlerin çözümlenmesini gerektirmemesi yanında, yönetmenin yaygın düşünsel eğilimlerine yönelen, o tür düşünceleri benimseyen sıradan biri olduğunu göstermektedir. Bunun getirdiği sonuçlardan biri de sinemanın başka sanat alanlarının tasallutu altında kalmasıdır. Temeldeki sorunun anlaşılması bakımından düşünülebilecek esas kriter konusunda ısrarlı olunmalıdır. Entellektüel, sinema yönetmeni olarak da birey olmak durumundadır. Bu durum başkalarıyla ilişkileri ve karşılaştırılması çerçevesinde de düşünülmelidir. Mevcut yaklaşımlara, yaygın genellemelere eleştirel bakması da farklılığının bir başka tarafını göstermektedir. Tüm bunların ötesinde toplumun mevcut düşünsel atmosferine eleştirel bakabilecek yönetmenler muhtemelen vardır. Bir yönetmenin sinemayı, özellikle de yönetmeni her şeyin merkezine koyan tavrı itibariyle bugün söyledikleri önemsenmeden neredeyse kırk yıl önce belirttikleri bir şekilde değerlendirilmelidir: "Ben sinemaya ilkin rejisör olarak girmedim. İlk gençliğimde roman alanında çalışmaya eğilim duyuyordum. Romanda hazırlığımı tamamlamaya yararlı olacak bir sanat ve dünya görüşüm vardı. Kültürümün yönlerini tayin etmiştim. Romana göre sinemanın olanakları daha da geniş olduğu için sinema sanatını seçtim. Sinemacının yazar, düşünür ve rejisör olmaya zorunlu olduğuna inanıyorum. Bu bütün dünyada da böyledir zaten."[5] Bu genellemenin yanında Türk sinemasının tarihi bakımından dikkat edilmesi gereken bir husus aydınların Türk sinemasına genelde, hepten, toptan eleştirel bakmalarına karşın kendi doğrultularında, Türkiye'nin düşünsel gelişimi, yönelimi çerçevesinde bir Türk sinema tarihi oluşturma çabalarından vazgeçmemeleridir. Şimdiye değin gösterilen tarzdaki öznel sinema tarihini aşmanın yolu da bu çelişkinin giderilmesinden geçer. Gerçekleri ifadelendirecek bir Türk sinema tarihinin başlangıç sayfasını tam da burada açmak gerekmektedir.

4 Âlim Şerif Onaran, **Lütfi Ömer Akad'ın Sineması,** Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., İzmir, 1977, s. 217.

5 "Rejisör Metin Erksan Sinemadan Ne Anlıyor?", **Ataç,** No: 1, (15 Mayıs 1962), s. 31.

KONGRE KONFERANS

IX. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı

ARZU ÖZTÜRKMEN

Sözlü kültürün tarih yazımındaki önemi artık çağdaş tarih anlayışının en temel boyutlarından birini oluşturuyor.[1] Sözlü iletişimden faydalanarak tarih yazmak ise kuşkusuz yeni bir yöntem değil. Ama yeni bir araştırma alanı olarak "sözlü tarih" projeleri üretmek, görsel-işitsel arşivler kurmak ve bunları kurumsallaştırmak esasen İkinci Dünya Savaşı sonrasında başladı ve bu yeni disiplinin Türkiye'deki ilk yankıları da 1990'larda duyuldu.

Sözlü tarihin tartışıldığı en önemli forumlardan biri olarak bugüne kadar kurumsallaşmadan süregelen Uluslararası Sözlü Tarih Konferansları, ilk kez bu sene, uluslararası bir kuruma dönüşme kararını aldı. 13-16 Haziran 1996 tarihleri arasında İsveç'in Göteborg kentinde düzenlenen son toplantıda, değişik ülkelerdeki sözlü tarih projeleri birbirleriyle karşılaştırılarak sunuldu. Bunun yanında, sözlü tarihin yöntemi, teorisi ve etik boyutları da değişik başlıklar altında tartışıldı. Göteborg Üniversitesi Etnoloji Bölümü'nün öncülüğünde ve diğer yedi kuruluşun katkılarıyla düzenlenen konferans Birgitta Skarin Frykman ve Sven B. Ek tarafından yürütüldü. Çoğunluğunu Latin ve Kuzey Amerika ile Batı Avrupa'dan katılımcıların oluşturduğu 250'ye yakın sözlü tarih araştırmacısının katıldığı konferansın bu yılki ana teması "Deneyim Aktarımı" olarak belirlenmişti. İki gün boyunca, günde üç kez paralel toplantı halinde oldukça sıkışık bir düzende organize edilmiş olan toplantılar şu onbir temel konuda yoğunlaştılar: (1) Göç ve Etnik Kimlik, (2) Eğitim, (3) Halkların Tarihi: Siyasi ve Popüler Hareketler, (4) Yerel Kimlikler: Süreklilik ve Değişim, (5) İş Hayatları, (6) Folklor, Gelenekler ve Din, (7) Sağlık ve Bakım, (8) Yöntem ve Teori, (9) Arşiv ve Görsel-İşitsel Teknikler, (10) Savaş, Şiddet ve Milliyetçilik: Baskı ve Direniş, (11) Aile, Kuşaklar ve İlişkiler.

Konferansın açılış konuşmalarını sözlü tarihin bağımsız bir araştırma alanı olmasında büyük katkısı bulunan İngiltere'nin Essex Üniversitesi'nden Paul Thompson ile Brezilya'da her gün biraz daha kurumsallaşan sözlü tarih hareketini temsilen söz alan Marieta de Moraes Ferreira yaptılar. Thompson, "Sözlü Tarihi Paylaşmak: Arşivler ve Yeni Teknoloji" adlı konuşmasında, arşivlenen sözlü materyalin yalnızca derleyicisi tarafından değil, aynı zamanda başka kullanıcılar tarafından da kullanılmaları halinde sözlü tarih yazımında üretimin nasıl artacağını ve ne denli zenginleşeceğini vurguladı ve bu konuda kendi deneyimlerinden örnekler verdi. Folklor derlemelerinin büyük bir titizlikle saklandığı dönemlerde artistik değere sahip olmadığı düşünülen birçok sözlü görüşmenin iyi muhafaza edilmediğini ve zamanla yokolduğunu vurgulayan Thompson, sözlü tarih projelerinin hızla hayata geçtiği ülkelerde üretilen bilgilerin özellikle müzelerde multi-media yöntemiyle biraz da gereksiz bir hızla tüketildiğine dikkati çekti.

Marieta de Moraes Ferreira ise konuşmasında Brezilya'da 1970'lerin ortasında başlayan sözlü tarih hareketinin farklı kurumların çatısı altında farklı biçimlerde geliştiğini anlattı. Buna göre, Brezilya'da sözlü tarih araştırmaları önceleri bağımsız genç araştırmacıların öncülüğünde başlamış ve zamanla lisansüstü programlarda ve düzenlenen akademik toplantılarda sesini duyurmuş. İkinci bir grup sözlü tarih araştırması da değişik mahalli grupların ya da sendikacıların girişimleriyle başlamış. Son olarak da, kendi kurumlarının tarihinin yazılmasını

Arzu Öztürkmen, Boğaziçi Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesidir.

1 Bu alanda önemli bir örnek geçtiğimiz günlerde **Revue du Monde Musulman et de la Mediterranée**'nin "Türk-Osmanlı Dünyasında Sözlü ve Yazılı Olan" temasıyla yayınlandı. Bkz. "Oral et écrit dans le monde turco-ottoman", **Revue de Monde Musulman et de la Mediterranée,** Etudes sous la responsibilité de Nicolas Vatin.

isteyen özel kuruluşların destekleriyle bazı sözlü tarih araştırmaları yapılmış.

Çeşitli paneller arasında iki tanesi dikkat çekiciydi. Bunlardan ilki "Yöntem ve Teori" kategorisinde düzenlenmiş olan bir paneldi. Konuşmacıların daha ziyade *gerçeklik* ve *anlatı* arasındaki ilişkiyi inceledikleri ve bu konuda örnekler ortaya koydukları bu panelde, Wendy Hollway ve Tony Jefferson, Rosenthal tekniğiyle yaptıkları söyleşi analizlerini sundular. Hollway ve Jefferson anlatı sürecinde ortaya çıkan karmaşık kurgularda çoğu kez "düzensizlik" veya "tutarsızlık" olarak nitelendirilen bir çok noktanın aslında anlatıcının çok-boyutlu realitesinin bir dökümü olduğunu öne sürdüler. Buna göre, sözlü görüşme sonucu bir anlatıcıyı bir tek şekilde "açıklamak" mümkün olamaz, olsa olsa onun ancak kimi zaman birbiriyle de çelişebilen bir- çok cephesinin varlığını "anlamak" mümkün olur.

İkinci ilgi çekici panel ise "Yerel Kimlikler: Süreklilik ve Değişim" kategorisi içinde yer aldı. Bu panelde üç değişik sunu çerçevesinde toplulukların ve bu toplulukların içindeki kişilerin ne dereceye kadar belli bir yerellikle özdeşleşebilecekleri sorusu üzerinde duruldu. Konuşmalardan çıkan sonuca göre, yerel tarihler, belli mekanlarda uzun süredir yaşayan topluluklar, o mekanları yöneten resmi kurumlar ve her gün biraz daha değişen demografik yapılarla o mekanlara yeni yerleşenlerin gözünden farklı farklı anlatılar halinde yazılabilir. Özellikle yaz turizminin gelişmesi, mülk ediniminin kolaylaşması ve sınırın diğer yanında çalışma olanaklarının artmasıyla birlikte, hangi yerelliğin kime ait olduğunu belirlemenin ne denli zorlaştığı vurgulanan bu panelde, A.B.D., Uruguay ve İsrail'den örnekler de sunuldu.

Bunların dışında, genel hatlarıyla özetlenecek olursa, "Göç ve Etnik Kimlik" üzerine olan konuşmalar sürgün, ırkçılık, kölelik ve göçmenlik gibi temaların üzerinde durdular. "Eğitim" ile ilgili paneller ise "sözlü tarih"in lise müfredatlarına girmesi, kısa dönem kurslarla araştırmacı yetiştirme deneyimleri ve mektupla öğretim gibi konulara eğildi. "Halkların Tarihi: Siyasi ve Popüler Hareketler" başlığı altında sunulan tebliğler hem farklı ülkelerdeki sözlü tarih pratiklerini aktardılar, hem de işçi hareketleri, azınlıklar ve çevreci hareket temalarını işlediler. "İş Hayatları"na ayrılan panellerde, işçi, memur veya pilot olarak çalışmış kadınların gözünden iş hayatı anlatıları incelendi. "Savaş, Şiddet ve Milliyetçilik" üzerine verilen tebliğler daha çok ulusal ya da muhalif isyanlarla İkinci Dünya Savaşı ve sivil savaş anıları üzerinde durdular. "Folklor, Gelenekler ve Din" konulu panellerde ise tarihsel anlatıların efsane, atasözü, rüya ve törenlerle olan ilişkileri tartışıldı. Din konusunda verilen tebliğler ise, daha çok, Hıristiyanlığın gündelik hayat pratikleri üzerinde durdu. "Sağlık ve Bakım" panellerinde, hastalık ve doğum anlatılarının hayat hikayesi kurgularındaki rollerine, "Arşiv ve Görsel-İşitsel Teknikler" panellerindeyse müzecilikte sözlü tarihin kullanılması ve "video-tarihçiliği" kavramlarına yer verildi. "Aile, Kuşaklar ve İlişkiler" üzerine verilen tebliğler de boşanma, evlilik, çocukluk, tüketim, yaşlılık ve cinsel tercihler temalarını vurguladı.

Sözlü Tarihçilerin uluslararası bir organizasyon kurmalarında ilk adımın atıldığı IX. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı, farklı araştırmacıları, farklı yaklaşım ve teknikleri biraraya getirmesi bakımından önemli bir katkı sağladıysa da, toplantıda sözlü geleneklerinin çok kuvvetli olduğu bilinen birçok ülkenin temsil edilmediği de gözden kaçmıyordu. Latin ve Avrupa hakimiyetinin yanısıra sözlü edebiyatlarının gelişmiş örneklerini bildiğimiz Orta Asya, Afrika ve Orta Doğu ülkeleri ve hayat hikayesi yarışmalarıyla tanıdığımız Doğu Avrupa ülkelerinden temsilciler yok denecek kadar azdı. Düzenleyici komitenin de farkında olduğu bu eksiklik belki de ancak bugüne kadar konferans serisi halinde yürütülen uluslararası sözlü tarih aktarımının artık kurumsallaşması ve daha iyi bir duyuru ağına ulaşmasıyla mümkün olacak.

Not: Bu konferansın tebliğleri Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'ndan temin edilebilir.

KİTABİYAT

İstanbul Tekrar Evrenselleşirken

ORHAN KOLOĞLU

Başlığındaki 'Bütün dünyanın arzuladığı kent' deyimi amacın salt politik olduğunu düşündürebilir. İstanbul'un geçmişini düşününce bu tahmine hak verdirecek pek çok kanıt bulunabilir. Oysa hanedanların ve hükümdarların tarihçisi diye sunulan İngiliz yazarı Philip Mansel, Fatih'ten İkinci Abdülmecit'in sonuna kadar ki süreyi incelerken, kronolojik bir sıra içinde, Osmanlı hükümdarlarını, Osmanlı başkentinin değişmesini, kültür ve yaşamını, yerli ve yabancı (Türkler, Müslümanlar, azınlıklar, levantenler, Avrupalılar) bütün insanlarını ve nihayet, İstanbul'da hissedildiği oranda Avrupa devletlerinin politikalarını önümüze seriyor. Bölümleri, kitabın içeriği üzerinde bir fikir verebilir: Fatih, Allah'ın Kenti, Saray, Haremler ve Hamamlar, Altın Şehri, Vezirler ve Tercümanlar, Zevk Yastıkları, Elçiler ve Sanatçılar, Yeniçerilerin Hiddeti, Mahmut II, Harikalar Kenti, Çarigred Yolu, Yıldız, Bir Başkentin Ölümü.

Bilimsel niteliği yitirmemek için yazar en son araştırmaları da referanslarında kullanmakla birlikte, akıcı bir üslup ve kolay anlaşılır bir dille daha geniş okuyucu kitlelerini hedef almış. Yararlandığı kaynaklar arasında özellikle Avrupa'dan, şimdiye kadar fazla kullanılmamış olanlar var ki, bizim araştırmacılar için de önem taşıyor. Bu suretle, Osmanlı ve Türk tarihi üzerinde özellikle batılılar arasında kalıplaşmış yanlışlardan sıyrılmayı beceriyor ve çok aranan tarafsız bakışa yaklaşıyor. Bu sayede dönemine göre İstanbul'daki yaşamı, güvenlik, refah, sosyal yardımlaşma ve farklı inançtaki cemaatlerin kaynaşması, yani evrensel nitelikleri açısından Londra ve Paris'le karşılaştırmaya ve zaman zaman onlardan üstün saymaya yönelebiliyor (s.115).

Philip Mansel

CONSTANTINOPLE
City of the World's Desire 1453-1924

John Murray London, 1995

Gerçekçi bakışının ilginç bir örneğini batılıların çarpık sunmakta yarıştıkları harem karşısındaki tutumunda görüyoruz. Örneğin cariyenin 19. yüzyıl öncesi toplumsal yapısı içindeki rolüne daha gerçekçi bakıyor ve hanedanlar arasında şu benzetmeden kaçınmıyor: 'Fransa'da kral metreslerinin, İngiltere'de günümüze kadar hanedan aşklarının yarattığı sıkıntı ve sorun örnekleri bu yöntemle aşılmıştır' (s.82). İstanbullu kadının evde tam kapalı olmadığını kişisel mülkü üzerindeki tasarrufunun aynı dönemdeki İngiliz kadınınkinden yüksek olduğunu belirtip, evlerdeki el örgüsü ve işleme üretiminin 16 ve 17. yüzyıllarda Fransa ve İtalya'da hayranlıkla örnek alındığını kaydediyor (s.109). Kölelere karşı davranışı da aynı gerçekçilikle ele almış: "Müslüman evlerindeki hizmetçi köleler oldukça iyi muameleye tâbi tutulurdu, hele Amerika'daki kölelerden ya da Batı Avrupa'daki özgür uşaktan çok daha iyi" (s.131). Bu arada klasik bir hatadan kurtulamamasına işaret etmek gerekli. Kul ile köle için aynı 'slave' sözcüğünü kullanması iki kurumu özdeşleştiriyor, oysa aralarındaki fark pek büyük. Ne yazık ki batı dilleri

buna bir çözüm getiremedi.

Avrupa konsoloslarının raporlarını eleştirisiz ele alanların ortak kusuru, Osmanlı ekonomisinin sadece Avrupa ile bağımlı olduğu kanısını yaratmaktır. Yazar son yıllarda bir hayli artan Osmanlı ekonomi ve maliyesi üzerindeki araştırmaları dikkate almış olduğu için, Osmanlı toplumunun kendi büyüklüğü ve bütünlüğü içinde güçlü bir üretim-tüketim çarkının varlığını anlamış, dış ticaretin 19. yüzyıl öncesinde genelin sadece yüzde 8,5 oranında bulunduğunu kaydediyor (s.117). Yine konsolos raporlarının sadece gayri-müslimleri tüccar sayan anlayışına karşılık en büyük tüccar kesimin Müslümanlar olduğunu saklamıyor (s.120).

Bir başkent olarak İstanbul'un yaşadığı kanlı olayları da toplumsal yapının kaçınılmaz sonuçları diye ve objektif bir bakışla sunuyor. Osmanlı hanedanı içinde taht rekabetini engellemek için şehzade katline cevaz verilmesini tabiî ki savunmuyor, ama aynı dönemde Avrupa'da bu yüzden çıkan taht kavgalarının döktüğü kanları anımsatmaktan da geri kalmıyor. Hattâ 88 Bizans imparatorundan otuzunun boğularak, zehirlenerek ya da işkence ile öldürülmüş olmasını da örnek vermekten kaçınmıyor (s.86). Doğal olarak Yeniçerilerin disiplinli yükseliş dönemiyle, yozlaşma dönemi sırasındaki eylemlerini karşılaştıracak örnekler de pek çok. 1821 sonrasında Yunan ayaklanması vesilesiyle Rumların, 1895-96'da Ermenilerin eylemleri kadar, onlara karşı gerek Bâbıâli'nin, gerekse İstanbul'un Müslüman halkının davranışları da gayet objektif aktarılmış. Bu arada, İstanbul'lu Rumlar ve Ermenilerle hattâ din liderlerinin eylemlerin dışında kalma ve başkentteki tarihî uzlaşmanın bozulmaması için çabaları da vurgulanıyor. Kurulmuş düzenin dışardan gelenlerce yıkılmaya çalışıldığı açıkça ortaya konmuş (Yeniçeri, Mahmut II ve Yıldız bölümleri).

Kitabın ana temasını, İstanbul'un 1453'ten önce varolan evrensel niteliğinin fetihten sonra nasıl devam ettiğini göstermek oluşturuyor. Bunun için kentin ünlü siluetini oluşturan mimarlardan, ününü öven şairlerden, hattatlardan, saray ve camilerin duvarlarını süslüyen çinileri yapanlardan, İstanbul kültürünün oluşmasına bütün cemaatlerin katkısından, kutsallığını Müslümanın da Hıristiyanın da kabul ettiği azizlerden bol bol bahis var. Yazar ısrarla kentin değişik inanç ve kültürleri kaynaştırmaktaki başarısı üzerinde duruyor ve bu başarıda 'Osmanlı ihtirasının rakip tanımazlığı'nı en önemli etken sayıyor. Ona göre 'Osmanlı'nın karşısında İran Şahı sınırlı, Fransa Kralı mütevazi, Mukaddes Roma İmparatoru ise bir taşralıydı' (s.6). Bu büyüklüğün insan ayırımı yapmamak, yeteneklerden yararlanabilmek ve çeşitli cemaatleri uzlaştırıp bir arada yaşatmak ve kültürlerini kaynaştırabilmek başarısının sonucu olduğunu da vurguluyor: 'Osmanlı İmparatorluğu, Braudel'in dediği gibi, asla Avrupa karşıtı ve Hıristiyanlık düşmanı olmamıştır.' (s.13)

Kentin her yüzyılda evrenselliğini korumak için yaşadığı yeni deneyimlere ait örnekler çok. Sadece Osmanlı'nın kendi içindeki sentezi değil, dışardan Avrupa'dan gelen katkı da bunda rol oynuyor: "(15-16. yüzyıllarda İspanya'dan ayrılan) Yahudi ve Araplar ve 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa'dan kaçan Hıristiyanlar için İstanbul bir sığınma şehriydi. Onlara üç avantaj sunuyordu: Hoşgörü, refah ve kendilerini korumuş olan devletlerle sık sık savaşa giren bir devletin başkenti olarak, intikam olasılığı" (s.123).

Yazarın olabildiğince yansız davranışının bir örneği de Mütareke Dönemi'nde (1918-1923) İngiliz işgal kuvvetlerinin tutumunu Fransız ve İtalyanlardan daha çok eleştirmesinde buluyoruz. Bu arada, aynı dönemde kozmopolitliği doruğa ulaşan kentte, Türk kesimi daha da katılaştıran Pera yaşamını aktarışı gerçekten çok canlı:

"Mütareke döneminde İstanbul o kadar sakindi ki, milliyetçiler Ankara'da savaşırken, Pera'da -yan sokaklardaki sefalet ve düşkünlük bir yana bırakılırsa- sürekli karnaval havası yaşanıyordu. Yabancı asker ve bahriyelilerde sarfedecek para vardı. Müttefik subaylar Pera Palas barının çevresini dolduruyorlardı. 1 Aralık 1918'de bir gazete şöyle yazıyordu: 'Sayıları bir hayli kabarık olan günahkâr kadınların arasında flört işleri, şimdiye kadar, İngilizlerin gelişinden beri rastlandığı ölçüdeki bir yoğunlukta gündeme gelmemiştir. Akşamları saat 6 ile 8 arasında aşk oyunlarının gözde olduğu Pera Palas'ın salonlarını doldu-

ruyorlardı.' İngiliz askeri ataşe vekili Harold Armstrong'a göre 'Yaşam neşeli, günahkâr ve zevkliydi. Kahvehaneler içki ve dansla doluydu. Ev yaşamının sınırlayıcı hiçbir etkisi görülmüyordu. Eski Hariciye Nazırlarından birinin oğlu Müftüzade Ziya Bey de 'Piyasaya dökülmüş o kadar çok erkek ve kadın vardı ki, kendisine saygısı olan hiçbir erkek oralarda dolaşmaya cesaret edemiyordu' diyor. Çocuk fuhuşu da sıradan hale gelmişti.

1920'de Pera'nın karnaval havası, kuzeyden gelen sakin bir işgalle daha da güçlendi. Rus İhtilali, İstanbul'un başkent olarak son sahnesinde, millicilerle müttefikler ve millicilerle sultan arasındaki çekişmelere ek olarak üçüncü bir unsuru gündeme getirdi (...) Wrangel Kırım'ı terketmek zorunda kalınca çok çeşitli yerlerden, İspanya, Polonya ve Orta Asya'dan 126 gemi ile 145, 693 Rus (ve Çarlığın harası) -bir zamanlar pek çok Rus'un umduğu gibi Çarigrad'ın kapılarına Rusya'nın armasını asmak için değil- tarif edilemeyecek bir sefalet içindeki göçmenler olarak geliyorlardı."

Kitabın sonuç kısmı, genel bir değerlendirme kadar İstanbul'un bugününe de baktığı için ilginç:

"İstanbul'un dünyaya esas mirası, ulusal, kültürel,sosyal ve dinsel katı sınırları reddeden büyük uluslararası bir başkent olarak oynadığı rol ve örnektir. Orada çoğulcu kimlikler doğaldı; Hıristiyanlıkla İslâm arasındaki duvarda bir kapıydı. Hilafetin merkezi Avrupa sisteminin bir parçasıydı. İstanbul'da aynı anda hem Osmanlı hem de Rum, hem Müslüman hem de Avrupalı olmak ve ulusçuluğu bir ihtiras olmaktan çok bir iş gibi mütalaâ etmek olasıydı. Öyle bir şehirdi ki, orada Fatih, Sokullu Mehmet Paşa, Busbecq, İbrahim Müteferrika, Muradga d'Hosson, Mahmut II ve 19. yüzyılın büyük ıslahatçıları, üstünlük ya da aşağılık ve doğuculuk ya da batıcılık kompleksleriyle rahatsız edilmeden diğer kültürleri orada öğrenebiliyorlardı. İstanbul'daki tek Haçlı seferleri Hıristiyanlıkla İslâm arasında olmaktan çok Hıristiyan mezhepleri arasındaydı (...) 1918'e kadar İstanbul Avrupa emperyalizmine dayanmayı ve oyalamayı becerdi (...) Ondan sonra kentteki her etnik grup kendine özgü modern bir ulusçuluğu benimsemeye başladı. Büyük Osmanlı girişimi başarısız kalmıştı. 1924'te hanedanın gidişinden sonra Avrupa'nın en uluslararası kenti en ulusçu kenti haline dönüştü. Hanedan sürüldüğünde, dünya savaşı sonrasında uzaklaştırılan hanedanların hepsinden fazla üzüntü yarattı, ama daha sonra uyandırdığı özlem onlara göre çok daha az oldu.

(Azınlıkların sayıca giderek azaldığını rakamlarla belirttikten sonra) Avrupa'nın büyük şehirlerinin çoğunun nüfusları sabit kaldı. Londra 1945'ten beri sekiz milyondan altıya düştü. İstanbul ise, Kahire ya da Meksiko gibi büyümesi kontroldan çıkmış kentlere katıldı (...) Pek yakında Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının doruk zamanlarında olduğu gibi Avrupa'nın en büyük kenti olacak. Eğer sanayi taşraya aktarılmaz, ya da bir yerleşme vergisi konmazsa kent yaşayamaz. İstanbul'un en büyük düşmanı ne Yunanistan, ne Rusya ne de Müttefikler değil, kendi kentlileri oldu. Birçok kuşaktan beri aileleri İstanbul'da yaşamış olan ve geleneksel İstanbul lehçesiyle konuşanlar kendilerini dışlanmış azınlık olarak hissediyorlar. Çok arzuladıkları ulusal devletin getirdiği sonuçlarla endişe içinde şöyle söyleniyorlar: 'Kendi kentimizde yabancılaşıyoruz... İstanbul artık İstanbul değil... Anadolu buraya yerleşti."

Tevfik Fikret'in Sis şiirinde Abdülhamit'e yönlendirdiği yozlaştırma ve kokuşma suçlamalarının bugün İstanbul'daki talan ve yolsuzluklar sonucu (Park Otel inşaatından bile bahsediyor) eskisinden daha güçlü olarak gündemde olduğunu etkiliyor. Okur yazarlığın Osmanlı'daki yüzde 5'ten yüzde 80'e yükselmiş olmasına karşılık insan haklarının bazı alanlarında Osmanlının son yıllarının bazı dönemlerinden daha geride kalındığı inancında. Öbür yandan son cümleleri İstanbul'un kaybettiği evrenselliğini yeniden kazanmasıyla ilgili:

"Bu gerginliklere rağmen İstanbul yine de buluşma yeri rolünü yeniden üstlenmeye yöneliyor. 1920'den beri kent ilk kez, para konvertibilitesi ile dünya ekonomisinin bir parçası oldu. 1995'te, en son teknolojiyle donanmış Menkul Kıymetler Borsası Boğaziçi'nde İstinye sırtlarında faaliyete geçti. Kentin 19. yüzyıl seçkinlerinin Fransız kültürünü kabul etmesi gibi İstanbul'luların çoğu çağdaş uluslararası kültürü bütün kalpleriyle kabul ediyorlar. Sadece arada görünen kubbe ve minare modern İstanbul'un bazı bölümlerini diğer Avrupa kentlerinden ayırıyor. Kentin çok yerindeki kumaşlar, müzik ve gece kulüpleri Paris ya da New York'takilerle aynı. Sovyet İmparatorluğu'nun yıkılışı İstanbul'un evrensel kent olarak yeniden doğuşunu hızlandırdı. Halı ve kilimden daha çok blucin pantalonlar ve deri ceketler üretip satarak Kapalı Çarşı ve çevresi Doğu Avrupa ve Orta Asya'nın Oxford Street'i oldu. Ruslar, hacı, işgalci ya da sığınmacı olarak değil, tüccar olarak geri geldiler. Aynı zamanda Müslüman ve laik, Asyalı ve Avrupalı, gelenekçi ve çağdaş olarak İstanbul tekrar Osmanlı geçmişinde olduğu gibi, dünyadaki yolların kesiştiği yer oluyor.'

Kitabın amacı sebebiyle bazı konuları yeterince incelemediği düşünülebilir. Örneğin Osmanlı'da egemen olan 'örfî kanun' konusu hayli arka planda kalmış (s. 27), oysa Osmanlı sisteminin büyük uzlaşmayı gerçekleştirmesinin temel unsurudur. Fatih 'Osmanlı Devleti'nden bahsettirilmiş (s.28),; bu deyim 19. yüzyıla aittir, Osmano-

ğulları deyimi belki daha uygun olurdu. I. Selim'in 1515'te matbaacılıkla ilgilenenleri idamla tehdit ettiği hakkındaki bir fermanını ilk kez işitiyorum (s. 45). O yüzyılın sonunda III. Murat zamanında basılmış kitap için sultan izni vardır. 19. yüzyılda Firmin Didot tarafından uydurulan bu matbaa öyküsünün düzeltilmesi gerek. 13. yüzyıldan beri dini ayinlerde Türk toplumunun en önemli uygulamasını oluşturan mevlid'in 1588'de 'Hıristiyanların Noel törenleriyle yarışabilmek için' resmî niteliğe büründürülmesi iddiası kafamı karıştırdı, kaynağını bilmek isterdim (s. 55). Aynı şeyi 17. yüzyılda Hırvatça'nın sarayın ikinci dili olduğu iddiası için söylemeliyim (s. 65). Bektaşîlikte teslisi (Üçleme - Allah, Muhammed, Ali) bulma bir Hıristiyan önyargısıdır (s. 55). Sultan kayıkla giderken konuştukları anlaşılmasın diye 'Bostancıların köpekler gibi havlamaları'(1) (s. 75). Mısır Valisinin oğlu İbrahim Paşa'nın 'Arap hilafeti istediği gerçekçi değil, konu 30-40 yıl sonra gündeme gelir (s. 259). Malkom Han, Ermeni kökenli olmakla birlikte bahsi geçen dönemde Müslümanlığı kabul etmiş bir Masondu (s. 333). Menderes cumhurbaşkanı değil başbakandır (s. 425).

İstanbul'u evrensel niteliğiyle tanımlama yolundaki bu ilk önemli çabanın daha kapsamlılarına yol göstereceği kanısındayız.

Marie'den Marie'e Mektuplar

RIFAT N. BALİ

Tarih ve sosyal bilim araştırmacıları için arşivler vazgeçilmez ve birincil derecede önemli kaynaklardır. Yazışmalar, elçilik yazışmaları olduğu kadar özel yazışmalar, arşiv belgeleri arasında en önemli kısmı teşkil ederler.

Nora Şeni'nin Fransız Milli Arşivleri'nde bulunan ve gün ışığına çıkarttığı, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1856-1858 yılları arasında Fransa Büyükelçiliği'ni yapmış olan Edouard Thouvenel'in eşi Marie Thouvenel ile yeğeni Marie de Melfort arasındaki mektuplaşmalar da bu tür özel yazışmalara girer.

Dönem ve mekân Kırım Savaşı'ndan yeni çıkmış olan Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul'dur. Nora Şeni kitabın büyük bir bölümünde bu mektuplaşmaları vermiş ve onları dipnotları ile zenginleştirmiştir. Kitabın en özgün ve ilginç yanı ise Nora Şeni'nin o dönemi bugünle karşılaştırıp benzerlik ve paralellik kurmasındadır. Türkiye-Avrupa ilişkilerinin çatısı ve temeli günümüzden 150 yıl önce inşa edilmektedir ve o günkü söylem bugün için de geçerlidir. Türkiye'nin "Avrupa ailesi"ne ve "uygar ülkeler topluluğu"na girme arzusu günümüzde de aynı sıcaklıkta geçerlidir. Günümüz Türkiye'sinde demokratikleşme süreci ve bu sürecin bir an önce gerçekleşmesindeki en önemli etken Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bu kapının kapalı kalma ihtimalidir. Sultan Abdülmecid'in Fransa Büyükelçisi'nden, Légion d'Honneur madalyasını kabul etmesi, bu madalyanın hiç bir din farkı gözetmeksizin verilmesinde gizlidir.

Kitabın sonunda yer alan, Sadrazam Ali Paşa'nın Fransız Büyükelçisi'ne hitaben yazdığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapacağı reformlarla ilgili verdiği sözü yerine getirmemesinin nedenlerini belirten ve İmparatorluğu savunan mektup ise 19.yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar uzanan Türkiye Avrupa ilişkilerenin temelini açıklamaktadır! 1858 yılında Osmanlı İmparatorluğu devlet yapısının ve bürokrasinin köhneliği yüzünden çöküntü ile karşı karşıyadır.

Günümüz Türkiye'si ise, halen benzer bir şekilde, tarihin önemli bir dönemecini kaçırma ile karşı karşıya olan bir ülke görünümünü yansıtmaktadır. Tanzimat reformu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm milletlere mensup bireylerin eşit yurttaş olarak eşit haklardan faydalanmalarını öngörüyordu. Yurttaşlık ve Cumhuriyet döneminin gündeminde ise insan hakları ve gündelik yaşamın demokratikleşmesi konuları baş sorunları oluşturur.

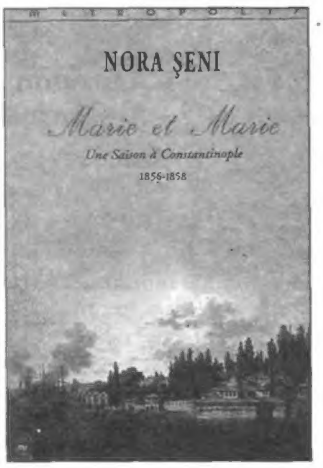

MARİE ET MARİE

Une Saison à Constantinople, 1856-1858

Editions Metropolis, İsviçre, 301 P.

Nora Şeni, Fransa Büyükelçisi Edouard Thouvenel'in günümüze dönse, Türkiye'de var olan demokratikleşme arzularını toparlayan, hiç bir iç baskı gücünün oluşmamasına şaşıracağını söylemektedir. Olası tek baskı unsuru ise 1856'da "uygar ülkeler topluluğu", günümüz söylemiyle, "Avrupa topluluğu" dışında kalma korkusu olup, Avrupa Topluluğu dışında kalma çekincesi ve endişesi günümüzdeki geçerli tek baskı olgusudur.

Nora Şeni geçmişle günümüz arasında bir köprü kuran bu çok özgün çalışmasından dolayı kutlanmalıdır.

KİTAP DAĞARCIĞI

Çağımızda Azerbaycan Musikisi

Yakın ve orta şark müzikoloji çalışmalarının temelini Safiyyüddin Urmevî, Abdülkadi Meragî ve mir Möhsün gibi büyük müzikologların attığını biliyoruz. Bu konuda çalışan simaların daha çok İran-Azerbaycan sahalarının müzik adamları olması dikkat çekici bir özelliktir.

XX. yüzyılın ünlü bestecisi ve müzikoloğu Azerbaycanlı Üzeyir Hacıbeyov (1885-1948) yukarıda adı geçen şahıslardan sonra bu alandaki çalışmalarıyla tanınan değerli bir müzik adamıdır. XX. Asrın Azerbaycan musikisi adlı kitap son yıllar Azerbaycan müzikolojisinin gelişiminde büyük katkıları olan Üzeyir Hacıbeyov adına yayınlanmış bir makaleler toplusu olarak elimizde bulunuyor. Azerbaycan dilinde bir kişi adına yayımlanmış bu tür kitaplara makaleler toplusu deniyor. Biz bu tür kitaplara Türkiye türkçesinde Armağan diyoruz. Yani Üzeyir Hacıbeyov Armağanı gibi...

Aida Tağızade

XX. Asrın Azerbaycan Musiqisi

Bakü, 1994, 200 sayfa.

1994 yılında Bakü'de yayınlanan kitabın redaktörü ve tertipçisi Profesör Aida Tağızade önsözde kitap hakkında şunları söylemektedir: "Geyd edek ki, bu toplu Azerbaycan musiqi medeniyyatinin en müxtelif problemlerini tarihi musiqisinasliqda ana dilinde işiklandıran ilk teşebbüsdür". Gerçekten de Azerbaycan muzikolojisi ile ilgili yayınların bizlere uyaşanları böylesine geniş bir perspektif ve yetkin yazar kadrosu ile ele alınmamıştı.

XX. Asrın Azerbaycan misikisi (Makaleler Toplusu) adlı kitabı genel olarak iki ana bölümde ele almak mümkündür. Birinci bölümde müzik medeniyetinin tarihsel aşamalarını estetik planda inceleyen makalelerin yer aldığını görüyoruz. Bu bölümde, Ayfün Ziyad gızı Semendzâde'nin kaleme aldığı ilk makale, "Azerbaycan Musiqi Medeniyeti Tarihinde Sanat Himayedarları" başlığı taşıyor. (s. 8-17).

İkinci makale Ülviyye İmanova'nın "Azedbaycan Musikisinde Neoklasizm Temayülünün Yaranması ve İnkişafı Hakkında" adlı makalesi (s. 18-30). Ferah Aliyeva'nın "60-70. ci illerin Birinci Yarısında Bedîî Yaradıcılığın Bazı Tarihi-Estetik Problemleri Hakkında Mülahizeler" (s. 31-40) adlı makalesi üçüncü sırada yer alıyor. Bu bölümün son makalesi, Zümrüd Dadaşzade'nin "muazır Merhalede Azerbeycan Simfoniyasında Aktarışlar" adını taşımaktadır. (s. 41-52)

İkinci bölümde yer alan dokuz makalenin, bestekarların yaratıcılığı ve bestecilik teknikleri ile ilgili konulara ayrıldığını görüyoruz. Makaleler sırasıyla şunlardır: İzabella Vladimirovna Abizquez, "Azerbaycan Musiqisinde Üzeyir Hacıbeyov'un Bedîî Keşiferinin İnkişafı" (s. 53-65). Tahire Kerimova, "Üzeyir Hacıbeyov'un Makam Nazariyesine Tarihi Mevqiden Bir Bakış" (s. 66-80). Zemfira Kafarova, "Ü. Hacıbeyov'un 'Köroğlu' Operasının Bazı musiqi Dramaturji ve Uslub Husisiyetleri" (s. 81-93). Aida Hüseynova, "Müslüm Makomayev'in Opera İntonasiyası Hakkında" (s. 94-113). Maile Mahdiyeva, "Qara Qarayev'in 'Don Kixot' Filmine Musikisi" (s. 114-128). Könül Nesirova, "Qara Qarayev'in melodikasının Bazı Hususiyetleri" (s. 129-143).

Şirin Melikova, "Niyazi'nin 'Çitra' Baletinin Musiqi Dramaturgiyası ve Kuruluşu Meselesine Dair" (s. 144-162). Sehla Mahmudova, "Mugam'da Mevzu Anlayışı Meselesi Hakkında", (s. 163-176). Saide Daşdemirovay, "Türk Şehir Musikisi An'aneleri" (s. 177-195). Kitabın sonunda Edetör Tağızade'nin önsözü ingilizce olarak verilmiş (s. 196-200).

Kitabın basım kalitesi iyi olmamakla birlikte, Latin harfleriyle türkçe olarak basılması son derece önemlidir. Zira Azerbaycan Müzikolojisi (Gürcistan, Ermenistan gibi diğer Kafkas ülkeleri de dahil) üzerine yayınlanan kitaplar bugüne değin Rusça ve -çok az da olsa- İngilizce olarak yayınlanıyordu. Azeri dilinin Anadolu türkçesiyle yakınlığından dolayı kitabın anlaşılması koluylaşıyor. Ancak bazıharflerin x, ,q, gibi harflerin bol kullanımı okumadaki akıcılığı engelliyor.

Kitap bütünlüğü içinde yer alan makalelerin tümünde Azerbaycan müziğinin modern dünya müziği ile entegrasyonu ve bu alandaki çalışmaların daha da ileriye götürülmesi temel fikri hemen hissedilmektedir.

Makaleler hakkındaki tartışmaları bir başka yazıya bırakarak, bu değerli toplamayı müzikoloji dünyasına kazandıran Aida Tağızade'nin şahsında tüm yazarları kutlamak isteriz.

Melih DUYGULU